

เนตติหार्ธตถทีปนี

อุปจาร และ นย

แปลโดย

พระธัมมานันท์มहाเถร

จัดพิมพ์โดย

วัดจากแดง อ.พระประแดง จ.สมุทรปราการ

๑๓ มกราคม ๒๕๖๒

เนตติหารัตถทีปนี

อุปจาร และ นย

แปลโดย

พระอัมมานันทมหาเถร

จัดพิมพ์โดย

วัดจากแดง อ.พระประแดง จ.สมุทรปราการ

๑๓ มกราคม ๒๕๖๒

ชื่อหนังสือ :	เนตติหารัตตทีปนี อุปจาร และ นย
ISBN :	978-616-478-613-4
จัดทำโดย :	วัดจากแดง อ.พระประแดง จ.สมุทรปราการ และพระมหาอธิติพงษ์ อุดตมปญโญ
แปล :	พระธัมมานันทมหาเถร
คอมพิวเตอรื :	พระมหาสังคีต สังคีตวโร
จัดรูปเล่ม :	พระมหาอธิติพงษ์ อุดตมปญโญ
ตรวจทาน :	พระมหาจรุณ จารุณฺโณ
ออกแบบปก :	คุณชัยโย ทองหมื่นไวย์
วัน/เดือน/ปีพิมพ์ :	พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๖๑
พิมพ์ครั้งที่ ๑ :	จำนวน ๓,๐๐๐ เล่ม จัดพิมพ์เผยแพร่เป็นธรรมทาน เพื่อถวายเป็น “อาจารย์บูชา” เนื่องในงานปลงสรีรสังขารหลวงพ่อ “พระธัมมานันทมหาเถร” อดีตเจ้าอาวาสวัดท่ามะโอ และอาจารย์ใหญ่สำนักเรียนวัดท่ามะโอ จ.ลำปาง โดย คณะสงฆ์วัดจากแดงและสาธุชนร่วมกันเป็นเจ้าภาพ
สถานที่พิมพ์ :	ทำงานส่วนจำกัด ประยูรสำลี้นไทย การพิมพ์ ๔๔/๑๓๒ หมู่ ๖ ถนนก้านน้มน้มน แขวงบางขุนเทียน เขตจอมทอง กรุงเทพฯ ๑๐๑๕๐ โทรศัพท์ ๐ ๒๘๒๐ ๐๓๗๗, ๐ ๒๘๐๒ ๐๓๗๗ โทรสาร ๐ ๒๘๐๒ ๐๓๗๘ มือถือ 08-1566-2540

คำนำ

ธรรมกถิติ วินัยกถิติ ที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลายได้ทรงแสดงไว้แล้ว บัญญัติไว้แล้ว เพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลกทั้งมวล ชื่อว่า ปรียติสัทธรรม ในบรรดาสัทธรรม ทั้ง ๓ ประการ คือ ปรียติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ ปรียติธรรมนั้นเป็นมูลรากของพระศาสนา เป็นประมาณแห่งการตั้งอยู่ของพระศาสนา เพราะว่าเมื่อปรียติยังมีอยู่ ปฏิบัติและปฏิเวธ ย่อมเกิดขึ้นได้ ถ้าสิ้นปรียติเสียแล้ว ปฏิบัติและปฏิเวธไม่สามารถเกิดขึ้นได้เลย ข้อนี้มี อุปมาประดุจดั่งว่า เมื่อขอบแห่งสระน้ำยังมีอยู่ น้ำและดอกบัวย่อมตั้งอยู่ได้ ถ้าขอบแห่งสระ น้ำนั้นพังทะลายไป น้ำและดอกบัวไม่มีที่อาศัย ก็ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ ฉันทิใด ก็ฉันทินั้น แม้พระ อรรถกถาจารย์ผู้เป็นปราชญ์ฉลาดในวงศ์แห่งพระสัทธรรม ก็ได้กล่าวเอาไว้ว่า

ยาว ติญฺจนฺตติ สุตตฺตฺนฺตติ วินโย ยาว ทิปฺปติ

ตาว ทกฺขณฺตติ อาโลกํ สุริเย อพฺภุญฺจิตะ ยถา.

พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก ยังตั้งมั่นอยู่เพียง

ใด พระวินัยปิฎกยังรุ่งเรืองอยู่เพียงใด ก็ยังคงปรากฏ

แสงสว่าง (ส่องทางปฏิบัติแก่สัตว์ทั้งหลาย) อยู่เพียงนั้น

ประดุจดั่งพระอาทิตย์กำลังขึ้นอยู่ ฉะนั้น

เพราะฉะนั้น พุทธบริษัททั้งหลาย ควรช่วยกันรักษาปรียติสัทธรรมนั้นด้วยการ ศึกษาให้เข้าใจแล้วนำไปสั่งสอนแก่อนุชนรุ่นหลังสืบๆ ไป ดังที่พระเถระทั้งหลายในสมัย ก่อนๆ ได้ช่วยกันกระทำมาแล้ว การศึกษาปรียติสัทธรรมนั้น ควรศึกษาอย่างมีแบบแผน มีครูมีอาจารย์ จึงจะได้หลักวิชาที่ถูกต้อง หากศึกษาเองอย่างไม่มีแบบแผน ไม่มีครู อาจารย์คอยแนะนำแล้ว อาจจะทำให้เข้าใจคลาดเคลื่อน แล้วตีความเอาเองอย่างผิดๆ ก็ได้ พระธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงไว้นั้น มียากมีง่าย มีลึกลึตื้น บางอย่างเรา สามารถเข้าใจเองได้ บางอย่างก็ไม่สามารถเข้าใจเองได้ เพราะเกินกำลังสติปัญญาของเรา ต้องอาศัยท่านผู้รู้ช่วยอธิบายขยายความอีกทีหนึ่งจึงจะเข้าใจ การศึกษาที่นับว่ามีแบบแผน นั้น ได้แก่ ศึกษาตามหลักที่ท่านวางไว้แล้ว คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา เป็นต้น

สำหรับ **เนตติปกรณ** เป็นสังวรรณนาพิเศษ ที่แสดงหลักการพรรณนาอรรถแห่ง พระไตรปิฎกโดยแง่มุมต่างๆ ทั้งสมมุติสังจะและปรมัตถสังจะ ทำให้เข้าใจธรรมะได้อย่าง

(ข)

กว้างขวางและชัดเจน เหตุติปกรณนี้เป็นบาลีที่มีอยู่ในพระไตรปิฎกนั่นเอง แต่เป็นเถรภาษิต คือเป็นภาษิตของพระมหากัจจายนมหาเถร ผู้เลิศในทางขยายความย่อให้พิสดาร

ส่วน **เหตุติหารัตถทีปนี** อาจารย์วิสุทธาจารย์ได้นำเอาเหตุติปกรณนั้นมาเรียบเรียงและขยายความใหม่เพื่อให้เข้าใจง่าย ในการพิมพ์เหตุติหารัตถทีปนีนี้ ยังได้รวบรวมเอา **นย** และ **อุปจาร** ที่โบราณจารย์ทั้งหลายได้แนะนำสั่งสอนสืบๆ มา ไว้ในชุดเดียวกันด้วย เพราะว่า **นย** และ **อุปจาร** นี้ ก็มีความสำคัญในอันที่จะช่วยให้เข้าใจรรถแห่งพระไตรปิฎกได้เป็นอย่างดีเช่นเดียวกัน

นย นั้น ถึงแม้ว่าจะมี ๕๕ แต่นิยมเรียกว่า **นย ๔๐** เพราะเดิมมีเพียง ๔๐ เท่านั้น นอกนั้น ท่านเพิ่มเข้ามาภายหลัง จึงมีชื่อเรียกตามของเดิม (กฎปุพฺพคติกนย = มีนัยดุจสิ่งที่เคยมีเคยเป็นมาก่อน) ส่วน **อุปจาร** มีเพียง ๑๒ อย่าง

เมื่อรวมเอา ๓ อย่างนี้เข้าด้วยกันแล้ว หนังสือนี้จึงเป็นหนังสือที่มีคุณประโยชน์เพื่อความเข้าใจการพรรณนาอรรถาธิบายเนื้อความที่ลึกซึ้งในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา เป็นต้น ใ้่าง่ายยิ่งขึ้นสำหรับนักศึกษา นักค้นคว้าและผู้สนใจทั่วไป เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสัมมาธรรม

จิรั ทิฏฺฐตุ สทฺธมฺโม ธมฺเม โหนฺตุ สคารวา.

ขอพระสัมมาธรรมจงดำรงอยู่ตลอดกาลนาน ขอสาธุชน
ทั้งหลาย จงเป็นผู้มีความเคารพ นับถือ บูชาในพระ
สัมมาธรรม เทอญ

พระธัมมานันทเถร

๑๐ เมษายน ๒๕๓๓

คำปฐาภ

คัมภีร์เนติปกรณ์ คือคัมภีร์ที่เป็นการเชื่อมโยงระหว่างบัญญัติกับปรมัตถ์เข้าหากัน เป็นคัมภีร์ที่เป็นเครื่องมือในการถอดรหัส เพื่อที่จะเข้าถึงองค์ธรรมหรือสภาวะธรรม โดยเฉพาะคำศัพท์ที่เห็น หรือรูปคำศัพท์ต่างๆ อย่างเช่นคำว่า วิหริติ แปลว่า ย่อมอยู่ เมื่อแปลว่า “ย่อมอยู่” แล้ว ถ้าไม่มีการไขกุญแจแยกชิ้นส่วน ไม่มีการถอดรหัสเพื่อหาองค์ธรรมในคำว่า วิหริติ เราก็คงจะแปลโดยเห็นความหมายง่ายๆ ว่า วิหริติ แปลว่า ย่อมอยู่ หรือ ประทับอยู่ แต่เมื่อมีการไขกุญแจ ๔ ดอกคือคัมภีร์ฉันท อภิธาน อลังการ และใช้รหัสคือคัมภีร์เนติปกรณ์เพื่อที่จะหาองค์ธรรมหาสภาวะธรรมจากคำศัพท์ที่แปลแล้ว เมื่อได้องค์ธรรมได้สภาวะธรรมแล้วเอาองค์ธรรมเอาสภาวะธรรมเหล่านั้นไปจำแนกโดยอริยสังขันธ์ มีทุกข สมุทัย นิโรธ มรรคแล้ว ก็เข้าสู่ลำดับญาณตามลำดับไปจนถึงปัจจเวกขณะญาณได้

เพราะฉะนั้นคัมภีร์เนติปกรณ์จึงเป็นคัมภีร์ที่มีความสำคัญซึ่งเปรียบเสมือนรหัส ที่จะไขเข้าไปสู่พระไตรปิฎก โดยเฉพาะทางโลกเรามีตู้เซฟ ในตู้เซฟนั้นจะมีทั้งกุญแจและมีทั้งรหัสกุญแจ ก็ไขในเบื้องต้น แต่รหัสต้องมีความรู้ความชำนาญในการที่จะถอดรหัสตู้เซฟ ห้องแห่งพระโอรุคือพระสังฆธรรมของพระจอมมุนีก็เช่นเดียวกัน เราพึ่งด้วยปกติใส่ตราบัตรด้วยใส่ตวิญญาณตามปกติธรรมดาแล้ว ไม่สามารถที่จะทะลุทะลวงเข้าไปถึงพระตำราที่พระองค์ทรงประสงค์ได้ หากไม่มีกุญแจ ๔ ดอก ไม่มีรหัสคือคัมภีร์เนติปกรณ์ เพราะฉะนั้นคัมภีร์เนติปกรณ์ จึงเปรียบเสมือนรหัสที่จะถอดองค์ธรรมจากคำศัพท์ซึ่งเป็นสหัตถ์บัญญัติที่พระองค์ได้บัญญัติแต่งตั้งนำเสนอบอกกล่าวเอาไว้ จากคำศัพท์ว่า วิหริติ นั้นมาจาก วิ บทหน้า หร ธาตุ อ ปัจจัย ติ วิภัตติ ปกติกแล้ว หร ธาตุแปลว่าการนำไป มี วิ บทหน้าในที่นี้ในอรรถแปลว่าอยู่ อยู่ก็คือการอยู่ วิธีการอยู่เป็นกิริยาอาการที่อยู่ ในขณะที่อยู่นั้นอยู่อย่างไรก็จะอธิบายขยายความคำว่าอยู่ เช่นถ้ายืนเดินนั่งนอนอยู่ เรียกว่าอิริยาปถวิหาร ถ้าเข้ามาอยู่ เรียกว่าฌานสมาบัติวิหาร ถ้าเจริญพรหมวิหารอยู่ เรียกว่าพรหมวิหาร ถ้าอยู่อย่างเทวดา เรียกว่าทิพพิหาร เพราะฉะนั้นคำว่า วิหริติ ถ้าเราไม่อาศัยคัมภีร์เนติปกรณ์เป็นรหัสและเป็นเครื่องมือในการถอดรหัส คือองค์ธรรมที่มันแฝงเร้นอยู่ข้างใน เราจะไม่ทราบเลยว่า วิหริติ นี้พระองค์กำลังอยู่ในอิริยาปถทั้ง ๔ หรือกำลังเข้าฌานสมาบัติ หรือกำลังเข้านิโรธสมาบัติ หรือกำลังเข้าผลสมาบัติ หรืออยู่ด้วยพรหมวิหาร หรืออยู่ด้วยทิพพิหาร แต่เมื่อถอดรหัสแล้วเราจะเห็นทันที เห็นถึงองค์ธรรม หรือรหัสธรรมที่อยู่ข้างใน

(จ)

เพราะฉะนั้น คัมภีร์เนติปกรณ์จึงเป็นคัมภีร์ที่เชื่อมระหว่างบัญญัติกับปรมาตม์ เพื่อที่จะเข้าถึงพระธรรมของพระองค์อย่างทะลุทะลวง เพื่อที่จะเห็นแจ้งบัญญัติทะลุไปถึงปรมาตม์และแทงตลอดอริยสัจทั้ง ๔ และเข้าใจพระพุทธรูปประสงศ์ตามที่ทรงตรัสทุกประการ จึงเป็นคัมภีร์ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะพระเถระที่ได้รับเอตทัตตะในการอธิบายขยายความพระธรรม ที่พระองค์ตรัสไว้โดยย่อให้พิสดาร หรือเป็นผู้ถอดรหัสธรรมขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้รับการยกย่องในด้านนี้ ก็คือพระมหากัจจายนะเถระซึ่งเป็นผู้ที่ถอดรหัสธรรมแห่งพระดำรัสที่องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ ให้พระภิกษุใหม่ในสมัยพุทธกาล ได้เกิดความเข้าใจพระสัทธรรมที่พระองค์ได้ตรัสไว้จนได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้เลิศในการแสดงธรรมโดยย่อให้พิสดาร ในการถอดรหัสธรรมที่พระองค์ตรัสไว้ให้ผู้อื่นเข้าใจอย่างกระจ่างชัด

คัมภีร์นี้ หลวงพ่ออัมมานันทมหาเถระแห่งวัดท่ามะโอ ได้แปลปริวรรตออกจากภาษาบาลีภาษาพม่า มาเป็นภาษาบาลีภาษาไทย แล้วก็ใช้เรียนใช้สอนอยู่ที่วัดท่ามะโอ หลังจากนั้นเมื่อมีการพิมพ์หนังสือในงานพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) วัดมหาธาตุ อติตอติบตีสังฆวัดมหาธาตุ ทางอภิธรรมโชติกะวิทยาลัยได้นำคัมภีร์เล่มนี้มาพิมพ์จำหน่ายในงานนั้น ด้วยหนังสือนี้ก็พิมพ์มานาน แล้วก็หายไปจากบรรณพิภพ ตอนนี้งานประชุมเพลิงงานฌาปนกิจหลวงพ่อกัมมานันทมหาเถระ วัดท่ามะโอ พวกเราเหล่าลูกศิษย์ได้ปรารภผลงานที่หลวงพ่อดีสร้างสรรคไว้ เพื่อเป็นปฏิบัติการคุณตอบแทนบุญคุณ ระลึกถึงพระคุณที่มีต่อเหล่าศิษยานุศิษย์ ทางวัดจากแดงจึงได้รับอาสาเป็นเจ้าภาพในการที่จัดพิมพ์หนังสือเนติปกรณ์ฉบับนี้ให้ออกมาสู่บรรณพิภพ เพื่อถอดรหัสธรรมขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อบูชาคุณของครูบาอาจารย์เพื่อให้พุทธบริษัทได้เข้าถึงพระสัทธรรมอย่างถูกต้อง

จึงขออนุโมทนากับศรัทธาญาติโยมสาธุชนที่มีจิตศรัทธาร่วมกันเป็นเจ้าภาพพิมพ์ในครั้งนี้ และขออนุโมทนากับทีมงานที่ได้จัดรวบรวมเรียบเรียงขึ้นมาใหม่จนกระทั่งสำเร็จเป็นรูปเล่มออกมา ขอให้ทุกท่านจงเข้าถึงห้องแห่งพระโอษฐ์คือพระสัทธรรมของพระจอมมุนีเห็นแจ้งปริยัติสัทธรรม เข้าถึงปฏิบัติสัทธรรมแทงตลอดปฏิเวธสัทธรรมในมรรค ๘ ผล ๔ นิพพาน ๑ โดยทั่วหน้ากันทุกท่านเทอญ

ขอกราบคารวะด้วยความเคารพ

ขอเจริญพร

พระมหาประนอม ธมฺมาสงกาโร

ประวัติวัดท่ามะโอ

วัดท่ามะโอ ตำบลเวียงเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง สร้างเมื่อ พ.ศ.๒๔๓๗ อุบาสกชาวพม่าชื่อ “อู ลั้งโอง” เป็นผู้สร้าง มีประวัติย่อต่อไปนี้

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิยมหาราช รัชกาลที่ ๕ แห่งราชวงศ์จักรี มีอุบาสกชาวพม่าชื่อ อู ลั้งโองได้เข้ามาประกอบอาชีพเป็นพ่อค้าไม้ในจังหวัดลำปาง

อุบาสก อู ลั้งโองเป็นผู้นับถือและเลื่อมใสในพระรัตนตรัยมั่นคง สัมบูรณ์ด้วยศรัทธาปรารถนาความเจริญรุ่งเรืองแห่งพระศาสนา ได้บริจาคทรัพย์ซื้อที่ดินในบริเวณท่ามะโอริมแม่น้ำวัง สร้างวัดขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๗ (ตรงกับ จ.ศ. ๑๒๕๖) เมื่อสร้างวัดขึ้นแล้ว ก็ได้สร้างถาวรวัตถุภายในวัดคือ กุฏิ หอฉัน ศาลาการเปรียญ วัจกุฏิ บ่อน้ำ โรงพระอุโบสถและกำแพงก่ออิฐ ได้อุปัถม์ภักษุสามเณรผู้อยู่ในวัดด้วยปัจจัย ๔ เป็นประจำเสมอมาเมื่อท่านถึงแก่กรรมแล้ว บรรดาบุตรหลานของท่านก็ได้อุปัถม์ภักษุสามเณรสืบกันมาจนถึงทุกวันนี้

ชื่อของวัดนี้ เรียกตามคำบาฬีว่า “มาตุลุงคตติถาราม” เรียกตามภาษาไทยว่า “วัดท่ามะโอ” เพราะอาศัยท่ามะโอหรือท่าส้มโอ คำว่า “วัด” ตรงกับคำบาฬีว่า “อาราม” คำว่า “ท่า” ตรงกับคำบาฬีว่า “ตติถ” คำว่า “มะโอ” ตรงกับคำบาฬีว่า “มาตุลุงค” คำทั้ง ๓ คือ อารามะ, ตติถะ, มาตุลุงคะ, เมื่อสลับเปลี่ยนคำหน้าไปไว้หลัง สลับเปลี่ยนคำหลังมาไว้คำหน้า ก็สำเร็จรูปเป็น “มาตุลุงคตติถาราม” แปลว่า “วัดท่ามะโอ” สำหรับพื้นที่วัด ภายในกำแพง มีเนื้อที่กว้าง ๔๐ วา ยาว ๔๐ วา, ภายนอกกำแพงทิศเหนือ มีเนื้อที่กว้าง ๑๘ วา ยาว ๓๑ วา

ลำดับเจ้าอาวาสวัดท่ามะโอ

รูปที่ ๑ พระอาจารย์ อู นันทียะ มรณภาพปีใดไม่ปรากฏ

รูปที่ ๒ พระอาจารย์ อู ดิกษะ มรณภาพปีใดไม่ปรากฏ

รูปที่ ๓ พระอาจารย์ อู เนมินทะ อัครมหาบัณฑิต มรณภาพเมื่อวันที่ ๒๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๙

รูปที่ ๔ พระอาจารย์ อู อัมมานันทะ อัมมาจริยะ อัครมหาบัณฑิต

พระอาจารย์ อู อัมมานันทะ เจ้าอาวาสรูปที่ ๔ นั้น พระธรรมคุณาภรณ์ เจ้าอาวาสวัดโพธาราม จังหวัดนครสวรรค์ ได้ขอต่อสภาพระพุทธศาสนาแห่งสหภาพพม่ามาเป็นครูสอนพระไตรปิฎกประจำวัดโพธาราม สภาพระพุทธศาสนาแห่งสหภาพพม่าได้จัดส่งมาตามความประสงค์ของพระธรรมคุณาภรณ์ พระอาจารย์ อู อัมมานันทะ พร้อมด้วย อู โสภณะ ได้เดินทางจากประเทศพม่า เมื่อวันที่ ๓๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๒ และถึงวัดโพธารามในวันเดียวกัน

(จ)

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙ พระอาจารย์ อุ เนมิหนะ เจ้าอาวาสรูปที่ ๓ ได้ขอท่านอาจารย์ อุ ธัมมานันทะ ต่อสหภาพพุทธศาสนาแห่งสหภาพพม่าเพื่อมาอยู่วัดท่ามะโอ สหภาพพุทธศาสนาได้อนุมัติและได้แจ้งให้ทางวัดโพธารามทราบ พระอาจารย์ อุ ธัมมานันทะ ได้เดินทางจากวัดโพธาราม จังหวัดนครสวรรค์ เมื่อวันที่ ๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๙ และถึงวัดท่ามะโอในวันเดียวกัน เมื่อพระอาจารย์ อุ เนมิหนะ มรณภาพแล้ว ท่านได้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดท่ามะโอ และได้ตั้งโรงเรียนปริยัติธรรมทั้งแผนกธรรมและบาลีขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๐

ชีวประวัติ : พระอาจารย์ธัมมานันทมหาเถระ

ท่านเกิดที่หมู่บ้านตาสี อำเภอเยสะโจ จังหวัดปุกกุ ในวันเสาร์ แรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๑ พ.ศ. ๒๔๖๓ (ตรงกับวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๓) เป็นบุตรของนายโผดิด นางงวยยิ ซึ่งเป็นผู้สร้างวัดในหมู่บ้านของท่านเอง ท่านมีพี่น้องอยู่ ๔ คน และเป็นลูกอันดับสามในบรรดาพี่น้องชายทั้ง ๔ คนนั้น

ในวันที่ ๒๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๐ เมื่อท่านอายุได้ ๗ ขวบ บิดามารดาของท่านนำไปฝากพระญาณเถระ ซึ่งเป็นเจ้าอาวาสวัดโตงทัด หมู่บ้านตาสีนั่นเอง ได้เล่าเรียนหนังสือต่าง ๆ เริ่มต้นแต่ชั้นอนุบาลประถมเป็นต้นมา จนถึงบทสวดมนต์ต่าง ๆ คือ พระปริตรทั้ง ๑๑ सूत्र คัมภีร์นิกการะ คัมภีร์โลกนิตี ชัยมังคลคาถา จินบัญชร ทั้งภาคบาลีและภาคแปลด้วย รวมทั้งไตรทศาคาสตร์ต่าง ๆ ที่ใช้ตัวเลขเป็นภาษาบาลี อันเป็นวิธีการเรียนสมัยดั้งเดิมของพม่า

เมื่อท่านอายุได้ ๑๔ ปี ได้บรรพชาเป็นสามเณรโดยมีพระวิจารย์นทะเป็นอุปัชฌายณ์ได้รับฉายาบาลีว่า “ธัมมานันทะ” สามเณรธัมมานันทะได้ท่องจำนสนะ ทักษกรรม เลขยวัตรและขันธกวัตร ๑๔ อย่างได้ตั้งแต่ยังเป็นเด็กวัดอยู่ หลังจากบวชเป็นสามเณรแล้ว พระอุปัชฌายณ์จึงได้ให้ท่องจำกัจจายนสูตร รวมทั้งคำแปลตามคัมภีร์กัจจายนสูตรดัดถะ และสอนคัมภีร์กัจจายนสังเขปให้ด้วย

หลังจากนั้น ท่านได้ย้ายไปวัดปัดตปิณฑิการาม ซึ่งอยู่ในตัวอำเภอเยสะโจ ได้ศึกษาเล่าเรียนคัมภีร์ต่าง ๆ คือ พาลาวดาร กัจจายนะ สัททนีติ (สูตรตมาลา) อภิธัมมัตถสังคหะ เทวมาติกา ขุททลิกขา กังขาวิตรณี และพระวินัยปิฎก ในสำนักของพระอุตรมทาเถระ เจ้าอาวาสวัดปัดตปิณฑิการาม

เมื่อท่านอายุครบ ๒๐ ปี ได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุในวันที่ ๑๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๓ โดยมีท่านอาจารย์สุชาติ ซึ่งเป็นศิษย์ท่านอาจารย์อุตรระ เป็นพระอุปัชฌาย์ ณ พัทธสีมาวัดยงเปนต์จา จังหวัดมอญลาโยจน มีโยมอุปัฏฐากถวายอุปัชฌาย์ คือ นายพละ นางแสงมยะ อยู่ที่ บ้านเลขที่ ๒๐ ถนนซี จังหวัดมอญลาโยจน

หลังจากอุปสมบทแล้ว ท่านอาจารย์อุตรระ เจ้าอาวาสวัดปัดตปิณฑิการามได้ส่งท่านไปเรียนพระปริยัติธรรมต่อในสำนักของท่านอาจารย์โกศลลาภิงค์ วัดมหาวิสุทธาราม จังหวัดมณฑลเต ท่านศึกษาคัมภีร์ปทรูปลัทธิ และคัมภีร์ปทวิจาร ในขณะนั้น เกิดสงครามโลกครั้งที่ ๒ จังหวัดมณฑลเตเป็นจุดเป้าหมายในทางยุทธศาสตร์ เพราะ

เป็นเมืองหลวงอันดับสองรองจากกรุงย่างกุ้ง ดังนั้น ท่านจึงย้ายจากจังหวัดมณฑลไปสู่จังหวัดมะละโย ได้ศึกษา คัมภีร์อภิธาน ฉันท์ อลังการะ เกทจินตา และกัจจายนสาระ ในสำนักของท่านอาจารย์จันทโชติ เจ้าอาวาส วัดสิริโสภาราม หมู่บ้านกันจี จังหวัดมะละโยนั้น และยังได้ศึกษาคัมภีร์กัจจายนสุดัตตถะ วิธีการทำตัวรูปตามนัยของ คัมภีร์กัจจายนะ นามปทมมาลา อาชยาตปทมมาลา คัมภีร์พระอภิธรรมต่าง ๆ คือ คัมภีร์ปรมัตถสรูปเภทนี มาติกา และธาตุกถา รวม ๕ ปี ด้วยกัน จนกระทั่งส่งศรามาโลกสงบ

ในสมัยนั้น จังหวัดปุกกุและอำเภอยะโฮงใจ ไม่นิยมสอบสนามหลวงเป็นทางการเพียงแต่ศึกษาเล่าเรียนให้แตกฉานเท่านั้น ดังนั้น ท่านจึงไม่สนใจเข้าสอบตั้งแต่ครั้งยังเป็นสามเณรเรื่อยมาจนอุปสมบทเป็นพระภิกษุ หลังจากส่งศรามาโลกสิ้นสุดลง ท่านจึงได้เริ่มสอบสนามหลวงได้ชั้น “ปถมะแห่ง” ในขณะที่ท่านพำนักอยู่ ณ วัดสิริโสภาราม หลังจากนั้น จึงย้ายไปวัดมหาวิสุทธาราม จังหวัดมณฑล อันเป็นที่พำนักเดิม และสอบได้ชั้น “ปถมะลัด” ที่นั่น พระอาจารย์ที่สอนคัมภีร์ต่าง ๆ ให้ คือ ท่านอาจารย์โกศลลาภวิวงศ์, พระชาเนยยพุทธิ, พระสุวิณณโชติภวิวงศ์ และพระอานันทปัญญิตาภวิวงศ์

หลังจากนั้น ท่านย้ายไปอยู่วัดเวียงโงงดา สอบชั้น “ปถมะจี” ได้เป็นอันดับสามของประเทศและสอบชั้น “ธัมมาจริยะ” ได้ในปีต่อมา ณ สำนักเรียนวัดเวียงโงงดานั้น

สมัยนั้น ท่านอาจารย์กัลยาณะเจ้าอาวาสวัดเวียงโงงดามีชื่อเสียงมากในการสอนคัมภีร์ชั้นธัมมาจริยะในเมืองมณฑล ท่านจึงได้ศึกษาเล่าเรียนชั้นธัมมาจริยะกับท่านอาจารย์กัลยาณะ และในขณะที่ท่านกำลังจะสอบชั้น “ปถมะจี” ท่านยังไปศึกษาคัมภีร์ปฎิฐานเป็นพิเศษด้วยที่วัดปฎิฐานาราม ภูเขาสะโกย จังหวัดสะโกย โดยมีท่านอาจารย์อินทกะ (อัครมหาบัณฑิต) เป็นผู้สอน

ท่านสอบคัมภีร์ชั้นธัมมาจริยะได้ ๓ คัมภีร์ คือ ปาราชิกบาฬี และอรรถกถา สิลกัชนธรรคบาฬีและอรรถกถา ธัมมสังคณีบาฬีและอฎฐุสาลินีอรรถกถา ได้รับตราตั้งว่า “สาสนธชธัมมาจริยะ” นอกจากนั้นท่านยังสอบคัมภีร์พิเศษในชั้นธัมมาจริยะได้อีกคือ คัมภีร์มหาวัตคทาอรรถกถา สังยุตตนิกายอรรถกถา และวิภังคทาอรรถกถา จึงได้รับตราตั้งอีกว่า “สาสนธชสิริปวรธัมมาจริยะ” ท่านได้เป็นครูสอนพระปริยัติธรรมในวัดต่าง ๆ เช่น วัดสิริโสภาราม จังหวัดมะละโย วัดปัตตปิณฑิการาม อำเภอยะโฮงใจ และวัดเวียงโงงดา จังหวัดมณฑล

ในเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๐ ทางกรรมการศาสนาของประเทศเมียนมาร์ได้นิมนต์ท่านเป็นพระธรรมทูตเพื่อการเผยแผ่พระศาสนาเถรวาทในต่างประเทศ ท่านจึงได้ย้ายไปอยู่ที่กะบาเอ ซึ่งเป็นวิทยาลัยสงฆ์เพื่อการเผยแผ่ (ธัมมทูตวิทยาลัย) ศึกษาภาษาอังกฤษ และภาษาญี่ปุ่น เพื่อจะไปเผยแผ่พระศาสนา ณ ประเทศญี่ปุ่น เวลานั้นท่านเจ้าคุณพระธรรมคุณาภรณ์ (เจ้า จิตปัญญา ป.ธ. ๙) เจ้าอาวาสวัดโพธาราม จังหวัดนครสวรรค์ มีหนังสือไปถึงกรรมการศาสนาแห่งประเทศไทย ขอร้องพระอาจารย์ผู้เชี่ยวชาญในพระปริยัติธรรมเพื่อมาสอนพระปริยัติธรรมที่วัดโพธาราม ทางกรรมการศาสนาแห่งประเทศไทยรับรองกับท่านว่า เมื่อท่านสอนพระปริยัติธรรมใน

(ข)

ประเทศไทยได้หนึ่งพรรษาแล้ว จะส่งท่านต่อไปยังประเทศญี่ปุ่น ดังนั้น ท่านจึงได้เดินทางมายังวัดโพธาราม จังหวัดนครสวรรค์ตามที่กรมการศาสนาอนุมัติ โดยได้เดินทางมาในวันที่ ๓๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๒ ในเวลานั้นท่านมีภาระสอนพระปริยัติธรรมแก่พระภิกษุและสามเณรจำนวน ๒๐๐ รูป ในวัดโพธารามเมื่อครบกำหนดแล้ว ท่านเจ้าคุณพระธรรมคุณาภรณ์ ได้นิมนต์ให้อยู่สอนพระปริยัติธรรมต่อท่านจึงได้พำนักอยู่ที่จังหวัดนครสวรรค์เป็นเวลาถึง ๖ ปี

ในขณะที่พำนักอยู่ที่นครสวรรค์นั้น ทางกรมการศาสนาแห่งประเทศไทยพำได้นิมนต์ท่านเพื่อร่วมจัดทำคัมภีร์พจนานุกรมพระไตรปิฎก ฉบับบาฬี - พม่า เล่มที่ ๑ และตรวจสอบคัมภีร์ต่าง ๆ ในสมัยปัจฉิมปฏิภาลังคายนาที่กะบาเอ ณ กรุงย่างกุ้ง ท่านจึงได้เดินทางกลับประเทศของท่านเป็นการชั่วคราว เพื่อร่วมจัดทำคัมภีร์พจนานุกรมพระไตรปิฎกฉบับบาฬี - พม่า เล่มที่ ๑ และตรวจสอบคัมภีร์ต่าง ๆ มีสุโขทัยสังการฎีกาเป็นต้น รวม ๑ ปี หลังจากทำการสังคายนาพระบาฬี อรรถกถาและฎีกา รวมทั้งคัมภีร์ต่าง ๆ ได้เสร็จสิ้นลงแล้ว ท่านจึงเดินทางกลับมายังวัดโพธารามตามเดิม

ในขณะนั้น ท่านอาจารย์เนมินทะ (อัครมหาบัณฑิต) เจ้าอาวาสวัดท่ามะโอ ชำรภาพมากแล้ว จึงได้มีหนังสือไปถึงกรมการศาสนาแห่งประเทศไทย มีความประสงค์จะนิมนต์ท่านอาจารย์ธัมมานันทะให้มาเผยแผ่พระศาสนาที่วัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง ทางกรมการศาสนาแห่งประเทศไทยก็ได้มีหนังสือมาถึงท่าน ดังนั้น ท่านจึงย้ายจากจังหวัดนครสวรรค์มาอยู่วัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง ในวันขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๘ พ.ศ. ๒๕๐๘ (ตรงกับวันที่ ๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๘) หลังจากที่ท่านมาอยู่ที่นั่นได้ ๕ เดือน ท่านอาจารย์เนมินทะเจ้าอาวาสวัดท่ามะโอก็ได้มรณภาพลงด้วยโรคชรา ท่านอาจารย์ธัมมานันทะจึงได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสวัดท่ามะโอสืบต่อมา ท่านได้เริ่มกิจการเผยแผ่พระศาสนาทางด้านพระปริยัติธรรม ด้วยการตั้งโรงเรียนพระปริยัติธรรมขึ้น ในวันพฤหัสบดี แรม ๒ ค่ำ เดือน ๖ พ.ศ. ๒๕๑๐ (ตรงกับวันที่ ๒๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๐) ท่านสามารถก่อตั้งโรงเรียนพระปริยัติธรรมให้มีชื่อเสียงขึ้นจนถึงปัจจุบันนี้ เพราะศิษยานุศิษย์ของท่านสามารถสอบได้ทั้งแผนกธรรม และแผนกบาฬีทุก ๆ ปีเป็นจำนวนมาก

เนื่องจากการศึกษาพระไตรปิฎกจำเป็นต้องอาศัยคัมภีร์พื้นฐาน ๔ คัมภีร์ คือ คัมภีร์เวยาकरण คัมภีร์อภิธานปิปปิกา คัมภีร์วุดโตทัย และคัมภีร์สุโขทัยสังการ ท่านจึงได้ริเริ่มให้มีการศึกษาคัมภีร์พื้นฐานของพระไตรปิฎกทั้ง ๔ คัมภีร์นั้น ด้วยการสอนอธิบายและให้นักศึกษาท่องจำคัมภีร์เหล่านั้นพร้อมทั้งจัดพิมพ์เผยแผ่ถึงแม้ว่าท่านจะชำรภาพมากแล้ว ก็ไม่คำนึงถึงตัวท่านเอง ท่านได้อุทิศเวลาสั่งสอนศิษย์ให้พยายามศึกษาเล่าเรียนจนได้ผลเป็นที่พึงพอใจ ซึ่งศิษยานุศิษย์เหล่านั้นก็ได้รับการยกย่องว่ามีความรู้ภาษาบาฬีเป็นอย่างดี

คัมภีร์ที่ใช้เป็นหลักสูตร์ในการศึกษาและใช้เป็นคัมภีร์คั่นค่านั้น ท่านอาจารย์ได้มอบหมายให้จัดพิมพ์ไว้รวม ๒๐ คัมภีร์ด้วยกัน คือ

๑. กัจจายณะ	๒. ปทรูปสัทธา
๓. โมคคัลลานพยากรณ์	๔. สัททนีติสูตตมาลา
๕. นยาสะ	๖. อภิธาน
๗. สุโพธาลังการะ	๘. จันท์
๙. สุโพธาลังการปุราณฎีกา	๑๐. สุโพธาลังการอภิณวฎีกา
๑๑. ขุททลิกขา, มูลลิกขา	๑๒. ธาตวัตถสังคหะ
๑๓. เมทจินตา	๑๔. กัจจายนสาระ
๑๕. ฌวาทิโมคคัลลานะ	๑๖. พาลาวดาร
๑๗. ลังขยาปกาสกะ	๑๘. ลังขยาปกาสกฎีกา
๑๙. ปโยคสัทธา	๒๐. วุตโตทยจันโทปกรณแปล

ส่วนคัมภีร์ที่ท่านรจนาด้วยตนเองมี ๔ คัมภีร์ คือ

๑. สำนวนภาษาในพระพุทธศาสนา
๒. อุปสัมปทกัมมวาจาวินิจจัย
๓. ลังขิตตปาติโมกขุทเทสวินิจจัย
๔. นานาวินิจจัย

ใน พ.ศ. ๒๕๓๔ รัฐบาลสหภาพพม่าได้เห็นเกียรติคุณความดีในด้านการเผยแผ่พระศาสนาของท่านอาจารย์ธัมมานันทมหาเถระ จึงได้น้อมถวายตำแหน่ง “อัครมหาบัณฑิต” อันทรงเกียรติ ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๓๙ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยได้น้อมถวายปริญญาคุณวุฒิปบัณฑิตกิตติมศักดิ์สาขาพุทธศาสตร์ และใน พ.ศ. ๒๕๔๐ ท่านอาจารย์ได้รับรางวัลเสมาธรรมจักรสาขาการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เพื่อเป็นการบูชาเกียรติคุณความดีของท่านซึ่งจะเป็นสิริฐานคติอันดีงามแก่เหล่าพุทธบริษัททั้งหลายสืบต่อไป

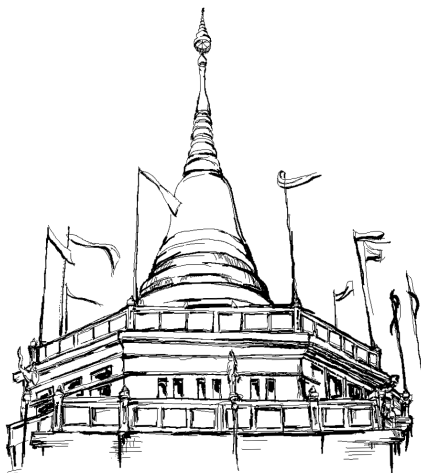
นรชาติวางวาย
สถิตทั่วแต่ชั่วดี

มลายสิ้นทั้งอินทรีย์
ประดับไว้ในโลกา ฯ

ภาษาบาฬีเพื่อพุทธพจน์

ปริยัติเรียนเพื่อคัม	หนทาง
ต้องแม่นยำจัดจรัส	ไปเพี้ยน
ปฏิบัติที่สายกลาง	อริย- มัคคา
สติปฏิฐานรานเสี้ยน	ตื่นรู้บรรเทา
เพียรเพ่งเผาเพื่อล้าง	อกุศล
บาปชั่วอย่ามัวปน	จิตแท้
กุศลให้ก่อใจดล	ทุกชั่ว ขณะเที่ยว
ปฏิเวธลดปลดแก้	ปล่อยสิ้นธุลี
บาฬีควรคู่คำ	ปริยัติ
จะชานซึ่งถึงอรรถ	ถี่ถ้วน
พุทธพจน์ท่านทรงตรัส	สอนสั่ง
คำแห่งบาฬีล้วน	แหล่งรู้เรียนธรรม

ปญฺญวโส

เนตติหารัตถทีปนี

นมโ ม ตสฺส ภควโต อรหโต สมหาสมพุทฺธสฺส

หารกัณฑ์

สังวัณณนาพิเศษที่พระมหากัจจายนเถระ ผู้ประกอบด้วยปฏิสัมภิทาญาณ แดกฉาน ในพระไตรปิฎก รจนาไว้เพื่อพรรณนาอธิบายขยายความอรรถแห่งพระไตรปิฎก เรียกว่า **เนตติ** เพราะสามารถนำสัตว์ทั้งหลายไปสู่มรรค ผล นิพพาน หรือเป็นเครื่องนำ หรือเป็นที่นำเหล่าเวไนย สัตว์ทั้งหลายไปสู่มรรค ผล นิพพาน ดังมีวจนัตถะ “**เนตติ เนตติ, นยนติ เอตาย เอตถ วาติ เนตติ** (ตั้งวิเคราะห์ได้ ๓ อย่างคือ เนตติ เนตติ, นยนติ เอตายาติ เนตติ, และ นยนติ เอตถาติ เนตติ)

เนตตินั้นเมื่อกล่าวโดยลักษณะสามัญมีอย่างเดียวกันแต่เมื่อจำแนกโดยลักษณะพิเศษ แล้วมี ๓ ประการคือ

๑. หาร
๒. นย
๓. สาสนปฎุจจาณ

หาร ๑๖

หฺรตฺติ หารโ วิธึโดย่อมขจัดความหลง ความสงสัย และความเห็นผิด อันมี สุตฺต เคยย เป็นต้นเป็นอารมณ์ เพราะเหตุนั้น วิธึนั้นชื่อว่า หาร หรือ หฺรียนฺตึ เอเตนาติ หารโ ความหลงย่อมถูกขจัดไปด้วยวิธึนี้ เพราะเหตุนั้น วิธึนี้ชื่อว่า หาร หรือ หฺรียนฺตึ เอตถาติ หารโ ความหลงย่อมถูกขจัดไปในวิธึนี้ เพราะเหตุนั้น วิธึนี้ชื่อว่า หาร หรือ หฺรณ-มตฺตเมว หารโ เพียงการขจัดความหลงนั้นแลชื่อว่า หาร

อีกนัยหนึ่ง หารโ วิทยาติ หารโ วิธึที่เปรียบประดุจสร้อยสังวาลร์ตนะ อันสามารถ ระวังความเร่าร้อนซึ่งเกิดจากกามราคะเป็นต้น ชื่อว่า หาร

หาร มี ๑๖ คือ เทสนาหาร, วจยหาร, ยุตติหาร, ปทภูจหาร, ลกขณหาร, จตุพยุหาร, อวตตหาร, วิภตติหาร, ปริวตตนหาร, เววจนหาร, ปญตตติหาร, โอตรณหาร, โสชนหาร, อธิฏฐานหาร, ปริกขารหาร, สมารปนหาร

ดั่งมีพระบาลีว่า

เทสนา วจโย ยุตติ	ปทภูจาโน จ ลกขโณ,
จตุพยุโห จ อวตโต	วิภตติ ปริวตตโน.
เววจโน จ ปญตตติ	โอตรโณ จ โสชน,
อธิฏจาโน ปริกขาร	สมารปนโน โสฬโส.

๑. เทสนาหาร

เทสียติ สัณณียติ สุตตตโต เอตายาติ เทสนา. อรรถของพระสูตร ย่อมถูกพรรณนาด้วยถ้อยคำนี้ เพราะเหตุนั้น ถ้อยคำนี้ชื่อว่า เทสนา ได้แก่ หาร อันมีลักษณะการพรรณนาอรรถ ๖ อย่าง คือ อสสาท อาทีนว นิสสรณ ผล อุปาย อาณตติ ดั่งมีพระบาลีว่า

อสสาทาทีนวตา	นิสสรณํ ปิจ ผลํ อุปาย โจ,
อาณตติ จ ภควโต	โยคินํ เทสนาหารโ.

ในบรรดาอรรถ ๖ อย่างนั้น สุข โสมนัส อិฏฐารมณอันนำยินดี และตณหาวิปลาส อันเป็นเหตุยินดีที่ชื่อว่า อสสาท

ทุกขเวทนา ทุกขตา ๓ อย่าง และสังขารทุกข์อันเป็นไปในภูมิ ๓ ชื่อว่า อาทีนว อริยมรรคอันเป็นเหตุให้พ้นจากวัฏฏะ และ พระนิพพานอันเป็นที่พ้นจากวัฏฏทุกข์ ชื่อว่า นิสสรณ

ทิฏฐธัมมิกประโยชน์ อันมีสุดมยญาณ (ปัญญาอันเกิดจากการฟัง) อตถเวท (ความรู้ อรรถ) ธรรมเวท (ความรู้ธรรม) เพราะอาศัยเทสนา และ สัมปรายิกประโยชน์อันมี ภาสมุตติ (การเกิดในภพภูมิที่ดี) โภคสมุตติ (ความเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยโภคสมบัติ) เป็นต้น ชื่อว่า ผล

เหตุแห่งการบรรลุผลนั้น และ ปุพพภาคปฏิบัติภา อันเป็นส่วนเบื้องต้นแห่งอริยมรรค ชื่อว่า อุปาย

การตักเตือน หรือแนะนำว่า “จงประพฤติอย่างนี้” เป็นต้น ของเทสกบุคคล

(พระพุทธเจ้า) ผู้มุ่งหวังจะให้เหล่าเวไนยสัตว์บรรลुประโยชน์สุข ชื่อว่า **อาณตติ**

เทศนาหารนี้ เมื่อมีอุททาหารณ์ประกอบจึงจะเข้าใจดียิ่งขึ้น ความจริงแล้วพระไตรปิฎกนั้นแลเป็นอุททาหารณ์ แต่ว่าพระไตรปิฎกนั้นกว้างมาก ยากแก่การเข้าใจ ดังนั้นจะยกอุททาหารณ์มาแสดงให้เห็นที่นี้พอสังเขป

พระบาลีว่า “**ปฐา จ ปุชฌีนานํ**” ในมงคลสูตรเป็นอุททาหารณ์หนึ่ง เพราะคำว่า “**ปฐา จ ปุชฌีนานํ**” นี้ย่อแสดงสังขรรณทั้ง ๔ ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า “**สายํ เทสนา กิ เทสยติ จตุตตาริ สจฺจานิ ทุกฺขํ สมฺมทฺยํ นิโรธํ มคฺคํ**”

อธิบายว่า บุษามี ๒ อย่างคือ อามิสบุชา ๑ ธรรมบุชา ๑ ใน ๒ อย่างนั้น ทานมย-
กุสลเจตนา และ กิริยาเจตนา ตามนัยแห่งพระสูตรมี ๑๐ ประการ คือ

**อนฺหํ ปาณํ ฆริํ วตฺถํ มาลา ยานํ วิเลปนํ,
คนฺโธ เสยฺยา ปทีเปยฺยํ ทานวตฺถุ สियํ ทส.**

(อภิธาน. คาถาที่ ๔๒๒)

ตามนัยแห่งพระอภิธรรมมี ๖ คือ รูปทาน, สกฺททาน, คนฺธทาน, รสทาน, โยภูฏาพฺพ-
ทาน, ฌมฺมทาน

ตามนัยแห่งพระวินัยมี ๔ คือ จีวร, ปิณฺฑุชปาต, เสนาสน, เกสชฺช เหล่านี้ชื่อว่า
อามิสบุชา

ศีลมยกุสลและกิริยาเจตนา อันมี ปญฺจจุกิกลีล เป็นต้น และภาวนาอันมีปฺพพภาค
ปฏิปทาเป็นเบื้องต้น มรรคผลเป็นท่ามกลาง นิพพานเป็นที่สุด ชื่อว่า ธรรมบุชา

จำแนกการบูชา ๒ อย่างโดยอรรถ ๖

โลกียธรรมอันนับเนื่องในการบูชา นั้น และต้นหาที่ยินดีโลกียธรรมนั้น ชื่อว่า **อสุสาท**
เพราะเป็นที่น่ายินดี และเป็นเหตุให้เกิดความยินดี

เตภูมิธรรมเหล่านั้น อันเป็นสังฆารทุกฺข์ชื่อว่า **อาทีนว**

มรรคผลและนิพพานชื่อว่า **นิสฺสรณ**

ผลจิตตูปบาท และอานิสงส์แห่งการบูชา อันมีการพ้นจากอิตฺตตานุวาทกฺภย ปฺรานุวาท-
กฺภย ทัณฺธกฺภย ทุกคตฺติกฺภย เป็นต้น ดังพุทธทศภาณิตว่า “**ฌโม หเว รกฺขติ ฌมฺมจาริ**” ชื่อว่า **ผล**
การบูชาอันเป็นเหตุแห่งการบรรลุผลนั้นชื่อว่า **อูปาย**

คำตักเตือน หรือ แนะนำให้บูชาผู้ที่ควรบูชาชื่อ **อาถนตติ** เพราะเมื่อผู้ใดปฏิบัติตามคำ
นั้นแล้วย่อมบรรลุประโยชน์สุขอย่างแน่นอน

สงเคราะห์อรรถ ๖ ลงในลัจจะ ๔

ในอรรถ ๖ อย่างนั้น อาทินว และ ผล เป็น **ทุกุขสัจจ**, **อสุสาท** เป็น **สมุททยสัจจ**,
นิสุสรณ เป็น **นิโรธสัจจ**, **อุपाโย** และ **อาถนตติ** เป็น **มคฺคสัจจ** สมดังพระบาลีว่า

อสุสาทโท สมุทโย **อาทินโว ผลญจ ทุกุขํ,**
นิสุสรณํ นิโรโธ **อุपाโย อาถนตติ จ มคฺโค.**

คำว่า “**บูชา จ ปุชฌิยานํ**” นี้ เมื่อพรรณนาโดยเทศนาหารอันเป็นสังวณณนาพิเศษ
แล้ว คือการแสดงสังฆธรรมทั้ง ๔ นั้นเอง

อีกนัยหนึ่ง องค์ธรรมของบพว่า “**ปุชฌิยานํ**” คือ โลกียชั้น ๕ (เว้นโลกะ) ของ
บุคคลผู้ควรบูชา อันมีพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอรหันต์ บิฑามารดา ครูอาจารย์
สมณพราหมณ์ ผู้มีศีล เป็นต้น เป็น **ทุกุขสัจจ**

ตณฺหา ที่ยินดีการบูชานั้น อันเป็นเหตุแห่งทุกข์ เป็น **สมุททยสัจจ**

นิพพาน อันเป็นที่ดับธรรม ๒ อย่างนั้น เป็น **นิโรธสัจจ**

ปฏิบัติ อันเป็นเหตุให้ถึงนิโรธนั้นเป็น **มคฺคสัจจ**

จำแนกลัจจะ ๔ โดยอรรถ ๖

ในลัจจะทั้ง ๔ นั้น **สมุททยสัจจ** ชื่อว่า **อสุสาท**

ทุกุขสัจจ ชื่อว่า **อาทินว**

นิโรธ และ **มคฺค** ชื่อว่า **นิสุสรณ**

อาหิสงฺส อาหิสงส์ที่เกิดจากการบูชา ๒ อย่างนั้น ชื่อว่า **ผล**

โยนิโสมนสิการ **สทฺธมฺมสฺสวณ** และ **จตุจกุกกสมฺปตฺติ** เป็นต้น อันเป็นเหตุให้บรรลु
ผลนั้น ชื่อว่า **อุपाโย**

คำว่า “**บูชา จ ปุชฌิยานํ**” นี้ถึงแม้จะไม่ได้บอกโดยตรงว่า “กุลบุตรทั้งหลายจง
กระทำอุบายนั้นให้บริบูรณ์แล้วจงบูชาผู้ที่ควรบูชา” ดังนี้ก็จริง แต่ก็เหมือนกับบอกอย่างนั้น

จึงชื่อว่า **อาณตติ**

พระบาลีว่า “**ปุชา จ ปุชฌีนยาน्ह**” ชื่อว่า **เทศนาหาร** เพราะแสดงสังขารทั้ง ๔ และ พรณนหารรถ ๖ มี **อสุสาท** เป็นต้น ด้วยประการอย่างนี้

๒. วิจัยหาร

วิจัยนุติ **เอเตนาติ** **วิจโย** **ปท**และ**ปุจณา** เป็นต้น ย่อมถูกพิจารณาด้วยวิธีนี้ เพราะเหตุนั้น วิธีนี้ ชื่อว่า **วิจย** หรือ **วิจัยนุติ** **เอตฤถาติ** **วิจโย** **ปท**และ**ปุจณา** ย่อมถูกพิจารณาในวิธีนี้ เพราะเหตุนั้น วิธีนี้ ชื่อว่า **วิจย** ได้แก่หารอันมีลักษณะการพิจารณาอรรถ ๑๑ อย่าง คือ **ปท**, **ปุจณา**, **วิสชชนา**, **ปุพพาปร**, **อนุคิตติ**, **อสุสาท**, **อาทีนว**, **นิสฺสรณ**, **ผล**, **อุปาย**, **อาณตติ** ดังมีพระบาลีว่า

ยํ **ปุจฉิตตญจ** **วิสชชิตตญจ** **สุตฺตสุส** **ยา จ อนุคิตติ**,
สุตฺตสุส **โย ปทวิจโย** **หาโร วิจโยติ** **นิตฺทิกฺกุโ**.

วิธีพิจารณา บทว่า **ปุชา** ชื่อว่าศัพท์ เพราะศัพท์หมายถึงเสียง หรือสิ่งที่เป็น อารมณ์ของโสตวิญญาณตามจันตถะว่า **สทฺทียติ** **อุจฺจารียตีติ** **สทฺโท** เสียงใดย่อมถูก เปล่งออกมา เพราะเหตุนั้น เสียงนั้น ชื่อว่า **สทฺท** หรือ **สปฺปติ** **โสตวิญญาณารมฺมณภาว** **คจฺฉตีติ** **สทฺโท** สิ่งใดย่อมถึงความเป็นอารมณ์ของโสตวิญญาณ เพราะเหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า **สทฺท**

ปุชา ศัพท์นั้นเป็น จิตฺตช ศัพท์ในบรรดาศัพท์ ๒ ชนิด คือ จิตฺตช ศัพท์ (เสียงที่เกิดจากจิต) **อุตฺตช** ศัพท์ (เสียงที่เกิดตามธรรมชาติ)

เป็นอริย ศัพท์ ในบรรดาศัพท์อีก ๒ ชนิด คือ อริยศัพท์ (ศัพท์สำเนียงของผู้เจริญ) และ **มิลกฺขศัพท์** (ศัพท์สำเนียงของผู้ไม่เจริญ)

เป็น **มาคร** ศัพท์ ในบรรดาศัพท์ ๑๐๑ อันมีสฏกฏศัพท์ เป็นต้น

ปุชา ศัพท์นั้นชื่อว่า **บท** เพราะบทหมายถึงหมู่อักษรหรือสิ่งที่ทำให้รู้เนื้อความตามจันตถะว่า **อกฺขรสมฺภูโ** **ปทํ** หมู่แห่งอักษร ชื่อว่า **บท** หรือ **ปชฺชเต** **ณายเต** **อตฺโถ** **เอเตนาติ** **ปทํ** เนื้อความย่อมถูกรู้ด้วยสิ่งนี้ เพราะเหตุนั้น สิ่งนี้ ชื่อว่า **ปท**

ปุชา **บท**นั้น เป็น **สุยาทฺยนฺตปท** ในบรรดาบท ๒ อย่าง คือ **สุยาทฺยนฺตปท** (บทที่ประกอบด้วยนามวิกัตติมี **สิ** เป็นต้น) และ **ตฺยาทฺยนฺตปท** (บทที่ประกอบด้วย

อาชยาตวิภัตติ มี ติ เป็นต้น) เป็น ปจมาสุยาทุยนุตปท ในบรรดาบท ๗ อย่างอันมีปจมา-
สุยาทุยนุตปท, ทุตติยาสุยาทุยนุตปท เป็นต้น

การพิจารณาบทโดยวิธีอย่างนี้ เป็นต้น ชื่อว่า ปทวิจย (ควรพิจารณาต่อไปให้หมด)

ปจจณาวิจย

ชื่อว่า “ปุชชา จ ปุชฌีนยานํ” นี้เป็นปจจณา หรือ วิสัชชานา ? เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นได้ว่าเป็นวิสัชชานา เพราะไม่มีอรรถแห่งคำถามแต่อย่างใด แต่วิสัชชานานั้นก็เป็นผลที่ไม่อาจเว้นจากเหตุ คือปจจณาได้ ตามปริภาสาว่า

ยตถ ยตถ ปเทเสว ทิฏฺเฐ วิสัชชเน สติ,
ตตถ ตตถุทฺถริตพฺพา ปจจณา ตาว วิภาวิหา.

ดังนั้นจึงอาจจะตั้งคำถามขึ้นมาได้ว่า “ปุชชา จ ปุชฌีนยานนฺติ กิมตถกมิมุจฺเจเต.
(พระพุทฺธเจ้าตรัสคำว่า “ปุชชา จ ปุชฌีนยานํ” นี้ เพื่อประโยชน์อะไร)”

ปจจณามี ๕ อย่าง คือ

๑. อทิฏฺฐโชตนาปจจณา ถามเพื่อต้องการรู้สิ่งที่ตนยังไม่รู้
๒. ทิฏฺฐสํสันทนาปจจณา ถามเพื่อเทียบเคียงสิ่งที่ตนได้รู้มา
๓. วิมตฺติเจตนาปจจณา ถามเพื่อขจัดความสงสัย
๔. อนนฺตมตฺติปจจณา ถามเพื่อต้องการอนันตมตฺติ
๕. กถตฺตูกามยตาปจจณา ถามเพื่อต้องการตอบเอง

ใน ๕ อย่างนั้น คำปจจณาว่า “ปุชชา จ ปุชฌีนยานนฺติ กิมตถกมิมุจฺเจเต” นี้ ชื่อว่า **อทิฏฺฐ-
โชตนาปจจณา**

การพิจารณาปจจณาโดยวิธีอย่างนี้ เป็นต้น ชื่อว่า **ปจจณาวิจย** (นอกจากนี้ควรพิจารณา
สตฺตตาริฏฺฐจฺจาน, ฐมฺมาธิฏฺฐจฺจาน, เอการิฏฺฐจฺจาน, อนนฺตคาริฏฺฐจฺจาน, สมนฺตมตฺติวิสย และ ปรมตฺตวิสย-
ปจจณา เป็นต้น)

วิสขณาวิจย

เมื่อมีคำ ปุจฉา เช่นนั้น ควรวิสขณาวา “ปุชารหานิ ปุชฺช กตฺวา สพฺพทุกฺขนิสฺสรณตฺถ-
 มิทมฺจุจเต. (พระพุทธเจ้าตรัสคำนี้ เพื่อประสงค์จะให้เหล่าเวไนยสัตว์ทั้งหลายทำการบูชา
 ผู้ที่ควรบูชา แล้วพ้นจากทุกข์ทั้งปวง)

วิสขณามี ๔ อย่าง คือ

- ๑. เอกัสพฺยาकरण ตอบโดยส่วนเดียว
- ๒. วิภชฺชพฺยาकरण ตอบโดยแยกประเภท
- ๓. ปฏิปุจฉาพฺยาकरण ย้อนถามแล้วจึงตอบ
- ๔. ฅปนพฺยาकरण ไม่ตอบ (เพราะไม่เกิดประโยชน์)

ใน ๔ อย่างนั้น คำวิสขณาวา “ปุชารหานิ ฯลฯ” นี้ ชื่อว่า วิภชฺชพฺยาकरण
 การพิจารณา วิสขณา โดยวิธีอย่างนี้เป็นต้น ชื่อว่า วิสขณาวิจย (นอกจากนี้ ควร
 พิจารณา สาวเสส อนวเสส, สอฺตุตฺตรอนฺตุตฺตร, โลกฺตุตฺตรวิสขณา เป็นต้น)

ปฺพพฺพาปริวิจย

พระพุทธเจ้าตรัสคำว่า “ปุชา จ ปุชฺชนิยานิ” เพื่อประโยชน์อะไรหรือ เพราะมีประโยชน์
 อะไร ? เพื่อประโยชน์ หรือ เพราะมีประโยชน์ในการเตือนให้เหล่าเวไนยสัตว์ทั้งหลายบูชาผู้
 ที่ควรบูชา แล้วจะได้พ้นจากทุกข์ทั้งปวง

การถามด้วย สัมปทาน หรือ เหตุ แล้วตอบด้วย สัมปทาน หรือ เหตุ อย่างนี้ ต้องให้
 คำถามข้างหน้ากับคำตอบข้างหลังตรงกัน, การก ว่า “กิมตฺถมิทํ” เป็นคำข้างหน้า กิริยา ว่า
 “อฺจุจเต” เป็นคำข้างหลัง (มีบุรุษ วิภคฺติ และ วจนะ ตรงกัน)

การพิจารณา ข้างหน้า ข้างหลัง โดยนัยอย่างนี้เป็นต้น ชื่อว่า ปฺพพฺพาปริวิจย

อนุคัตติวิจย

พระบาลีว่า “ปุชา จ ปุชนียาน” นี้ เป็นอนุคัตติ หรือ อนุคัตติ? เป็น อนุคัตติ เพราะกล่าวโดยสมควรหรือไม่แย้งกับสูตรอื่น เป็นต้นว่า

ปุชารเห ปุชยโต	พุกุเช ยที ว สาวเก
ปปัญจสมตีกุกุเต	ติณฺณโสภปริทฺทเว.
เต ตาทิเส ปุชยโต	นิพฺพุเต อุกฺโตภเย
น สกฺกา ปุณฺณํ สงฺฆาตุํ	อิเมตฺตมปิ เกนจิ. (ธมฺมปท และ เถราปทาน)
จตุหนฺมปิ ทีปานํ	อิสฺสรํ โยธ การเย
เอกิสฺสา ปุชฺณาเยตํ	กํ หนาคฺฆติ โสฬสี. (เถราปทาน)
นตฺถิ จิตฺเต ปสนฺหนฺมฺหิ	อปฺปกา หนาม ทกฺขิณฺวา
ตถาคเต วา สมฺพุกุเช	อถ วา ตสฺส สาวเก.
เอหิ มาตลฺลิมฺเหปิ	กฺยโย กฺยโย มหมเส
ตถาคสฺส ธาตุโย	สุโข ปุณฺณานมฺุจโย.
ติฏฺฐนฺเต นิพฺพุเต จาปิ	สเม จิตฺเต สมํ ผลํ
เจโตปณฺธิเหตุ หิ	สตุตา คจฺจนฺติ สุกฺคตี.
พฺหุหนํ วต อตฺถาย	อฺปฺปชฺชนฺติ ตถาคตา
ยตฺถ การํ กริตฺวาน	สคฺคํ คจฺจนฺติ ทายกา. (วิมานวตฺถุ)

เพราะกล่าวสมควรแก่อรรถ และกล่าวหลังจากที่ได้กำหนดจดจำไว้ด้วยจิต ดังมีวิเคราะห์ว่า อนุรฺปา คีติ อนุคัตติ การกล่าว อันสมควร ชื่อว่า อนุคัตติ และ อนุปฺจจา คีติ อนุคัตติ การกล่าวในภายหลัง ชื่อว่า อนุคัตติ

อนุคัตตินั้น เป็นชื่อของสังคหะ ๓ อย่าง คือ

๑. วุตฺตตฺถสงฺคห สงเคราะห์อรรถที่กล่าวมาแล้ว
๒. อวุตฺตตฺถสงฺคห สงเคราะห์อรรถที่ยังไม่ได้กล่าว
๓. อุกฺยตฺถสงฺคห สงเคราะห์อรรถทั้งสองข้างต้น

ด้วยเหตุนี้ พระบาลีว่า “ปุชา จ ปุชนียาน” จึงได้ชื่อทั้ง ๓ ตามสังคหะ เพราะกล่าวการปุชาในกาลทั้ง ๓

การพิจารณา อนุคัตติ โดยนัยอย่างนี้เป็นต้น ชื่อว่า อนุคัตติวิจย

อสุสาทวิจย

อสุสาท มี ๕ อย่าง คือ

๑. สุข
๒. โสมนัส
๓. อภิฏจารมมณ
๔. ตณฺหา
๕. วิปลลาส

สุข และ โสมนัส มีอย่างละ ๒ คือ

๑. เคหสฺสิตสุข, โสมนสฺส	สุขและโสมนัสที่อิงอาศัยกามคุณ
๒. เหนกขมมฺสฺสิตสุข, โสมนสฺส	สุขและโสมนัสที่ไม่เกี่ยวกับกามคุณ

อภิฏจารมมณมี ๒ อย่างคือ

๑. สภาวอภิฏจารมมณ	อภิฏจารมมณโดยสภาพ
๒. ปริกปฺปอภิฏจารมมณ	อภิฏจารมมณโดยการนึกคิด

ตณฺหา มี ๑๐๘ คือ

ตณฺหา ๓ x อารมณ ๖ x กาล ๓ x สันดาน ๒ = ตณฺหา ๑๐๘ (ตั้งตณฺหา ๓ คุณด้วย
อา, กา, สั)

ตณฺหา ๓ ได้แก่ กามตณฺหา, ภวตณฺหา, วิภวตณฺหา

อารมณ ๖ ได้แก่ รูป, สทฺท, คนฺธ, รส, โผฏฺจพฺพ, ฌมฺม,

กาล ๓ ได้แก่ ปจฺจุปฺปนฺน, อตีต, อนาคต

วิปลลาส มี ๓ อย่าง คือ

๑. สญฺญาวิปลลาส	ความจำหมายอันคลาดเคลื่อน
๒. จิตฺตวิปลลาส	ความคิดอันคลาดเคลื่อน
๓. ทิฏฺฐิวิปลลาส	ความเห็นอันคลาดเคลื่อน

วิปัสสนาส ๓ นั้น มีอย่างละ ๔ คือ

๑. อนิจฺเจ นิจฺจวิปัสสนาส	๓. อนตฺตนิ อตฺตวิปัสสนาส
๒. ทุกฺขเข สุขวิปัสสนาส	๔. อสุภะ สุขวิปัสสนาส

รวมเป็นวิปัสสนาส ๑๒

การพิจารณาอสุสาท โดยนัยอย่างนี้เป็นต้น ชื่อว่า อสุสาทวิจย

อาทীনวิจย

อาทীনว มีหลายประการ เช่น ทุกฺข, โทมนสฺส, ทุกฺขทุกฺข, สงฺขารทุกฺข, เตภูมิกสงฺขาร-ทุกฺข เป็นต้น การพิจารณาอาทীনวโดยนัยอย่างนี้เป็นต้น ชื่อว่า อาทীনวิจย

นิสฺสรณวิจย

นิสฺสรณ มี ๒ คือ

๑. อริยมคฺค	๒. นีพพาน

อริยมรรค มี ๓ คือ

๑. สุกฺกยตมคฺค	๒. อนิमितฺตมคฺค
๓. อปฺปณฺหิตมคฺค	

นีพพาน มี ๒ คือ

๑. สอฺปปาทิเสสนีพพาน	๒. อนอฺปปาทิเสสนีพพาน

การพิจารณานิสฺสรณโดยนัยอย่างนี้เป็นต้น ชื่อว่า นิสฺสรณวิจย

ผลวิจย

ผล มี ๒ คือ

๑. มุขฺขผล	ผลที่ได้โดยตรง
๒. ปรมฺปรผล	ผลที่จะตามมาในภายหลัง

मुख्यफल มี ๙ คือ

๑. สุตมยญาณ ปัญญาที่เกิดจากการฟัง
 ๒. อุตถเวท การรู้ธรรม
 ๓. ธมฺมเวท การรู้ธรรม
 - ๔-๙. จพฺพิสุทฺธิ ได้แก่ วิสุทฺธิ ๖ ประการ
- ปรั้มปรผลมีหลายประการ เช่น ภาวสมฺปตฺติ, โภคสมฺปตฺติ เป็นต้น
การพิจารณาผล โดยนัยอย่างนี้เป็นต้น ชื่อว่า ผลวิจย

อุบายวิจย

อุบาย มี ๒ คือ

๑. อุบาย อันเป็น ปุพฺพภาคปฏิปทา ของอริยมรรค
 ๒. อุบาย อันเป็นเหตุแห่ง ภาวสมฺปตฺติ
- การพิจารณาอุบาย โดยนัยอย่างนี้เป็นต้น ชื่อว่า อุบายวิจย

อาณตฺติวิจย

อาณตฺติ มีหลายอย่าง เช่น การชักชวนของมนุษย์ เทวดา พรหม การแนะนำของ
คฤหัสถ์ บรรพชิต การตักเตือนของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระสาวก ด้วยคำเป็น
ต้นว่า “ทานํ เทถ, สีลํ รกฺขถ, ภาวนํ ภาเวถ”

การพิจารณาอาณตฺติ โดยนัยอย่างนี้เป็นต้น ชื่อว่า อาณตฺติวิจย

พระบาลีว่า “ปุชา จ ปุชฺณีนยานํ” ชื่อว่า วิจยหาร เพราะพิจารณาอรรถ ๑๑ อย่างคือ ปท,
ปุจฺฉา ฯลฯ อาณตฺติ ด้วยประการอย่างนี้

๓. ยุตติहार

ยุตติ วิจาเรติ เอเตนาติ ยุตติ. (อุตฺตรปทโลเปเน) ย่อมพิจารณาซึ่งความสมควรและไม่สมควรด้วยวิธีนี้ เพราะเหตุนี้ วิธีนี้ ชื่อว่า ยุตติ (โดยลบบทหลังคือ วิจาร) ได้แก่หารอันมีลักษณะการพิจารณาความสมควรและไม่สมควรของศัพท์ และ อรรถดังพระบาลีว่า

สพฺเพสํ หารานํ

ยา ภูมि โย จ โคจโร เตสํ

ยุตฺตายุตฺติปริกฺษา

หาโร ยุตฺติติ นิตฺติภูโจ.

สทฺทยุตฺติ

วิธีพิจารณา ยุตติ มี ๒ คือ สทฺทยุตฺติ และ อตฺถยุตฺติ ใน ๒ อย่างนั้น ศัพท์ว่า “ปุชชา จ ปุชชียานํ” นี้ เมื่อถือเอาเป็น จิตฺตช ศัพท์จึงควร ถือเอาเป็น อุตฺตช ศัพท์ไม่ควร, เป็น อริย ศัพท์มากช ศัพท์จึงควร เป็นศัพท์อย่างอื่นไม่ควร, เป็นสุยาทฺยนฺตปท จึงควร เป็น ตฺยาทฺยนฺตปท ไม่ควร, เป็น นํ จตฺตติวิภตฺติ หรือ จณฺฐวิภตฺติ พหฺวจะ จิงควร เป็นวิภตฺติอื่น เอกวจะ ไม่ควร การพิจารณาความสมควรและไม่สมควรของศัพท์ (เหมือนใน ปทวิจย) โดยนัยอย่างนี้เป็นต้น ชื่อว่า สทฺทยุตฺติ

เมื่อถือเอาอรรถของบทว่า “ปุชชียานํ” ได้แก่คุณวิสิฐฐบุคคล มีพระพุทฺธเจ้าเป็นต้น จึงควร เมื่อถือเอาว่าได้แก่คุณวิริทบุคคล มีปุรณกัสนปะเป็นต้นไม่ควร เมื่อถือเอาอรรถของ นํ วิภตฺติ เป็นสมฺปาทนฺตฺถ หรือ กมฺมตฺถ (จณฺฐจิกมฺม) จึงควร เมื่อถือเอาอรรถอื่นจากนี้ไม่ควร การพิจารณาความสมควรและไม่สมควรของอรรถโดยนัยอย่างนี้เป็นต้น ชื่อว่า อตฺถ-ยุตฺติ

พระบาลีว่า “ปุชชา จ ปุชชียานํ” นี้ ชื่อว่า ยุตฺติहार เพราะพิจารณาความสมควรและไม่สมควรของศัพท์และอรรถด้วยประการอย่างนี้

๔. ปทภูจนหาร

ปทภูจนํ วิจาเรติ เอเตนาติ ปทภูจानโ (อุตุตฺรปทโลเปน) ย่อมพิจารณาซึ่งปทภูจ-
 ฐานของธรรมทั้งหลาย ด้วยวิธีนี้ เพราะเหตุนี้ วิธีนี้ ชื่อว่า ปทภูจान (โดยลบบทหลัง คือ
 วิจาร) ได้แก่หารอันมีลักษณะการพิจารณาปทภูจฐาน (เหตุใกล้) ของธรรมทั้งหลายที่มาจาก
 พระสูตร โดย โอริยุโหริยุห (เหตุสืบๆ ลงไป) และ อารุยุหารุยุห (ผลสืบๆ ขึ้นมา) ทั้ง อนุวย
 (คล้อยตาม) และ พุยติเรก (ตรงกันข้าม) ดังมีพระบาลีว่า

ธมฺมํ เทเสติ ชิโน ตสฺส จ ธมฺมสฺส ยํ ปทภูจानํ
 อิติ ยาว สพุพฺพธมฺมา เอโส หารโ ปทภูจानโ.

อนุวย โอริยุโหริยุห

วิธีพิจารณา องค์ธรรมของการบูชานั้นได้แก่ กุศลและอัปยากตจิตตูปบาท
 ปทภูจฐาน (เหตุ) ของ จิตตูปบาท คือ โยนิโสมนสิการ
 ,, ,, โยนิโสมนสิการ คือ สทฺธมฺมสฺสวณ
 ,, ,, สทฺธมฺมสฺสวณ คือ สบฺปฺริสฺสฺปนฺนิตฺสย
 ,, ,, สบฺปฺริสฺสฺปนฺนิตฺสย คือ ปฏฺวิรูปเทสวาส
 ,, ,, ปฏฺวิรูปเทสวาส คือ ปุพฺพเพกตปุณฺณตา

อนุวย อารุยุหารุยุห

ปุพฺพเพกตปุณฺณตา	เป็นเหตุ	ปฏฺวิรูปเทสวาส	เป็นผล
ปฏฺวิรูปเทสวาส	,,	สบฺปฺริสฺสฺปนฺนิตฺสย	,,
สบฺปฺริสฺสฺปนฺนิตฺสย	,,	สทฺธมฺมสฺสวณ	,,
สทฺธมฺมสฺสวณ	,,	โยนิโสมนสิการ	,,
โยนิโสมนสิการ	,,	การบูชา	,,

การบูชา เป็นเหตุ จึงได้รับผล คือ ปาโมชฺช, ปีติ, ปสฺสทฺธิ, สุข, สมภาิ, ยถา-
 ภูตญาณ, นิพพิทา, มคฺค, ผล, ปจฺจเวกฺขณญาณ. ปจฺจเวกฺขณญาณ เป็นเหตุ จึงได้
 บรรลุผล คือ อนุปาทิสเสสนิพฺพาน

พยุติเรก โอรุยุโหรุยุท

ปทัฏฐฐานของการไม่บูชา คือ อโยนิโสมนสิการ ฯลฯ ปทัฏฐฐานของอปปฏิรูปเทสवास คือ ปุพฺเพอกตปุณฺณตา

พยุติเรก อารุยุหารุยุท

ปุพฺเพอกตปุณฺณตา เป็นเหตุ อปปฏิรูปเทสवास เป็นผล ฯลฯ

การไม่บูชาเป็นเหตุ จึงได้รับผลคือ อกุศลธรรมทั้งหลายเจริญมากขึ้น เมื่ออกุศลธรรมเจริญมากขึ้น ย่อมนำไปสู่อบาย และให้เวียนว่ายอยู่ในวัฏฏสงสารไม่มีที่สิ้นสุด

พระบาลีว่า “ปุชา จ ปุชฌิยานํ” นี้ ชื่อว่า ปทภูจําหนาร เพราะพิจารณาธรรมทั้งหลายที่มาจากพระสูตร โดย โอรุยุโหรุยุท และ อารุยุหารุยุท ทั้ง อหฺวย และ พยุติเรก ด้วยประการอย่างนี้

๕. ลกฺขณหาร

ลกฺขิยนฺตํ อวุตฺตํ อมฺมา เอเตน เอตถ วาติ ลกฺขโณ ธรรมทั้งหลายที่มีได้กล่าว ย่อมถูกจดจำด้วยวิธีนี้ หรือในวิธีนี้ เพราะเหตุนั้น วิธีนี้ ชื่อว่า ลกฺขณ ได้แก่การอันมีลักษณะ จดจำธรรมอันมีได้กล่าว โดยอาศัยธรรมที่กล่าวไว้ ซึ่งมีสภาพเหมือนกันโดย ลักษณะ กิจ เหตุ ผล เป็นต้น ดังมีพระบาลีว่า

วุตฺตมฺหิ เอกธฺมฺเม

เย ธฺมฺมา เอกลกฺขณา เกจิ

วุตฺตา ภวนฺตํ สพฺเพ

โส หาโร ลกฺขโณ นาม.

วิธีจดจำ เมื่อหมายเอาองค์ธรรมของบทว่า ปุชา ได้แก่กุศลและอัปยาคตเจตนา ก็ควร ถือเอา สหจรณจิตตูปปาท (จิตเจตสิกที่เกิดร่วมกับเจตนาอันนั้น) ด้วย เพราะมีสภาพ เหมือนกับเจตนาอันนั้น โดยลักษณะคือการนอบน้อมบูชานียบบุคคล โดยกิจคือการกำจัดมัจฉริยะ เป็นต้น, โดยเหตุ คือ โยนิโสมนสิการ โดยผล คือ ภวสมฺปตฺติ เป็นต้น

อีกนัยหนึ่ง บทว่า ปุชา ได้แก่ วิญญตฺติ ๒ คือ กายวิญญตฺติ และ วจฺจวิญญตฺติ อันเป็นกิริยาอาการของการบูชา ดังนั้น จึงควรถือเอารูปที่เหลืออีก ๒๖ ด้วย เพราะเหมือนกับวิญญตฺติรูปนั้น โดยลักษณะคือการเสื่อมสิ้นสลายไป

อีกนัยหนึ่ง เมื่อมีคำว่า “ปุชา จ ปุชนียาน” ก็ควรถือเอาคำว่า “มาโน จ มานิตพพาน, สกกาโร สกุกเรยยาน” เป็นต้นด้วย เพราะมีสภาพเหมือนกันโดยกิจ

พระบาลีว่า “ปุชา จ ปุชนียาน” นี้ ชื่อว่า **ลกฺขณहार** เพราะเป็นเครื่องจดจำธรรมที่มีได้กล่าว โดยอาศัยธรรมที่กล่าวไว้ ซึ่งมีสภาพเหมือนกันโดยลักษณะ กิจ เหตุ ผล เป็นต้น ด้วยประการอย่างนี้

๖. จตฺตพฺยุหหาร

วิยฺหิยหฺตฺติ เอเตน เอตถ วาติ พฺยุโห. อรรถทั้งหลายย่อมถูกจำแนกด้วยวิธีนี้ หรือในวิธีนี้ เพราะเหตุนั้น วิธีนี้ ชื่อว่า **พฺยุห**

จตฺตหฺนํ พฺยุโห จตฺตพฺยุโห (หาโร) หาร อันเป็นเครื่องจำแนกอรรถ ๔ อย่าง คือ **นิรุตฺติ อธิปฺปาย นิทาน และ อนุสฺสนฺธิ** ชื่อว่า **จตฺตพฺยุหหาร** ดังมีพระบาลีว่า

เนรุตฺตมธิปฺปาโย

พฺยุญฺชนมถ เทสฺทานิทานญจ

ปฺพุพาปราหฺนฺสนฺธิ

เอโส หารโ จตฺตพฺยุโห.

นิรุตฺติพฺยุห

บทว่า “ปุชา” มีวิเคราะห์ว่า **ปฺชหํ ปฺชา** เป็น ภาวสาธนะ **ปฺช** ชาติ อ ปัจจัย องค์กรรมของ **ปฺช** ชาติ ได้แก่ **จิตฺตฺตฺตฺตฺตฺต** อันเป็นกิริยาอาการบูชา แม้องค์กรรมของ อ ปัจจัย ก็ได้แก่ **จิตฺตฺตฺตฺต** เช่นกัน เพราะในภาวสาธนะนั้น อรรถของชาติ และอรรถของ ปัจจัย ไม่ต่างกัน ดังที่โบราณจารย์กล่าวไว้ว่า

ธาตฺวตฺตฺตฺตฺตฺตฺต

วิสุํ ภาเว อภาวโต,

ธาตฺวตฺตฺตฺต

อุทฺธิโรตฺติ ภาสฺสิโต.

จ ศัพท์ (ใน ปุชา จ) เป็น สมุจฺจยสมฺปิณฺฑทฺนตฺถโชตฺกนิปาท ตั้งวิเคราะห์ไม่ได้ (บทที่ตั้งวิเคราะห์ไม่ได้ มี ๖ อย่างคือ **รฺพฺหิ, อาชฺยาต, นิปาท, อุปสคฺค, อาลปฺน, สพฺพนาม**) ส่วนองค์กรรมของ จ ศัพท์นั้น ได้แก่ **สมุจฺจยตฺถ** คือการรวบรวมเอา **อเสวนา และ เสวนา** เข้ามาไว้ด้วย บทว่า “**ปฺชนียาน**” มีวิเคราะห์ว่า **ปฺชเชตฺตพฺพาติ ปฺชนียาน** เป็น กมฺมสาธน **ปฺช** ชาติ **อนฺย** ปัจจัย, กตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต กิริยา อันเป็นองค์กรรมของ **ปฺช** ชาติ ได้แก่ **จิตฺตฺตฺต**

ซึ่งได้โดย มุขฺย (โดยตรง) ส่วน กมฺมตถกฺรียา อันเป็นองค์ธรรมของบพว่ ปุชฺเฌียณํ ได้แก่ กมฺมการก กล่าวคือ อารมฺมณปจฺยสฺสตี ของคุณวิสิฐฐบุคคฺล มีพระพุทฺธเจ้าและพระอรหันต์ เป็นต้น ซึ่งเป็นอุปการต่อจิตตบุปฺปาทนั้น นี้ได้โดย ผลุปจาร (กล่าวผลแต่หมายเอาเหตุ)

องค์ธรรมของ อนฺหีย ปัจจยฺ ได้แก่ ทัพพะ กล่าวคือ ร่างกายของคุณวิสิฐฐบุคคฺล อันเป็นสฺสตีมนฺต (สิ่งที่สามารถเป็นอารมณฺ์ได้)

ในการตั้งวิเคราะห์บพว่ ปุชฺเฌียณํ นั้น มี ๒ ขั้นตอนคือ ตอนแรกตั้งเป็นปฐมาริภักฺติ ก่อน (ปทาวตฺติกนฺตทนต์เจทนนย) ภายหลังจึงเปลี่ยนเป็นจันฐฐิวิภักฺติตามประโยคนี้ (วากฺยา-วตฺติกนฺตทนต์โสธนนย) อย่างนี้ คือ ปุชฺเตตพุพพาติ ปุชฺเฌีย, เตสํ ปุชฺเฌียณํ องค์ธรรมของ นํ วิภักฺติ ได้แก่ พหฺวจนสังขยา อันเป็น กมฺมการก และ สมฺปทานการก กล่าวคือ กฺรียา-ปาปฺณนสฺสตี และ สมฺปทานสฺสตี

ฉะนั้น ปุชฺเฌียณํ ทั้งบท จึงมีอรรถ ๕ ประการ คือ สกตฺถ ทพฺพ ลิงฺค สงฺขยา การก, ใน ๕ ประการนั้น ปุชฺเตตพุพพาวคฺณ มี ศีล สมาริ เป็นต้น ชื่อว่า สกตฺถ, ร่างกาย อันเป็นที่ตั้งแห่งคฺณนั้น ชื่อว่า ทพฺพ, วิสทาการ ชื่อว่า ปฺลฺลลิงฺค, พหฺวจนสงฺขยา ชื่อว่า สงฺขยา, กมฺมการก และ สมฺปทานการก ชื่อว่า การก

การวิเคราะห์บพโดยนัยอย่างนี้เป็นต้น ชื่อว่า นิริตฺติ

อธิปฺปายพฺยท

อธยาศัยของเทสกบุคคฺลผู้ประกอบด้วยเมตตากรุณาแล้วแนะนำด้วยประสงค์ว่า สัตว์ทั้งหลายบุชฺาบุคคฺลผู้ควรบุชฺาแล้วจะสามารถพ้นจากวิภูฏทุกฺข์ ชื่อว่า อธิปฺปาย

นิทานพฺยท

เทสนานิทาน มี ๒ ประการ คือ อชฺมตฺติกนิทาน และ พาทฺยนิทาน ใน ๒ ประการนั้น กรุณา และ เทสนาญาน ชื่อว่า อชฺมตฺติกนิทาน, เทสกาลเทสก (ผู้แสดง) ปฏฺิคฺคาหก (ผู้รับฟัง) ชื่อว่า พาทฺยนิทาน

อนุสนธิพยุห

อนุสนธิ มี ๔ คือ

๑. อตฺถสนฺธิ	๓. เทสนาสฺนฺธิ
๒. พยุขณสนฺธิ	๔. นิทุเทสนสนฺธิ

อตฺถสนฺธิ

ใน ๔ อย่างนั้น การสัมพันธ์ อตฺถปท (บทมีอรรถ) ๖ ประการ คือ

๑. สงฺกาสนา	การกล่าว
๒. ปกาสนา	การประกาศ
๓. วิจารณ์	การเปิดเผย
๔. วิภชนา	การจำแนก
๕. อุตฺตทานีกมฺม	การทำให้ปรากฏ
๖. ปญฺญตฺติ	การให้รู้โดยพิสดาร

นี้ชื่อว่า อตฺถสนฺธิ

วิธีสัมพันธ์ ทัพพะ คือ ร่างกายของวิสิฏฐบุคคฺล เป็น สมฺปตฺติกรรม กล่าวคือ อารมฺมณนิมิตฺต ใน จิตฺตฺบุบาท จิตฺตฺบาท เป็น กิริยา กล่าวคือ อารมฺมณนิมิตฺตวนฺต

อีกนัยหนึ่ง ทัพพะ คือ ร่างกายของคฺณวิสิฏฐบุคคฺลเป็น ยถารห อารมฺมณ อารมฺมณ-
ธิปติ และ อารมฺมณฺปนฺนิสฺสย ปจฺจยุปฺปนฺน

การสัมพันธ์ อรรถ กับ อรรถ อย่างนี้ ชื่อว่า อตฺถสนฺธิ

พยุขณสนฺธิ

การสัมพันธ์ พยุขณปท ๖ ประการคือ อกฺขร, ปท, พยุขณ, อาการ, นิรุตฺติ,
นิทุเทส ชื่อว่า พยุขณสนฺธิ

วิธีสัมพันธ์ บทว่า ปุชฺณียานํ เป็นจกฺฎฐิกรรม ในบทว่า ปุชฺชา เพราะแปลว่า ซึ่งบท
ว่า ปุชฺชา เป็นกิริยาของ กรรม และ เป็น นิทฺสเสตฺตพฺพสรูป ในบทว่า เอตํ, เอตํ เป็น นิทฺสสน-

สรูปานุต

อีกนัยหนึ่ง บทว่า ปุชา เป็นสมุจจย ใน อเสวนา และเสวนา อเสวนา และ เสวนา เป็น สมุจเจตพุพ, จ ศัพท์ เป็น สมุจจยโชตก ใน บทว่า ปุชา อันเป็นที่อาศัยของตน โดยตรง ปุชา เป็น สมุจจยวจาก, จ ศัพท์ เป็น สมุจเจตพุพโชตก ใน อเสวนา และ เสวนา โดยอ้อม อเสวนา และ เสวนา เป็น สมุจเจตพุพวจาก การสัมพันธ์ศัพท์กับศัพท์อย่างนี้ ชื่อว่า **พยุณชนสนุธิ**

เทสนาสนุธิ

การสัมพันธ์บทหน้ากับบทหลัง ตามนัยแห่ง พยุณชนสนุธิ ที่กล่าวมาแล้วก็ดี การเปรียบเทียบให้เหมาะสมกับสูตรอื่น มี ปุชารเห ปุชยโต เป็นต้นก็ดี การแสดงความสัมพันธ์กันระหว่างวิภากเทสนาของเทศกบุคคลกับวิภากสหุทของสุณันตบุคคล ก็ดี ชื่อว่า **เทสนาสนุธิ**

นิทุเทสสนุธิ

นิทุเทสสนุธิ มี ๔ ประการคือ ปท, ปทตถ, นิสุตติจิตต และ อนิสุตติจิตต ใน ๔ ประการนั้น การกำหนดบทและอรรถแล้วแสดงโดย ปทจเจท ปท ปทตถ อย่างนี้ คือ
 ปุชาติ เอกํ ปทํ, จาติ เอกํ ปทํ, ปุชนียานนุติ เอกํ ปทํ.
 ปุชาติ เอกํ ฎริยตถปทํ, จาติ เอกํ สมุจจยตถปทํ,
 ปุชนียานนุติ เอกํ กมมตถปทํ สมปทานตถปทํ วา. ชื่อว่า **นิทุเทสสนุธิ**

ปทตถนิทุเทส

การพิจารณาบทและอรรถแล้วแสดงโดย ปทจินตา, ปทปทตถ อย่างนี้คือ
 ปุชาติ ฎริยานิทุเทโส, จาติ สมุจจยตถนิทุเทโส, ปุชนียานนุติ กมมตถนิทุเทโส
 สมปทานตถนิทุเทโส วา. ชื่อว่า **ปทตถนิทุเทส**

นิสฺสิต, อนิสฺสิตจิตฺต

บุคคลคือปุถุชน เสกขบุคคล และ ธรรม คือ กุศล อกุศล ชื่อว่า นิสฺสิตจิตฺต เพราะ มีจิตอันอาศัยตัณหาและทิวฏฐิ ตั้งมีวจนัตถะ ว่า

“นิสฺสิตํ จิตฺตเมเตสนฺหติ นิสฺสิตจิตฺตา” ส่วนบทที่แสดงบุคคลและธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า นิสฺสิตจิตฺต เพราะมีวจนัตถะว่า นิสฺสิตํ จิตฺตํ เอตฺถาติ นิสฺสิตจิตฺตา

บุคคลคือ พระพุทธเจ้า พระอรหันต์ และ ธรรม คือ อรหัตตผล นิพพาน กิติ บทที่ แสดงบุคคลและธรรมเหล่านั้นก็กิติ ชื่อว่า อนิสฺสิตจิตฺต เพราะมีวจนัตถะว่า น อนิสฺสิตจิตฺตา อนิสฺสิตจิตฺตา

ในคำว่า ปุชา จ ปุชฺฌิยานํ นี้ ถ้าหมายเอาการบูชาที่เป็นทานมัย สีสมัย ภาวนามัย ของปุถุชน เสกขบุคคล และปุถุชน เสกขบุคคลผู้ควรบูชาเป็น นิสฺสิตจิตฺต จึงแสดงโดย สัสารปวตฺติ ขณะที่แสดงนั้น เทสนาว่า ปุชา จ ปุชฺฌิยานํ เป็น นิสฺสิตจิตฺต และมี ๒ อย่าง คือ วฏฺฏนนิสฺสิต วิวฏฺฏนนิสฺสิต, ใน ๒ อย่างนั้น วฏฺฏนนิสฺสิตเทสนา เป็น วาสนาภาคิย, ส่วน วิวฏฺฏนนิสฺสิตเทสนา มี ๒ อย่างคือ วาสนาภาคิย และ นิพฺเพชภาคิย

ถ้าหมายเอาการบูชาของพระพุทธเจ้า พระอรหันต์ และพระพุทธเจ้า พระอรหันต์ ผู้ควรบูชา ก็เป็น อนิสฺสิตจิตฺต จึงแสดงโดย สัสารนิวตฺติ ขณะที่แสดงนั้น เทสนาว่า ปุชา จ ปุชฺฌิยานํ นี้ ชื่อว่า อนิสฺสิตจิตฺต

พระบาลีว่า ปุชา จ ปุชฺฌิยานํ นี้ ชื่อว่า จตฺตพฺยุหฺหาร เพราะจำแนกอรรถ ๔ อย่าง คือ นิรุตฺติ, อธิปฺปาย, นิทาน, และ อนุสนฺหิ โดยนัยอย่างนี้เป็นต้น

๗. อาวตฺตหาร

สภาควิสภาคธมฺมา อาวตฺตดิยฺหติ เอเตน, เอตฺถ วาติ อาวตฺโต สภาคธรรมและ วิสภาคธรรมทั้งหลาย ย่อมถูกหมุ่นไปด้วยวิธีนี้ หรือในวิธีนี้ เพราะเหตุนี้ วิธีนี้ ชื่อว่า อาวตฺต ได้แก่ หาร อันมีลักษณะการหาปทัฏฺฐานของรพฺพหฺมม แล้วหมุ่นกุศลธรรมและอกุศลธรรม อันเป็นสภาคและวิสภาค ไปตามปทัฏฺฐานนั้น ตั้งมีพระบาลีว่า

เอกมฺหิ ปทฺฏฺจฺาเน	ปริเยสฺติ เสสํ ปทฺฏฺจฺานํ,
อาวตฺติ ปติปฺกุเข	อาวตฺโต นาม โส หารโ.

วิธีหมუნ ปทัฏฐานของการบูชา คือ โยนิโสมนสิการ, สปปริฐูปนิสสย, สทฺขมมสุ-
สวณ, นวมนณ, จตุกุกสมปตฺติ เป็นต้น (หมายความว่า เป็นปทัฏฐานสืบ ๆ กันไป)

ส่วนปทัฏฐานของการไม่บูชา คือ อโยนิโสมนสิการ, พาลูปเสวณ เป็นต้น (ตรงกัน
ข้ามกับการบูชา) ในการหมუნ ๒ อย่างนั้น เมื่อมีโยนิโสมนสิการแล้ว กุศลกรรม (กรรมฝ่าย
กุศล) ย่อมหมუნไป (เกิดสืบ ๆ กันไป) ดังพระบาลีว่า

โยนิโส ภิกฺขเว มนสิกโรโต อหุปฺปนฺหา เจว กุสลา ฌมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ
อุปฺปนฺหา จ กุสลา ฌมฺมา ภาวนาปาริปุรี คจฺจนฺติ.

สกลมิตฺถ อานนฺท พุรฺหมจฺริยสฺส ยทิตฺถ กฺลฺยาณมิตฺตตฺตา.

ปญฺจิเม ภิกฺขเว อานิสฺสา ฌมฺมสุสวเน. กตเม ปญฺจ, อสฺสํ สุณฺนาติ, สฺสํ
ปริโยทาเปติ, กงฺขํ วิตรติ, ทิฏฺฐิ อฺหุํ กโรติ, จิตฺตมสฺส ปสฺสีติ.

เมื่อมีโยนิโสมนสิการ อกุศลกรรม (กรรมฝ่ายอกุศล) ย่อมหมუნไป (เกิดสืบ ๆ กันไป)
ดังมีพระบาลีว่า

อโยนิโส ภิกฺขเว มนสิกโรโต อหุปฺปนฺหา เจว อกุสลา ฌมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ,
อุปฺปนฺหา จ อกุสลา ฌมฺมา ภิยฺโยภาวาย เวปฺลฺลฺลา ย สฺวตฺตฺนฺติ.

อสุสวณฺตา ฌมฺมสุสฺส ปริหายนฺติ.

ทฺกุโข พาเลหิ สฺวาโส.

พระบาลีว่า ปุชา จ ปุชฺณิยานํ ชื่อว่า อวตฺตตฺหาร เพราะมีการหาปทัฏฐานของสุตฺตา-
รฺพุทฺทมม แล้วหมუნกุศลกรรมและอกุศลกรรม อันเป็นสภาคและวิสภาค ไปตามปทัฏฐานนั้น

๘. วิภตติหาร

สาธารณาสาธารณานํ สกิลเสโวทานธมฺมานํ ภูมฺิโย วิภชฺชียนฺติ เอเตน, เอตฺถ
วาติ วิภตฺติ

ภูมิแห่งสังกิลเสธรรม และโวทานธรรมทั้งหลาย อันเป็นสาธารณะ และ อสาธารณะ
ย่อมถูกจำแนกด้วยวิธีนี้ หรือ ในวิธีนี้ เพราะเหตุนั้น วิธีนี้ ชื่อว่า วิภตฺติ, หรือ เอเตสํ
ภูมฺิยา วิภชนํ วิภตฺติ. การจำแนกกรรมเหล่านั้นโดยภูมิ ชื่อว่า วิภตฺติ ได้แก่การอันมี
ลักษณะการจำแนกกรรมทั้งหลายที่มาจากพระสูตรโดย ฌมฺม, ภูมฺิ, ปทฏฺฐาน, นาม และ
วตฺถุ อันเป็น สาธารณ และ อสาธารณ ดังมีพระบาลีว่า

ธมฺมญจ ปทภูจําหนํ ภูมิจญจ วิภชชเต อัย หาโร,
สาธาธณ อสาธาธณ จ เหยโย วิภตฺตีติ.

วิภตฺตีนั้น มี ๓ คือ ธมฺมวิภตฺตี, ภูมิจญจวิภตฺตี, ปทภูจําหนํวิภตฺตี ใน ๓ อย่างนั้น แต่ละอย่างมี ๒ คือ สาธาธณ อสาธาธณ

ใน (สาธาธณ, อสาธาธณ) ๒ อย่าง นั้น แต่ละอย่างมี ๒ คือ นาม และวตฺตุ

ธมฺมวิภตฺตี

วิธีจําแหก จิตตูปบาทอันเป็นองค์ธรรมของบทว่า ปุชา นั้น เมื่อหมายเอาชื่อจิตตูปบาทและวตฺตุที่ตั้งบุคคลสามัญ จัดเป็น สาธาธณ, เมื่อหมายเอาชื่อ และ วตฺตุที่ตั้งบุคคลเฉพาะ ๆ จัดเป็น อสาธาธณ

ภูมิจญจวิภตฺตี

จิตตูปบาทนั้น เมื่อหมายเอาชื่อสามัญคือ จตฺตภูมิจิตตูปบาท และ วตฺตุสามัญ คือ ภูมิ ๔ จัดเป็น สาธาธณ, เมื่อหมายเอาชื่อและวตฺตุเฉพาะ ๆ โดยเฉพาะ จัดเป็น อสาธาธณ

ปทภูจําหนํวิภตฺตี

การบูชาเป็นปทภูจําหนํของผลทั้งหลาย ดังพระบาลีว่า

เต ตาทิสเส ปุชชโต นิพพุเต อกฺโขโตภเย,
น สกฺกา ปุณฺณํ สงฺชาตุํ อิมุตฺตมปิ เกนจิ.

ปทภูจําหนํนั้นเมื่อหมายเอาชื่อ (ปทภูจําหนํ) และ วตฺตุสามัญจัดเป็นสาธาธณ เมื่อหมายเอาชื่อ และวตฺตุเฉพาะ ๆ จัดเป็น อสาธาธณ, เหตุก่อน ๆ อันมีโยนิโสมนสิการ เป็นต้น เป็นปทภูจําหนํของการบูชาเป็นต้น การบูชาเป็นต้นเป็นปทภูจําหนํของผลหลัง ๆ อันมี ปาโมชฺช เป็นต้น ตามที่แสดงมาแล้วใน ปทภูจําหนํอาหาร

พระบาลีว่า “ปุชา จ ปุชชํนิยานํ” ชื่อว่า วิภตฺตีหาร เพราะจําแหกกรรม โดย ธมฺม, ภูมิ, ปทภูจําหนํ, และ นาม, วตฺตุ อันเป็นสาธาธณ และ อสาธาธณ โดยนัยอย่างนี้เป็นต้น

๙. ปริวตุนหาร

สุดเต วุตตธมฺมา ปฏิปกฺขวเสน ปริวตฺติยฺหฺติ เอเตน, เอตถ วาติ ปริวตฺตโน. ธรรมที่กล่าวไว้ในสูตรทั้งหลาย ย่อมถูกพลิกกลับด้วยอำนาจแห่งปฏิปกฺขธรรม ด้วยวิธีนี้ หรือในวิธีนี้ เพราะเหตุนั้น วิธีนี้ ชื่อว่า ปริวตฺตน, หรือ เตสํ ปริวตฺตนํ ปริวตฺตนํ. การพลิกกลับธรรมเหล่านั้นชื่อว่า ปริวตฺตน ได้แก่หฺรอันมีลักษณะการพลิกกลับ กุศลธรรม และ อกุศลธรรมที่มาจากพระสูตร ด้วยอกุศลธรรมและกุศลธรรม อันเป็นปฏิปักษ์กัน ดังมีพระบาลีว่า

กุสลากุสเล ธมฺเม	นิตฺติกฺกฺเข ภาวิตฺเต ปิเห จ
ปริวตฺติ ปฏิปกฺเข	หาโร ปริวตฺตโน นาม.

วิธีพลิกกลับ การบูชา คือ อามิสบูชาและธรรมบูชา นั้น มีโยนิโสมนสิการเป็นมูลเหตุ เมื่อบุคคลมีโยนิโสมนสิการแล้ว อโยนิโสมนสิการย่อมหายไป เมื่ออโยนิโสมนสิการหายไป อกุศลธรรมทั้งหลายอันมีอโยนิโสมนสิการนั้นเป็นมูลเหตุย่อมหมดไป เมื่ออกุศลธรรมทั้งหลายหมดไป กุศลอนวัชชธรรมย่อมเจริญขึ้น

พระบาลีว่า ปุชา จ ปุชฺณียานํ ชื่อว่า ปริวตฺตุนหาร เพราะพลิกกลับธรรมทั้งหลาย ด้วยธรรมฝ่ายตรงกันข้าม โดยนัยอย่างนี้เป็นต้น

๑๐. เววจนหาร

วิวิธํ วจฺหนํ เอตถ, วิวิธํ วา วุจฺจติ อตฺถ เอเตนาติ วิวจฺหนํ, วิวจฺนเมว เววจฺหนํ. ศัพท์ต่างๆ ย่อมถูกกล่าวในวิธีนี้ หรืออรรถย่อมถูกกล่าวโดยประการต่าง ๆ ด้วยวิธีนี้ เพราะเหตุนี้ วิธีนี้ ชื่อว่า วิวจฺน, วิวจฺน นันฺถล ชื่อว่า เววจน ได้แก่หฺรอันมีลักษณะพรรณนาธรรมทั้งหลายที่มาจากพระสูตรด้วย เววจน ศัพท์ (ศัพท์ที่เป็นคำไวพจน์) ดังพระบาลีว่า

เววจฺนानी พหฺนิตฺติ	สุดเต วุตฺตानी เอกธมฺมสฺส
โย ชนยติ สุตฺตวิฑฺฐ	เววจฺนโน นาม โส หาร.

วิธีพรรณนา ศัพท์เหล่านี้ คือ ปุชา, ปุชฺณา, มานํ, มานนํ, สกฺกาโร เป็นต้น ศัพท์เหล่านี้ คือ จ, วา, ตถาปิ, อปิ เป็นต้น ศัพท์เหล่านี้คือ ปุชฺณียานํ, ปุชฺเตตฺตพฺพานํ, มาเนตฺตพฺพานํ, มานนฺเญยานํ, สกฺกเรญยานํ เป็นต้น เป็นคำไวพจน์ของกันและกันใช้พรรณนา

กันได้

พระบาลีว่า ปุชา จ ปุชนียานิ ชื่อว่า เววจนหาร เพราะพรรณนากรรมทั้งหลาย ด้วย เววจน หรือ ปริยาย ศัพท์ โดยนัยอย่างนี้เป็นต้น

๑๑. ปณฺณตฺติหาร

ปกฺกาเรหิ ฅาปิยหนฺติ เอตาย เอตฺถ วา อตฺถาติ ปณฺณตฺติ. เนื้อความทั้งหลาย ย่อมถูกให้รู้โดยประการต่างๆ ด้วยถ้อยคำนี้ หรือในถ้อยคำนี้ เพราะเหตุนั้น ถ้อยคำนี้ ชื่อว่า **ปณฺณตฺติ** ได้แก่หารอันมีลักษณะการให้รู้กรรมทั้งหลายที่มาจากพระสูตรโดยประการต่างๆ ดังพระบาลีว่า

เอกํ ภควา ธมฺมํ ปณฺณตฺติหิ วิวิธาหิ เทเสติ,
 โส อากาโร เหนฺโย ปณฺณตฺติ นาม โส หารโ.

วิธีการให้รู้ การบูชานี้ ชื่อว่า **นิกฺเขปบํญฺญฺติ** เพราะเป็นบํญฺญฺติที่พระพุทฺธเจ้า ทรงตั้งไว้เพื่อให้รู้ว่า การบูชาบุคคลผู้ควรบูชาเป็นมบงคฺล, ชื่อว่า **ตฺชชวาบํญฺญฺติ** เพราะให้รู้ ตชชวา คือ อากการบูชา, ชื่อว่า **อุปาทาบํญฺญฺติ** เพราะเกิดขึ้นโดยอาศัยกิริยาการบูชา นั้น, ชื่อว่า **อุปนิธวาบํญฺญฺติ** เพราะเกิดขึ้นโดยสงเคราะห์กิริยาอย่างอื่น มี วนฺทนา, มาณ, สกฺกาโร เป็นต้น, ชื่อว่า **สมฺมุหฺบํญฺญฺติ** เพราะให้รู้หมู่แห่งกรรม คือ ทาน, คีล, ภาวนา, อามิส บูชา, ธรรมบูชา เป็นต้น, ชื่อว่า **สันฺตติบํญฺญฺติ** เพราะให้รู้ลำดับแห่ง ฅมฺมานุฅมฺมปติปฺตติ และลำดับอันมีปฐมชวณ เป็นต้น, ชื่อว่า **อฺตถบํญฺญฺติ** เพราะให้รู้อรรถวาทของกรรมของการ บูชา คือ จิตตฺตฺปบาท, ชื่อว่า **สังเกตบํญฺญฺติ** เพราะให้รู้ที่สังเกต สำหรับจดจำว่า อามิสบูชา ธรรมบูชา เป็นต้น

ปุชา ศัพท์ที่กำหนดไว้ในใจ ก่อนเปล่งออกมา ชื่อว่า **มนฺสาววตฺถุปีตธมฺมคฺมฺภีร- ปณฺณตฺติ**

ปุชา ศัพท์ที่เปล่งออกมาตามที่กำหนดไว้ นั้น ชื่อว่า **วฺจีกฺเขตฺเตสนาณคฺมฺภีรสทฺท- ปณฺณตฺติ**

ปุชา ศัพท์ที่เป็นอารมณ์ของ สุกฺทมนโหนวาววฺถิ ซึ่งเกิดขึ้นในสันดานของสุกฺกนฺต- บุคคฺล ผู้ได้ยินสัททบํญฺญฺติ นั้น ชื่อว่า **นามบํญฺญฺติ**

อีกนัยหนึ่ง ปุชา ศัพท์ ชื่อว่า ปทปญญตติ, สฺยาทญฺหนตปทปญญตติ และ ปจมา-
สฺยาทญฺหนตปทปญญตติ อรรถของศัพท์นั้น ชื่อว่า การกปญญตติ, กตตุการกปญญตติ,
วุตตกตตุการกปญญตติ

นอกจากนี้ยังมีบัญญัติ ปุชา(การบูชา) โดยประเภทต่างๆ อีก เช่น อามิสฺสปุชา, ฆมฺม
ปุชา, อนฺนปุชา, ปานปุชา เป็นต้น

พระบาลีว่า “ปุชา จ ปุชฺณียานํ” ชื่อว่า ปญญตติหาร เพราะให้รู้โดยประการต่างๆ
โดยนัยอย่างนี้เป็นต้น

๑๒. โอตรณหาร

สุตตาคตฺตรมฺมา ปฏิจฺจสมฺบุปาทาทีสุ โอตาริยนฺติ อหฺุปเวสฺยิยนฺติ เอเตน เอตฺถ
วาติ โอตโรณ. สุตตาคตฺตรมฺมํทํหฺลายนํ ย่อมถูกจัดเข้าไปใน ชั้น ๕ आयตนะ ชาติ อินทริย
ปฏิจฺจสมฺบุปาทา เป็นต้น ด้วยวิธีนี้ หรือ ในวิธีนี้ เพราะเหตุนั้น วิธีนี้ ชื่อว่า โอตรณ ดังมีพระ
บาลีว่า

โย จ ปฏิจฺจบุปาโท อินฺทริยขนฺธา จ ชาติอายุตนา,
เอเตหิ โอตโรติ โย โอตโรณ นาม โส หารโ.

วิธีจัด การจัดชั้น ๕ กล่าวคือ วิญญตติ และ จิตฺตบุปาทา อันเป็นองค์ธรรมของ
บทว่า ปุชา, และชั้น ๕ กล่าวคือ คุณวิสิฏฺฐบุคคฺลผู้ควรบูชาอันเป็นองค์ธรรมของบทว่า
ปุชฺณียานํ ตามสมควรแก่ชั้นนั้น ๆ ชื่อว่า ขนฺโธตรณ

การจัดให้เข้าไปในอายตนะเป็นต้น ชื่อว่า आयตโนตรณ ชาติตรณ อินฺทริโยตรณ
ชั้น ๕ นั้นมี อวิชชา เป็นมูลเหตุ เมื่อมี อวิชชา แล้ว สังขาร วิญญาณ นามรูป
เป็นต้น ย่อมเกิดขึ้น เมื่อทำลาย อวิชชา นั้น ด้วยอรหัตตมรรคแล้ว สังขารเป็นต้น ย่อมดับ
ไป

การจัดธรรมให้เข้าไปในปฏิจฺจสมฺบุปาทาอย่างนี้ ชื่อว่า ปฏิจฺจสมฺบุปาโทตรณ
นอกจากนี้ควรจัดเข้าไปใน อธิโมกข์ สติปฏฺฐาน สัมมปฺปชาน อิทธิบาท พล โพชฃงค์
และมคคังคะ ด้วย

พระบาลีว่า “ปุชา จ ปุชฺณียานํ” ชื่อว่า โอตรณหาร เพราะจัด สุตตาคตฺตรมฺมให้
เข้าไปในชั้นเป็นต้น โดยนัยอย่างนี้เป็นต้น

๑๓. โสธนหาร

โสธียนุติ สมาริยนุติ เอเตน เอตถ วาติ โสธโน. ธรรมทั้งหลาย ย่อมถูกชำระ ด้วยวิธีนี้ หรือในวิธีนี้ เพราะเหตุนั้น วิธีนี้ ชื่อว่า โสธน ได้แก่ หารอันมีลักษณะการชำระ ปท ปทตถ ปุจณา วิสขชนา และ อารมภ ที่มียอยู่ในพระสูตร ดังพระบาลีว่า

วิสุสชชิตมฺหิ ปญฺเห คากายํ ปุจฺจิตายมารมภ
 สุทฺธาสุทฺธปริกฺขา หารโ โส โสธโน นาม.

ในบรรดา ๕ อย่างนั้น ปท ปทตถ ปุจณา วิสขชนา ในประโยคที่ยังไม่จบ (สมบุรณ์) ยังไม่ได้ชื่อว่า อารมภสุทฺธิ แต่ชื่อว่า ปทสุทฺธิ เป็นต้นเท่านั้น

บทใดเป็นบทสำคัญที่สุดในประโยค เพราะทำให้ได้ใจความสมบุรณ์ เมื่อกล่าวถึงบท นั้นแล้ว บทนั้นชื่อว่า ปทสุทฺธิ ด้วย อารมภสุทฺธิ ด้วย

ในประโยคว่า “ปุชา จ ปุชฌียานํ การบูชาบุคคลผู้ควรบูชา” นี้ บทว่า ปุชา ชื่อว่า ปทสุทฺธิ ส่วนบทว่า ปุชฌียานํ ชื่อว่า ปทสุทฺธิ ด้วย อารมภสุทฺธิ ด้วย เพราะเป็นบทสำคัญ ที่ทำให้ได้ความสมบุรณ์

หมายเหตุ ที่กล่าวมานี้ เป็นการแสดงตามคำแปลในภาษาไทยซึ่งต่างกับภาษา บาลี คือในภาษาบาลี ถือว่า กิริยาบทเป็นบทสำคัญ ฉะนั้น เมื่อถือเอาตามนัยแห่งบาลี แล้ว บทว่า ปุชฌียานํ ชื่อว่า ปทสุทฺธิ ส่วนบทว่า ปุชา ชื่อว่า ปทสุทฺธิ ด้วย อารมภสุทฺธิ ด้วย เหมือนในปจฺจนาวิสขชนา ว่า ปุชา จ ปุชฌียานนฺติ กิมตฺถมิมมฺจฺเจเต, ปุชารหานํ ปุชา มงฺคลํ กตฺวา สทฺพทฺทุกฺขนิสฺสรณตฺถมิมมฺจฺเจเต บทหน้าๆ ชื่อว่า ปุจฺจนาสุทฺธิ และ วิสขชนาสุทฺธิ เท่านั้น ไม่ชื่อว่า อารมภสุทฺธิ ส่วนบทว่า อจฺจเต ชื่อว่า ปุจฺจนาสุทฺธิ วิสขชนาสุทฺธิ และ อารมภสุทฺธิ ด้วย

พระบาลีว่า “ปุชา จ ปุชฌียานํ” ชื่อว่า โสธนหาร เพราะชำระ ปท ปทตถ ปุจณา วิสขชนา และ อารมภ โดยนัยอย่างนี้เป็นต้น

๑๔. อธิฏฐานหาร

สามัญญวิเสสภูตา ธมฺมา วิหา วิกฺขุเปเน อธิฏฺฐิยฺหุติ อหุปวตฺตติยฺหุติ เอเตน
เอตถ วาติ อธิฏฺฐาโน.

ธรรมทั้งหลาย ทั้งสามัญญและพิเศษ ย่อมถูกตั้งไว้แล้วยกขึ้นโดยเว้นจากวิกัปปี ด้วย
วิธีนี้ หรือ ในวิธีนี้ เพราะเหตุนั้น วิธีนี้ ชื่อว่า อธิฏฐาน ดังมีพระบาลีว่า

เอกตฺถตาย ธมฺมา เยปิ จ เวมตฺถตาย นิทฺธิฏฺฐา,
เต น วิกฺขุเปยิตฺตพฺพา เอโส หาโร อธิฏฺฐาโน.

วิธีตั้งและยก ปุชา ศัพท์ ชื่อว่า เอกตต เพราะทั่วไปแก่อุตฺตศัพท์โดยสามัญญว่า
“สปปติ โสตวิญญาณารมฺมณภาวํ คจฺจตฺติติ สทฺโท. ชื่อว่า เวมตต เพราะต่างจากอุตฺตศัพท์
โดยพิเศษ คือ เป็น จิตฺตชศัพท์

แม้ความเป็น จิตฺตชศัพท์นั้นยังชื่อว่า เอกตต, เพราะทั่วไปแก่ มิลกฺขศัพท์, ความ
เป็น อริยศัพท์ ชื่อว่า เวมตต

ศัพท์นั้นเป็นบทโดยสามัญญ จึงชื่อว่า เอกตต, ความเป็น สฺยาทฺยนฺตปท ชื่อว่า เวมตต
แม้ สฺยาทฺยนฺตปท นั้น ยังชื่อว่า เอกตต, ความเป็น ปจฺมาสฺยาทฺยนฺตปท ชื่อว่า
เวมตต

นอกจากนี้ ควรยกขึ้นโดยอาศัย ปทวิจย ต่อไปอีก

ข้อควรจำ การบอกโดยสามัญญ เรียกว่า เอกตต ถ้าบอกโดยพิเศษ เรียกว่า เวมตต
การบูชาสามัญญ ชื่อว่า เอกตต, อามิสฺบุชา ธรรมฺบุชา ชื่อว่า เวมตต

พระบาลีว่า “ปุชา จ ปุชฺชนิยานํ” ชื่อว่า อธิฏฐานหาร เพราะการตั้งไว้แล้วยกขึ้น โดย
สามัญญและพิเศษ โดยนัยอย่างนี้เป็นต้น

๑๕. ปริกฺขารหาร

ผลํ ปริกโรติ อภิสฺงฺขโรตฺติติ ปริกฺขารโ. (เหตุ ปจฺจโย จ) เหตุปัจจยฺยไดย่อมปรุง
แต่งผล เพราะเหตุนั้น เหตุปัจจยฺยนั้น ชื่อว่า ปริกฺขาร, หรือ ตํ อาจิกฺขตฺติติ ปริกฺขารโ.
หารไดย่อมกล่าว เหตุปัจจยฺยนั้น เพราะเหตุนั้น หารนั้นชื่อว่า ปริกฺขาร ได้แก่ หารอัน
มีลักษณะการกล่าวพรรณนาเหตุ ๒ อย่าง คือ เหตุอันเป็น สภาค, อชฺฌตฺตติก, ชนก,

อสาธาณ และ ปัจจัยอันเป็น วิสภาค, พาหิย, อุปถมฺภก, สาธาณ ดังมีพระบาลีว่า
 เย ธมฺมา ยํ ธมฺมํ ชนฺยหฺตึ ปจฺจยา ปรมฺปรโต,
 เหตุมวททุกฺขิตฺวา เอโส หาโร ปริกฺขาโร.

เหตุ (มูลเหตุ)

วิธีกล่าวพรรณนา ในการจุดประทีป ไฟเป็นสภาคกับเปลวไฟ, ในเวลาจักขุวิญญาน
 เกิดขึ้น จักขุวัตถุ และ มนสิการเป็น อชฺมตฺติก, ในการปฏิสนธิ กรรมเป็น ชนก, ในการ
 งอกขึ้นแห่งต้นไม้ พืชเป็น อสาธาณ สภาพเหล่านี้ ชื่อว่า เหตุ (มูลเหตุ)

ปัจจัย (เหตุที่ช่วยสนับสนุน)

ส่วนที่เหลืออันมีน้ำมันเป็นต้น, รูปารมณํ เป็นต้น, อวิชาเป็นต้น, ปฐวี เป็นต้น เป็น
 วิสภาค, พาหิย, อุปถมฺภก, สาธาณจึงชื่อว่า ปัจจัย (เหตุที่ช่วยสนับสนุน)

ในชื่อว่า “ปุชา จ ปุชนียานํ” เหตุของจิตตูปบาท อันเป็นองค์ธรรมของบทว่า ปุชา
 ได้แก่ สทฺธา, เทยฺยธมฺม, ทกฺขิณฺณยุปฺคฺคฺล, โยนิโสมนสิการ, เมตฺตฺตา, ปญฺญา, วตฺถุ,
 ทวาร, อารมฺมณ, สปุริสุปฺนิสฺสย, ปารมีสมฺภาร เป็นต้น ดังพระบาลีว่า “ติณฺณํ ภิกฺขเว
 สมฺมุทฺติกา สทฺโธ กุลฺปฺตฺโต พหุํ ปุณฺณํ ปสฺวติ” เป็นต้น

ในบรรดาธรรมเหล่านั้น สทฺธา เป็น สภาค, อชฺมตฺติก, ชนก, และ อสาธาณ จึง
 ชื่อว่า เหตุ

เทยฺยธมฺม และ ทกฺขิณฺณยุปฺคฺคฺล เป็น วิสภาค, พาหิย, อุปถมฺภก, และ สาธาณ
 จึงชื่อว่า ปัจจัย

โยนิโสมนสิการ เป็น สภาค, อชฺมตฺติก, และ ชนก จึงชื่อว่า เหตุ และ เป็นสาธาณ
 เพราะประกอบทั่วไปในกุศลทั้งปวง จึงชื่อว่า ปัจจัย ด้วย

เมื่อถือเอาภิกฺรียการบุชฺวาว่า ได้แก่วิญญูติรูป ๒ แล้ว มหาภูตรูป ชื่อว่า เหตุ เพราะ
 เป็น สภาค, อชฺมตฺติก, ชนก และชื่อว่า ปัจจัย เพราะทั่วไปแก่ผลอื่น อันมี วณฺณ, คณฺห,
 รส, โอช เป็นต้น

พระบาลีว่า “ปุชา จ ปุชนียานัน” ชื่อว่า ปริกฺขารหาร เพราะกล่าวพรรณนาเหตุ ๒ อย่างคือ เหตุ และ ปัจจัยโดยนัยอย่างนี้เป็นต้น

๑๖. สมารูปนหาร

ธมฺมา ปทกฺกฺขณาทิมุขเณ สมารูปียหุติ เอเตน เอตถ วาติ สมารูปโน. ธรรมทั้งหลายย่อมถูกยกขึ้นด้วยหัวข้อ ๔ อย่าง คือ ปทกฺกฺขณา, เววจน, ภาวนา, และ ปหาน ด้วยวิธีนี้ หรือ ในวิธีนี้ เพราะเหตุฉะนั้น วิธีนี้ ชื่อว่า สมารูปน ดังมีพระบาลีว่า

เย ธมฺมา ยัมมลา เย เจกตถา ปกาสิตา มุหิษา,
เต สมารูปยิตพฺวา เอส สมารูปโน หาโร.

ในบรรดาหัวข้อ ๔ อย่างนั้น การยกขึ้นซึ่งปทกฺกฺขณาองจิตตูปบาท (องค์ธรรมของบทว่าปุชา) สืบๆ ไป อันมีโยนิโสมนสิการ, สทฺธมฺมสฺสวนและสปรุสฺสนิสฺสย เป็นต้น ชื่อว่า ปทกฺกฺขณาสมารูปน

การยกขึ้นซึ่งอรรถสัมพันธด้วยเววจนปริยายศัพท์ ต่างเหมือนที่กล่าวมาแล้วในเววจนหาร ดังคาถาว่า

ปาจฺานุสํวารี สมฺพนฺโธ สมฺพนฺโธ อุปมาย จ
เหตุนา ปิ จ สมฺพนฺโธ อุปมาเหตุนาปิ จ
สมฺพนฺธเกทา วิญญฺเอยยา จตุตาโรปิ วิภาวินา.

นี้ชื่อว่า เววจนมารูปน

การยกขึ้นซึ่งโวทานปักขธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้น เพราะการบูชา ชื่อว่า ภาวนาสมารูปน

การยกขึ้นซึ่งสังกิเลสปักขธรรมทั้งหลาย ที่ควรละด้วยการบูชา ชื่อว่า ปหานสมารูปน

อีกนัยหนึ่ง การยกขึ้นอย่างนี้ว่า โปธิปักขิยธรรมทั้งหลาย อันมี สัทธินทรีย์, สัทธา-
พละ สัมมปฺปชาน, วิริยทธิบาท, วิริยินทรีย์, วิริยพละ, วิริยสัมโพชฌงค์, สัมมาวายาม-
มัคคังคะ เป็นต้น และ โวทานปักขธรรมทั้งหลาย ที่นอกจากนั้น ย่อมเจริญขึ้นในสันดาน
ของกุลบุตรผู้กระทำการบูชาบุคคลที่ควรบูชา ชื่อว่า ภาวนาสมารูปน

เมื่อโศกนาฏกรรมเจริณขึ้น ย่อมทำลาย อสทุริย, โกสชช, ปมาท, โมห และ สังกิเลสปักขธรรมทั้งหลาย อันเป็นปฏิปักขให้หมดสิ้นไป ชื่อว่า ปหานสมาโรปน

พระบาลีว่า “ปุชชา จ ปุชฌิยานัน” ชื่อว่า **สมาโรปนหาร** เพราะยกขึ้นซึ่งสุดตาคตธรรม ด้วยหัวข้อ ๔ อย่างคือ ปทภูจัน, เววจน, ภาวนา และ ปหาน โดยนัยอย่างนี้เป็นต้น

จบ หาร

* * * * *

นยกัณฑ์

นย ๕

หลังจากที่ได้แสดงหาร ๑๖ แล้ว จะแสดง นย ๕ ต่อไปดังมีพระบาลีว่า

โสฬส หารา ปจมี

ทิสโลจเนน ทิสสา วิโลเกตวา

สัชชีปิย องกุเสน หิ

นयेหิ ตีหิ นินุทิสเส สุตตัม.

เพราะเหตุไร จึงชื่อว่า “นย” ? ที่ชื่อว่า นย เพราะให้รู้อกุศลธรรมอันเศร้าหมอง และอกุศลธรรมอันหมดจด โดยการจำแนกออกเป็นส่วนๆ ดังจะนัดตะว่า “นยติ สังกิเลส-โศกนาฏนิ วิภาคโต ญาเปตตีติ นโย” หรือ เพราะเป็นเครื่องรู้ หรือเป็นที่รู้สังกิเลสและโศกนาฏกรรมเหล่านั้น ดังจะนัดตะว่า “นียนุติ วา ตานิ เอเตน เอตถ วาติ นโย” เพราะถูกธัมมิกบุคคลนำไปจำแนกอรรถของสูตร ดังจะนัดตะว่า “นียติ อุปนียติ ธมฺมกถิกเกหีติ วา นโย” หรือเพราะ (มีลักษณะการให้รู้อรรถของสูตร) เหมือน นย ทั้งหลายมีเอกตุนย เป็นต้น ดังจะนัดตะว่า นโย วียาติ วา นโย.

นย นั้น เมื่อว่าโดยลักษณะสามัญ มีอย่างเดียว แต่เมื่อจำแนกโดยลักษณะพิเศษ แล้วมี ๕ ประการ คือ นนุทियาวตุนย, ติปุกุชลนย, สิวิกุกิพิตนย, ทิสาลोजนย และ องกุสนย ดังมีพระบาลีว่า

ปจโม นนุทियาวโต

สิวิกุกิพิตโต นาม

ทุติโย จ ติปุกุชโล,

ตติโย นยลยชโก.

ทิสาลอจนมหาหังสุ จตุตถํ นยมุตตมํ,
 ปญจโม อองกุโส นาม สพุเพ ปญจ นยา คตา.

๑. นนุทียาวตุนย

ที่ชื่อว่า นนุทียาวตุนย เพราะมีการเวียนซึ่ง สังกิเลสปักขะ และ โวทานปักขธรรม ทั้งหลาย ด้วยอำนาจตัณหา อวิชชา และ สมถ วิปัสสนา ดุจดอกนั้นทียะ (ดอกพุด) อันมีกลีบเวียนกันไปฉะนั้น หรือ เพราะมีการเวียนแห่งตัณหาที่ชื่อ นนุที หรือ ปิติปราโมทย์ ที่ชื่อ นนุที ดังมีวจนัตถะว่า “นนุทียา วตุตสฺส วีย อวตฺโต ยสฺสาติ นนุทียาวตฺโต, นนุทียา วา ตณฺหาย ปโมทสฺส วา เอตถาติ นนุทียาวตฺโต.”

นนุทียาวตุนยนี้มีลักษณะการนำอรรถของสูตรอันเป็น สังกิเลสปักข คือ ตัณหา, อวิชชา, และ อรรถของสูตรอันเป็น โวทานปักข คือ สมถะ, วิปัสสนา ไปสงเคราะห์ลงในสังขธรรมทั้ง ๔ ดังพระบาลีว่า

ตณฺหญจ อวิชชญจ สมถน วิปสฺสนาย โย เหนติ,
 สจฺเจหิ โยชยิตฺวา อयํ นโย นนุทียาวตฺโต.

วิธีนำไป ในชื่อว่า “ปุชา จ ปุชนียานํ” นี้ การบูชา (อามิสบูชา และ ธรรมบูชา) เป็นสังขาร, เมื่อหมายเอาสังขารก็ควรถือเอา อวิชชา อันเป็นตัวเหตุด้วย เมื่อหมายเอา อวิชชาก็ควรถือเอาตัณหาอันเป็นสัมปยุตตธรรมกับอวิชชานั้นด้วย, เมื่อหมายเอามูลบท คือ อวิชชา และ ตัณหา ก็ควรถือเอาอกุศลอันเป็นดับปักขิกะ (ฝ่ายเดียวกับ อวิชชา, ตัณหา) ด้วย

สมาธิ อันมีอยู่ในองค์ธรรมของบทว่า ปุชา ชื่อว่า สมถะ, ปัญญา ชื่อว่า วิปัสสนา เมื่อหมายเอามูลบท คือ สมถะ และ วิปัสสนา ก็ควรถือเอาอกุศลอันเป็นดับปักขิกะ (ฝ่ายเดียวกับสมถะ, วิปัสสนานั้น) ด้วย

สงเคราะห์ธรรมลงในสังขะ ๔

ในบรรดาธรรมเหล่านั้น ตัณหา, อวิชชา, อกุศลอันเป็นกิเลส และ กุศลจิตตูปบาท อันเป็น สาสว ชื่อว่า สมุทยสังขะ

เตภูมิกกรรมทั้งหลายที่เหลือ ชื่อว่า ทุกขสังขะ

สมถะ และ วิปัสสนา ชื่อว่า มรรคสังขะ

พระนิพพานที่พึงถึงได้ด้วยมรรคสังขารนั้น ชื่อว่า นิโรธสังขาร

จำแนกโดยธรรมทิสา

ในสัทธิเลสปกฺข ตัณหา ชื่อว่า ปฐมทิสา, อวิชชา ชื่อว่า ทุตติยทิสา

ในโวทานปกฺข สมถะ ชื่อว่า ปฐมทิสา, วิปัสสนา ชื่อว่า ทุตติยทิสา

มูลบท ๔ และบุคคล ๒

ใน นนุทียาวตตฺนย นี้ แสดงมูลบท ๔ คือ ตัณหา, อวิชชา, สมถะ, วิปัสสนา และบุคคล ๒ คือ ตัณหาจริต, ทิฏฐิจริต ว่ามีความเกี่ยวข้องกันอย่างไร คือ –

ตัณหาจริตบุคคล อาศัยสมถอันเป็นปฐมทิสาด้วยทุกขปฏิปทา ละตัณหาอันเป็นปฐมทิสาด้วยอนาคามีมรรคแล้วจึงบรรลุ ราควิราคะโตวิมุตติ

ทิฏฐิจริตบุคคล อาศัยวิปัสสนาอันเป็นทุตติยทิสาด้วยสุขปฏิปทา ละอวิชชาอันเป็นทุตติยทิสาด้วยอรหัตตมรรคแล้วจึงบรรลุ อวิชชาวิราคะ ปัญญาวิมุตติ

พระบาลีว่า “ปุชชา จ ปุชฌียานัน” นี้ย่อแสดง สัทธิเลสปกฺข และ โวทานปักขธรรมทั้งหลาย โดยสงเคราะห์ลงในสังขจรธรรมทั้ง ๔ ตาม นนุทียาวตตฺนย ด้วยประการฉะนี้

๒. ติปุกฺขลนย

นัยอันงดงามด้วยส่วน ๓ มีโลกเหตุ เป็นต้นในสัทธิเลสปกฺข และ ส่วน ๓ มี อโลกเหตุ เป็นต้น ใน โวทานปกฺข ชื่อว่า ติปุกฺขลนย ดังมีวจนัตถะว่า “ตีหิ อวยเวหิ ปุกฺขโล โสภโน ติปุกฺขโล.”

ติปุกฺขลนยนี้มีลักษณะการนำอรรถของสูตรอันเป็นสัทธิเลสปกฺข คือ อุกุศลมูล ๓ และ อรรถของสูตรอันเป็น โวทานปกฺข คือ กุศลมูล ๓ ไปประกอบกับสังขจรธรรมทั้ง ๔ ดังพระบาลีว่า

โย อุกุสเล สมุเลหิ

เนติ กุสเล จ กุสลมุเลหิ

ภุตํ ตถํ อวิตถํ
ติปุกุขลํ ตํ หนํ อาหุ.

ในบรรดาธรรมทั้งหลายที่แสดงมาแล้วโดยการจำแนกเป็นสังขจะในหนุทียาวตदनย อกุศลมูล ๓ คือ โลก โทส โมห ใน สักกิลสปกุข ชื่อว่า ปจมทิสสา ทุติยทิสสา ตติยทิสสา (ตามลำดับ)

องค์ธรรมในติปุกุขลนยนี้ ได้แก่ มูลปท ๖ คือ อกุศลมูล ๓ กุศลมูล ๓ และ บุคคล ๓ คือ อุกุขมฏิตถญญ วิปญจิตถญญ หนยย ในบรรดาบุคคลเหล่านั้น ทิฏฐิจิริต อุตตตปุคฺคฺล ชื่อว่า อุกุขมฏิตถญญ, ทิฏฐิจิริตมหนุทปุคฺคฺล และ ตณฺหาจริต อุตตตปุคฺคฺล ชื่อว่า วิปญจิตถญญ, ตณฺหาจริตมหนุทปุคฺคฺล ชื่อว่า หนยย

บุคคลเหล่านั้น อาศัย อโลภ อันเป็น ปจมทิสสา ในโวทานปกุข ละโลภ และ ตปป์กขิก- อกุศลธรรมทั้งหลาย อันเป็น ปจมทิสสา ใน สักกิลสปกุข แล้วพ้นจากวิฏฐะด้วย อปป์กขิต- วิโมกข์ อันเป็นที่สุดของ ปจมทิสสา, อาศัย อโทส อโมห และ โทส โมห ตปป์กขิกอกุศล ธรรมทั้งหลายแล้วพ้นจากวิฏฐะด้วยอนิมิตตวิโมกข์ และ สุกญญตวิโมกข์ อันเป็นที่สุดแห่ง ทุติยทิสสา และ ตติยทิสสา (ตามลำดับ)

พระบาลีว่า “ปุชา จ ปุชฌียานํ” นี้ เมื่อกล่าวโดย ติปุกุขลนยแล้วมีอรรถาธิบายดัง พรรณนามาจะนี้

๓. สิววิกิพิตนย

นัยอันมีลีลาการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า ผู้เช่นกับราชสีห์ ชื่อว่า สิววิกิพิตนย ดังมีวจนัตถะว่า “สิหสฺส วิกุทฺติํ เอตถาติ สิววิกิพิตโต.”

สิหวิกิพิตนยนี้ มีลักษณะการนำอรรถของสูตรอันเป็น สักกิลสปกุข คือ วิปลลลส ๔ และ อรรถของสูตรอันเป็น โวทานปกุข คือ อินทริย์ ๔ ได้แก่ สติ, สมာธิ, วิริยะ, ปัญญา ไปประกอบกับสังขธรรมทั้ง ๔ ดังพระบาลีว่า

โย เนติ วิปลลลเสหิ สักกิลเสหนุทริเยหิ สทฺธมฺเม,
เอตํ หนํ หนยวิทฺ สิวพฺพิกุทฺติํ อาหุ.

ในบรรดาธรรมทั้งหลายที่เป็นองค์ธรรมของบทว่า ปุชา ใน ปุชา จ ปุชนียานํ นั้น อสุภะ สุภวิปลาส และ ทุกฺখে สุขวิปลาส เกิดขึ้นเพราะตัณหา ส่วน อนิจฺเจ อนิจฺจวิปลาส และ อนตฺตนิ อตฺตวิปลาส เกิดขึ้นเพราะ อวิชชา

อีกอย่างหนึ่ง องค์ธรรมใน วฏฺฏนีสฺสิตฺตปุชา ได้แก่ วิปลาส ๔ พร้อมด้วยตັปฺปิกฺกิยฺยธรรมทั้งหลาย องค์ธรรมในวิวฏฺฏนีสฺสิตฺตปุชา ได้แก่ สติ, สมာธิ, วิริยะ, ปัญญา, สติป้ฏฐาน ๔ พร้อมด้วยตັปฺปิกฺกิยฺยธรรมทั้งหลาย

ในบรรดาธรรมทั้งหลายเหล่านั้น อสุภะ สุภวิปลาส ทุกฺখে สุขวิปลาส อนิจฺเจ อนิจฺจวิปลาส และ อนตฺตนิ อตฺตวิปลาส ใน สํกิลฺลสปกฺข ชื่อว่า ปจฺมทิสฺสา, ทุติยทิสฺสา, ตติยทิสฺสา ตามลำดับ

สตินทรียํ กับ อสุภะ อสุภสมฺมาทสฺสน กายานุปฺสฺสนาสติป้ฏฐาน, สมာธินทรียํ กับ ทุกฺখে ทุกฺขสมฺมาทสฺสน เวทนานุปฺสฺสนาสติป้ฏฐาน, วิริยินทรียํ กับ อนิจฺเจ อนิจฺจสมฺมาทสฺสน จิตฺตานุปฺสฺสนาสติป้ฏฐาน ปัญฺญินทรียํ กับ อนตฺตนิ อนตฺตสมฺมาทสฺสน ฌมฺมานุปฺสฺสนาสติป้ฏฐาน ใน โวทานปกฺข ก็ชื่อว่า ปจฺมทิสฺสา, ทุติยทิสฺสา, ตติยทิสฺสา, จตุตฺถทิสฺสา (ตามลำดับ) เช่นกัน

ในบรรดาทิสฺสาธรรมเหล่านั้น วิปลาส ๔ เป็น วฏฺฏมูล จึงชื่อว่า สมุทฺยสจฺจ, เตฏฺฐมิกฺกธรรม ที่เหลือ ชื่อว่า ทุกฺขสจฺจ, อินทรียํ ๔ สัมมาทสฺสนะ ๔ สติป้ฏฐาน ๔ ชื่อว่า มคฺคสจฺจ, นิพพาน ที่บรรลุด้วยมคฺคสจฺจ นั้น ชื่อว่า นิโรธสจฺจ

องค์ธรรมใน สึหวิกุกิพิตนย นี้ ได้แก่ มूलปท ๘ คือ วิปลาส ๔ สติป้ฏฐาน ๔ และ บุคฺค ๔ คือ รากจริต, โทสจริต, ทิฏฺฐิจริตมฺนุท, ทิฏฺฐิจริตอุทฺต

บุคฺคเหล่านั้นอาศัยโวทานป้กขทิสฺสาธรรม ๔ ละสังกิลฺลสปกฺขทิสฺสาธรรม ๔ แล้วพ้นจากวิฏฺฐะด้วยมรรคผล ๔ อันเป็นที่สุดแห่งทิสฺสา ๔

พระบาลีว่า “ปุชา จ ปุชนียานํ” นี้ เมื่อกล่าวโดย สึหวิกุกิพิตนย แล้วมีอรรถาธิบายดังพรรณนามาจะนี้

๔-๕. ทิสาลोजน, องกุสนย

นัยอันเป็นเครื่องดูทิสาธรรม ๑๘ ประการ อันเป็นกุศลและอกุศลตามที่แสดงมาแล้วใน อุตถนย ๓ ข้างต้น ชื่อว่า ทิสาลोजนย เพราะวิเคราะห์ว่า “ทิสา อาโลจติ เอเตนาติ ทิสาลोजโน”

ดังมีพระบาลีว่า

เวยยากรณesu ทิ เย
 กุสลากุสลา ตหิ ตหิ วุตตา
 มหสา โวโลกยเต
 ตํ ชุ ทิสาลोजนํ อาहु.

นัยอันเป็นเครื่องนำทิสาธรรมทั้งหลายซึ่งดูมาแล้วด้วย ทิสาลोजนย ไปใช้ใน อุตถนย ๓ ข้างต้น ดูการนำวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งที่ต้องการไปสู่สถานที่ที่ต้องการด้วย ตะขอ ชื่อว่า องกุสนย เพราะวิเคราะห์ว่า “องกุโส วียาติ องกุโส” ดังมีพระบาลีว่า

โโอลเกตวา ทิสาลोजเนน อุกุชิปิย ยํ สมานะติ,
 สพุเพ กุสลากุสเล อัย นโย องกุโส นาม.

นัยทั้งสองนี้ไม่มีการพรรณนาอรรถต่างหาก เพียงแต่เป็นเครื่องพิจารณาดูทิสาธรรมเหล่านั้นด้วยจิตแล้วนำไปด้วยจิตในที่ประกอบ อุตถนย ๓ ข้างต้นเท่านั้น จึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า โวหารนย และ กมุมนย เพราะเป็นเพียงโวหาร คือ การดู, การนำไป และ เป็นเพียงกิริยาอาการ คือ การดู การนำไป เท่านั้น

จบ นย ๕

* * * * *

ศาสนบัญญัติฐานกัณฑ์

สังวัณณนาพิเศษ ที่แสดงความเป็นไปของเทศนา โดยประการต่างๆ มี สัมภเวสีภาคียเป็นต้น ตามสมควรแก่อรรถาธิบายของเวไนยสัตว์ ชื่อว่า **ศาสนบัญญัติฐาน** ดังมีวจนัตถะว่า **“เทศนาสงฆาตศาสนบัญญัติฐาน, อธิ ปนสส ตถาภาวทีปนี ศาสนบัญญัติฐาน”**

ศาสนบัญญัติฐานนี้ มีลักษณะการหาและกำหนดทิสธรรมทั้งหลาย (คือ มูลปท ๑๘ ประการ ที่กล่าวมาแล้วในนัย ๕) ในพระไตรปิฎก

ชื่อสูตรที่มาในพระบาลี

พระสูตรอันได้ชื่อว่าศาสนบัญญัติฐาน ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอรรถสารสมมูลปท (มูลปท ๑๘) ที่มาในพระบาลีมี ๑๖ สูตร คือ

๑. สัมภเวสีภาคียสูตร	๙. สัมภเวสี วาสนา นิพเพชภาคียสูตร
๒. วาสนาภาคียสูตร	๑๐. วาสนา นิพเพชภาคียสูตร
๓. นิพเพชภาคียสูตร	๑๑. ตณหา สัมภเวสีภาคียสูตร
๔. อเสกขภาคียสูตร	๑๒. ทิฏฐิ สัมภเวสีภาคียสูตร
๕. สัมภเวสีวาสนาภาคียสูตร	๑๓. ทุจจริต สัมภเวสีภาคียสูตร
๖. สัมภเวสี-นิพเพชภาคียสูตร	๑๔. ตณหา โวทานภาคียสูตร
๗. สัมภเวสี-อเสกขภาคียสูตร	๑๕. ทิฏฐิ โวทานภาคียสูตร
๘. สัมภเวสีนิพเพช อเสกขภาคียสูตร	๑๖. ทุจจริต โวทานภาคียสูตร

ชื่อสูตรที่มาในอรรถกถา และ ฎีกา

ชื่อสูตรที่มาในอรรถกถา และ ฎีกา มี ๑๖ สูตร คือ...

- เอกก มี ๔ คือ สัม, วา, นิ, อ
- ทุก มี ๖ คือ สัมวา, สัมนิ, สัมอ, วานิ, วาอ, นือ
- ติก มี ๔ คือ สัมวานิ, สัมวาอ, สัมนิอ, วานิอ
- จตุก มี ๒ คือ สัพพภาคียสูตร, อสัพพภาคียสูตร

ชื่อสูตรที่มาในบาลี อีกอย่างหนึ่ง

ชื่อสูตรที่มาในพระบาลีอีกอย่างหนึ่งมี ๒๘ สูตร คือ

๑. โลกียสูตร, โลกุตตรสูตร, โลกียโลกุตตรสูตร ๓
๒. สุตตาทริฎฺฐจฺานสูตร, ฐมฺมาตริฎฺฐจฺานสูตร, สุตตฐมฺมาตริฎฺฐจฺานสูตร ๓
๓. ฅาณสูตร, ฅเยยสูตร, ฅาณฅเยยสูตร ๓
๔. ทสฺสนสูตร, ภาวนาสูตร, ทสฺสนภาวนาสูตร ๓
๕. สกวจนสูตร, ปรวจนสูตร, สกปรวจนสูตร ๓
๖. วิสขฺชนียสูตร, อวิสขฺชนียสูตร, วิสขฺชนียาวิสขฺชนียสูตร ๓
๗. กมฺมสูตร, วิปากสูตร, กมฺมวิปากสูตร ๓
๘. กุสลสูตร, อกุสลสูตร, กุสลากุสลสูตร ๓
๙. อนุญฅาตสูตร, ปฏิกฺขิตตสูตร, อนุญฅาตปฏิกฺขิตตสูตร ๓
๑๐. ฅวสูตร ๑

ในบรรดาสูตรเหล่านั้น สูตรที่จำแนกอกุศล เป็นต้นว่า

โกธมกฺขครุ ภิกฺขุ ลากสภการการณา,
 สุขเตเต ปุติพีชํ จ สทฺธมฺมสมฺมิ น รุหติ.

ชื่อว่า สํกิลเสสภาคฺยสูตร เพราะมีวจนัตถะว่า “สํกิลิสฺสนฺหิตฺติ เอเตนาติ สํกิลเโส,
 สํกิลเสภาเค สํกิลเสโกฎฺฐาเส ปวตฺตํ สํกิลเสสภาคฺย.”

สูตรที่จำแนกเสกขสีลักข์นั้น เป็นต้น อันมีคำว่า...

สตฺติยา วิย โอมฺภูโจ ทยฺหมาโหน ว มตฺถเก,
 กามราคปฺปหานาย สโต ภิกฺขุ ปรีพฺพเช.

เป็นอาทิ ชื่อว่า นิพฺเพธสูตร เพราะมีวจนัตถะว่า “นิพฺพิชฺฅนํ โลกกฺขนฺธาติ-
 ปทาลนํ นิพฺเพโธ, นิพฺเพธภาเค ปวตฺติ กฺษาเปตฺติติ วา นิพฺเพธภาคฺย”

สูตรที่จำแนกอกเสกขสีลักข์นั้น เป็นต้น อันมีคำว่า...

ยทา หเว ปาตุ ภาวนฺติ ฐมฺมา
 อาตานิโน ฅายโต พุราหฺมณฺสฺส,
 วิฐฺปยํ ติฎฺฐติ มารเสนํ
 สุริโย ว โอิภาสยมนฺตลิกฺขํ.

เป็นอาทิ ชื่อว่า อเสกขภาคิยสูตร

สำหรับสูตรว่า “ปุชา จ ปุชเนียนัน” นี้ ชื่อว่า วาสนาภาคิย ด้วยสามารถแห่งปุพฺพ-
ภาคปุชา, ชื่อว่า นิพฺเพชภาคิย ด้วยสามารถแห่งเสกขธรรม, ชื่อว่า อเสกขภาคิย ด้วย
สามารถแห่งอรรถผล เมื่อรวมทั้งหมดแล้ว ชื่อว่า วาสนานิพฺเพชภาคิย, วาสนาอเสกขภาคิย,
นิพฺเพชภาคิย นิพฺเพชอเสกขภาคิย, วาสนานิพฺเพชอเสกขภาคิย

และยังชื่อว่า ตณฺหาโวทานภาคิย , ทิฏฺฐิโวทานภาคิย, ทุจฺจริตโวทานภาคิย ด้วย
เพราะชำระตณฺหาสังกิเลส ทิฏฺฐิสังกิเลส, ทุจฺจริตสังกิเลส อันเป็นอกุศลธรรมให้หมดสิ้นไป

เพราะฉะนั้น สูตรว่า “ปุชา จ ปุชเนียนัน” นี้ จึงตั้งชื่อได้ ๑๐ สูตร ใน โสฬส ศาสนป-
ปฏฺจาน ส่วนใน อฏฺฐวิสติ ศาสนปฏฺจาน ตั้งชื่อได้ ๒๐ สูตร เว้น ๘ สูตร คือ
ปรวจน, สกปรวจน, อวิสชชนีย, วิสชชนียาวิสชชนีย อกุสล, กุสลากุสล, ปตฺติกฺขิตฺต,
อนุญญาตปตฺติกฺขิตฺต

สำหรับที่ตั้งชื่อว่า ถวสูตร ได้ั้น เพราะรู้การสรรเสริญได้ด้วยปุชารหภาควุณของ
ปุชเนียนุบุคคล และ อตฺตปสาทคุณเป็นต้นของผู้บูชาตั้งพระบาลีว่า “พุทฺธาทีนํ ปน คุณา-
ภิตฺถวเสน ปวตฺตํ สุตฺตํ ถโว นาม.”

สังวิณณนาพิเศษที่แสดงความเป็นไปของเทสนา โดยประการต่างๆ อันมี สํกิเลส-
ภาคิย เป็นต้น ตามสมควรแก่อัชยาศัยของเวไนยสัตว์ ชื่อว่า ศาสนบัญญัติ ดังพรรณนามา
ฉะนี้แล ฯ

จบ ศาสนบัญญัติ

* * * * *

อุปจาร

อุปจาร คือ คำพูดที่กล่าวไกล่ ๆ หรือคำพูดที่ถูกกล่าวในเนื้อความอื่น หรือการยกขึ้นในเนื้อความอื่นจากเนื้อความเดิม คำว่า “อุปจาร” มีวิคคหว่า –

อุป สมเป จรติ ปวตตติ วทิตติ อุปจาโร, โวหาโร.

คำพูดใด ย่อมกล่าวในที่ไกล่ เพราะเหตุนั้น คำพูดนั้น ชื่อว่า **อุปจาร**. หมายความว่า “อุปจาร” เป็นคำพูดที่กล่าวไกล่ ๆ เฉียด ๆ ไม่ได้กล่าวไว้โดยตรงแต่ยังอำพรางเงื่อนงำไว้, อีกริคุคคหนึ่งว่า –

อญญสมิ ปุริสาทิอตุเถ อุปจริยเต โวหริยเตติ อุปจาโร, โวหาโร.

คำพูดใด ถูกกล่าวอยู่ในเนื้อความมีบุรุษเป็นต้นอื่น (จากเนื้อความที่กล่าวถึง) เพราะเหตุนั้น คำพูดนั้น ชื่อว่า **อุปจาร**

หมายความว่า **อุปจาร** เป็นคำพูดที่ถูกกล่าวในเนื้อความอื่นจากเนื้อความที่เห็นอยู่ ไม่ใช่เนื้อความโดยตรง

ในอภิธานปฐพีปิกาคาถาที่ ๑๐๐๑ แสดงอรรถของ อุปจาร ศัพท์ในพระไตรปิฎกว่า

อุปจาโร อุปฏจาเน อาสนุเห อญญโรปน.

อุปจารศัพท์เป็นไปในอรรถว่า ในการรับใช้. ในที่ไกล่, และในการยกขึ้นในเนื้อความอื่นจากเนื้อความเดิม. ส่วนอุปจารที่จะกล่าวในที่นี้มีอรรถเป็น “อญญาโรปน” (ในการยกขึ้นในเนื้อความอื่นจากเนื้อความเดิม) ในบรรดาอรรถ ๓ อย่างเหล่านั้น.

อุปจารทั้งหมดเป็น “รूपุหิ” คือคำพูดที่สักว่ายกขึ้นพูดเท่านั้นไม่มีความหมายโดยตรง บางทีก็เรียกว่า “วงกุตุติ” คือคำพูดที่กล่าวโดยอ้อม บางทีก็เรียกว่า “อมุขย” คือคำพูดที่ไม่ตรง ซึ่งมักใช้คู่กับคำว่า “มุขย” คือ คำพูดตรง ดังที่แสดงไว้ในคัมภีร์สทตถเภทจินดาคาถาที่ ๘๗ ว่า

มุขยามุขยวเสเหว สพุโพ สพุโท ปกิซชเต,

คงคายิ นุหายเต คงคา- ยิ สสุสนุติ ยถากุภมิ.

ศัพท์ทั้งหมด ย่อมถูกจำแนกโดยประเภทของ มุขย และ อมุขย ด้วยวิธีที่กล่าวแล้วนั้น (หมายถึงคาถาที่ ๘๖) มีอุทาหรณ์ตามลำดับว่า อาบน้ำอยู่ในแม่น้ำคงคา, ข้าวกล้าตั้งอยู่ที่แม่น้ำคงคา

คำพูดว่า อาบน้ำในแม่น้ำคงคานี้ เป็นคำพูดที่ตรง เพราะสมารถที่จะอาบน้ำในแม่น้ำคงคาได้ คงคาย เป็นศัพท์ที่กล่าวเนื้อความตรงไปตรงมามีเนื้อความของตนเองเป็นประธานอยู่แล้ว ส่วนในอุทาหรณ์ว่า คงคาย สสฺสํ (ติฏฺจเต) ข้าวกล้าตั้งอยู่ที่แม่น้ำคงคานี้เป็นคำพูดโดยอ้อม เพราะข้าวกล้าไม่สามารถจะตั้งอยู่ (ปลูก) ที่แม่น้ำคงคาได้ แต่หมายถึงตั้งอยู่ที่ฝั่งใกล้แม่น้ำคงคา เหตุที่กล่าวเช่นนี้เพราะฝั่งใกล้กับแม่น้ำคงคาที่สุด นี้เป็นคำพูดโดยอ้อมที่บังถึงสิ่งอยู่ใกล้ๆ (ในที่นี้หมายถึงฝั่ง) และในคัมภีร์ “สทฺทสารตฺถชาลินี” ก็แสดงถึงสภาพของ มุขย และ อมุขย (อุปจาร) ไว้ในคาถาที่ ๘ ว่า

มุขยามุขยวเสเนา สทฺโท ทฺวิธา ปกาสิโต,
เตสฺสุ มุขฺโย ตฺสุ สภาโว อิตโร วญฺจโก มโต.

ศัพท์ถูกแสดง ๒ อย่าง โดยประเภทของ มุขย และ อมุขย เท่านั้น บรรดา มุขย และ อมุขย ๒ อย่างนั้น ศัพท์ที่เป็น มุขย ฟังทราบว่าเป็นศัพท์ที่มีเนื้อความ ส่วนศัพท์ที่เป็น อมุขย อื่นฟังทราบว่าเป็นศัพท์ที่หลอกลวง หมายความว่า ศัพท์ที่เป็น “มุขย” นั้นมีเนื้อความของตนเป็นประธานอยู่สามารถทำให้เข้าใจเนื้อความด้วยศัพท์ที่แสดงอยู่ได้โดยตรงแต่ศัพท์ที่เป็น “อมุขย” นั้น เป็นศัพท์ที่อำพรางเนื้อความไว้ไม่ทำให้เข้าใจเนื้อความได้โดยตรง.

อุปจาร ๑๒

อุปจาร คือคำพูดที่กล่าวโดยอ้อมนั้นแบ่งโดยประเภที่มี ๑๒ ประการ คือ-

๑. การณอุปจาร	๗. เอกเทศอุปจาร
๒. ผลอุปจาร	๘. เอกเทศยอุปจาร
๓. สหิอุปจาร	๙. สมียอุปจาร
๔. จานูปจาร	๑๐. สมียอุปจาร
๕. จานูอุปจาร	๑๑. ตทฺธมฺมอุปจาร
๖. คุณอุปจาร	๑๒. อเภทอุปจาร

๑. การณูปจาร

การณูปจาร คือ คำพูดที่กล่าวถึงผลอันใกล้เหตุ หมายความว่า กล่าวเหตุแต่หมายถึงผล

วิคฤห ว่า - การณสุส อุปจาโร โวหาโร การณูปจาโร.

อุทาหรณ์ว่า – จกฺขุณา รูปํ ปสฺสตี. เห็นรูปด้วยตา

บทว่า “จกฺขุณา” นี้ เป็น การณูปจาร เพราะไม่สามารถจะเห็นรูปด้วยดวงตาได้ ดวงตาเป็นเพียงสัมผัสการจักขุ แต่ที่เห็นรูปได้นั้นก็ด้วย จกฺขุวิญญาณ หมายความว่า ดวงตา (จกฺขุปสาท) นี้ ไม่มีวิญญาณ (ความรู้) ที่จะเห็นรูปได้แต่สิ่งที่ทำให้เห็นรูปได้คือ จกฺขุวิญญาณ ถ้ามีแต่ จกฺขุปสาท ไม่มีจกฺขุวิญญาณ ก็ไม่สามารถเห็นรูปต่างๆ ได้ เพราะดวงตาไม่มีจิต ธรรมดาผลย่อมเกิดมาจากเหตุ อาศัยเหตุ ถ้าเหตุไม่มี ผลก็จะเกิดขึ้นมาไม่ได้ นี้ก็ฉนั้นเหมือนกัน จกฺขุวิญญาณ อาศัย จกฺขุปสาท (ดวงตา) ถ้าไม่มี จกฺขุปสาท จกฺขุวิญญาณ ก็จะเกิดขึ้นไม่ได้ จกฺขุปสาทเป็นเหตุ จกฺขุวิญญาณเป็นผล ฉะนั้น เมื่อกล่าวว่า “เห็นรูปด้วยตา” ก็ควรทราบว่ หมายถึง “เห็นรูปด้วย จกฺขุวิญญาณ” ฉะนั้น ในที่นี้กล่าวเหตุ (จกฺขุปสาท) แต่หมายถึงผล (จกฺขุวิญญาณ) ฉะนั้น บทว่า “จกฺขุณา” นี้ จึงเป็น การณูปจาร

ในคัมภีร์ “วิสุทฺธิมคฺค” ก็แสดงอธิบายถึง บทว่า “จกฺขุณา” ที่เป็นการณูปจารว่า

จกฺขุณา รูปํ ทิสฺวาตี การณวเสน จกฺขุติ ลทฺธโวหาเรน รูปทสฺสนสมตฺถเณน จกฺขุวิญญาเณน รูปํ ทิสฺวา. โปราณา ปนาหุ. “จกฺขุ รูปํ น ทิสฺสตี, อจิตตกตฺตา. จิตตํ น ปสฺสตี, อจกฺขุกตฺตา. ทวาราลมฺพณสํมฺภูฏเณ ปน จกฺขุปสาทวตฺถุเกน จิตฺเตน ปสฺสตี. อีทิสี ปเนเสา “ธฺนุณา วิชฺฆตี”ติ อาทิสฺสู วีย สสมฺภการกถา นาม โทตี. ตสฺมา จกฺขุวิญญาเณน รูปํ ทิสฺวา”ติ อยเมเวตถ อตฺถโก.

คำว่า เห็นรูปด้วยตา คือเห็นรูปด้วยจักขุวิญญาณ ที่สามารถรูปรูปได้ ซึ่งได้คำเรียกว่า “ตา” ดังนี้ ด้วยอำนาจแห่งเหตุ ก็โบราณาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า “ตาไม่เห็นรูปเพราะไม่มีจิต จิตก็ไม่เห็นรูปเพราะไม่มีตา แต่เมื่อทวารและอารมณ์ประจวบกันเข้า จึงเห็นได้ด้วยจิต ที่มีจักขุปสาทเป็นที่ตั้ง ก็คำเช่นนี้ ชื่อว่าเป็นคำพูดที่พูดรวมทั้งต้น ดุจในคำว่า “ยิงด้วยธนู” เป็นต้น ในเรื่องนี้ มีความหมายอย่างนี้ว่า “เห็นรูปด้วยจักขุวิญญาณ”

บทว่า “ธฺนุณา” ในอุทาหรณ์ว่า ธฺนุณา วิชฺฆตี. (ยิงด้วยธนู) เป็นการณูปจาร เพราะไม่สามารถที่จะยิงด้วยธนูได้แต่ยิงด้วยลูกธนู หมายความว่า ธฺนุนี้ไม่สามารถจะยิงออกไปได้ แต่สิ่งที่ยิงออกไปคือลูกธนู(สร) ธฺนุเป็นเหตุเพราะถ้าไม่มีธนูก็ยิงออกไปไม่ได้ ลูกธนูเป็นผล

เพราะเป็นสิ่งที่ต้องอาศัยธนู ฉะนั้นเมื่อกล่าวว่า “ยิงด้วยธนู” ก็ควรทราบว่าจะหมายถึง “ยิงด้วยลูกธนู” ในที่นี้กล่าวถึงเหตุ (ธนู) แต่หมายถึงผล (ลูกธนู) ฉะนั้น บทว่า ธนูนา จึงเป็นการอุปจาร

๒. ผลอุปจาร

ผลอุปจาร คือ คำพูดที่กล่าวในเหตุอันใกล้เคียง ผลหมายความว่า กล่าวผลแต่ได้เหตุ
 วิคคหว่า- ผลสุส อุปจาโร โวหาโร ผลอุปจาโร.

อุทาหรณ์ว่า - โอทโน ปจเจเต. หุงข้าวสุก

บทว่า “โอทโน” นี้ เป็นผลอุปจาร เพราะตามธรรมดา ถ้าหุงข้าวสาร (ตณฺหุล) ให้สุกก็เป็นข้าวสุก (โอทโน) แต่ในอุทาหรณ์นี้ กลับเป็นเสียว่า หุงข้าวสุก ซึ่งความจริงแล้ว ถ้าเอาข้าวสุกมาหุงอีก ก็จะกลายเป็นข้าวต้ม (ยาคุ) ในที่นี้ข้าวสาร (ตณฺหุล) เป็นเหตุของข้าวสุก (โอทโน) ฉะนั้น เมื่อกล่าวว่า “หุงข้าวสุก” ก็ควรทราบว่าจะหมายถึง “หุงข้าวสาร” ในที่นี้กล่าวถึงผล คือ ข้าวสุก แต่หมายถึงเหตุ คือ ข้าวสาร บทว่า “โอทโน” จึงเป็น ผลอุปจาร

๓. สทิสอุปจาร

สทิสอุปจาร คือ คำพูดที่กล่าวในสิ่งที่ใกล้เคียงที่เหมือนกัน หมายความว่ากล่าวสิ่งหนึ่งแต่ได้อีกสิ่งหนึ่งที่เหมือนกัน

วิคคหว่า - สทิสสุส อุปจาโร โวหาโร สทิสอุปจาโร.

อุทาหรณ์ว่า - สีโห คายติ. เจ้าสิงห์ร้องเพลง.

บทว่า “สีโห” นี้เป็นสทิสอุปจาร เพราะสิงห์ (ราชสีห์) ไม่สามารถจะร้องเพลงได้ แต่คำ ๆ นี้หมายถึงบุรุษผู้หนึ่ง ที่มีความองอาจกล้าหาญเหมือนราชสีห์ กำลังร้องเพลงอยู่ ในที่นี้กล่าวถึง สีห(บุรุษ) ผู้คล้ายกับสีหะ (ราชสีห์) ฉะนั้น บทว่าสีโห จึงเป็น สทิสอุปจาร

สทิสอุปจารนี้กล่าวถึงสิ่ง ๒ สิ่งที่มีลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งเหมือนกัน ไม่ได้เหมือนกันหมดทุกอย่าง ดูจนายสิงห์เป็นผู้องอาจกล้าหาญเหมือนราชสีห์เท่านั้น แต่ลักษณะอย่างอื่นไม่เหมือนกัน เพราะคนจะให้เหมือนกับสัตว์หมดทุกอย่างไม่ได้ แต่ก็เรียกว่า สีโห ได้ เหมือนกับตัวอย่างว่า ปุณฺณจฺนุโทว เต มุขี. พระพักตร์ของพระองค์ประดุจพระจันทร์เต็มดวง ตามธรรมดาใบหน้าของคนจะให้เหมือนกับพระจันทร์ได้อย่างไร? เพราะพระจันทร์ไม่มี

ปาก, จมูกเป็นต้น แต่ในที่นี้หมายถึงแต่เพียงว่า มีหน้ากลมๆ มีรัศมี ดูพระจันทร์เต็มดวงในวันเพ็ญเท่านั้น

๔. จาณูปจาร

จาณูปจาร คือ คำพูดที่กล่าวในฐานะ อันใกล้ฐานี หมายความว่า กล่าวฐานะ แต่หมายถึงฐานี

วิคคหว่า - **จาณสฺส อุปจาโร โวหาโร จาณูปจาโร.**

อุทาหรณ์ว่า - **มญฺจา โขสนฺติ.** เตียงนอน ส่งเสียงอยู่

บทว่า “มญฺจา” เป็นจาณูปจาร เพราะกล่าวว่า เตียงนอนส่งเสียง ตามความเป็นจริงแล้ว เตียงไม่สามารถจะส่งเสียงได้ แต่คำพูดนี้หมายถึงคนที่อยู่บนเตียง เตียงเป็นนิชชีว (ไม่มีชีวิต) เป็น นิสฺสฺสฺติ (ไม่มีความสามารถ) ที่จะส่งเสียงได้ แต่คนเป็น สชีว (มีชีวิต) เป็น สสฺสฺติ (มีความสามารถ) ส่งเสียง เนื่องจากเตียงเป็นฐาน (ที่ตั้งของคน) คนเป็นฐานี (ผู้อาศัยฐานคือเตียง)

ฉะนั้น เมื่อกล่าวว่า เตียงส่งเสียง ก็ควรทราบว่ามีหมายถึง คนส่งเสียง ในที่นี้กล่าวฐานคือ เตียง แต่หมายถึง ฐานี คือคน ฉะนั้น บทว่า มญฺจา จึงเป็นจาณูปจาร

จาณูปจารนี้ ในพระบาลีปรากฏอยู่มาก และในอรรถกถา, ฎีกาก็พรรณนาคายความอยู่หลายแห่ง จะยกหลักฐานจากคัมภีร์ต่างๆ มาแสดงพอเป็นตัวอย่างเพื่อนักศึกษาจะได้เข้าใจแจ่มแจ้งขึ้นดังต่อไปนี้ -

กพลีกาเรติ จาณูปจาเรน โวหริเต โອชาสงฺขาทเต อหฺาเร.

(เนตติวิภาวินี หน้า ๑๘๘ ฉบับ น.)

บทว่า กพลีกาเร (คำข้าว) คืออาหาร กล่าวคือ โອชา ซึ่งถูกเรียกด้วยจาณูปจาร

บทว่า กพลีกาเร (คำข้าว) เป็นจาณูปจาร เพราะบอกว่า “คำข้าว” แต่หมายถึง “โອชา” (รสอาหารที่ชิมซาบเลี้ยวร่างกาย) คำข้าวเป็นฐาน (ที่ตั้งของโອชา) โອชาเป็นฐานี (สิ่งที่อาศัยอยู่ในคำข้าว) ในที่นี้กล่าวถึงคำข้าว แต่หมายถึง “โອชา” ฉะนั้น บทว่า กพลีกาเร จึงเป็นจาณูปจาร

วตุถิโนติ มุตตตสฺส จาหฺนุอุปจาเรน ปเนตฺ “วตุถิ” ติ วุตฺตํ.

บทว่า “วตุถิโน” ได้แก่ มุตตตสฺส สำหรับ มุตตต นี้ ถูกเรียกว่า “วตุถิ” โดยจําหฺนุอุปจาร บทว่า “วตุถิโน” เป็นจําหฺนุอุปจาร เพราะกล่าววว่าวตุถิ (กระเพาะปัสสาวะ) แต่หมายถึง มุตตต (ปัสสาวะ) กระเพาะปัสสาวะเป็นฐาน (ที่ตั้งของปัสสาวะ) ปัสสาวะเป็นฐานี (สิ่งที่อาศัยอยู่ในกระเพาะปัสสาวะ) ในที่นี้กล่าวว่า “วตุถิ” แต่หมายถึง “มุตตต” ฉะนั้น บทว่า วตุถิโน จึงเป็นจําหฺนุอุปจาร

“เคเห ปฏิสนฺธิ อคฺคเหสี”ติ โมคฺคลฺลิตฺพราหฺมณสฺส เคเห พฺราหฺมณียา กุจฺฉิมฺหิ ปฏิสนฺธิ อคฺคเหสีติ อตฺโถ. เคหสฺส ปน ตํหิสฺสยตฺตา หิสฺสิตฺเต หิสฺสยโวหารวเสน เคเห ปฏิสนฺธิ อคฺคเหสีติ วุตฺตํ ยถา “มญฺจา อุกฺกุฏฺจึ กโรหฺตฺติ, สฟฺโพ คาโม อาคโต”ติ.

คำว่า “ถือปฏิสนธิในบ้าน” หมายความว่า ถือปฏิสนธิในท้องของนางพราหมณีในบ้านของพราหมณ์โมคคัลลี. แต่เพราะบ้านเป็นที่อาศัยของนางพราหมณีนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ถือปฏิสนธิในบ้านด้วยอำนาจการกล่าวถึงที่อาศัยในบุคคลผู้อาศัยเหมือนดังอุทาหรณ์ว่า เตียงทำเสียงโห่, บ้านทั้งหมดมาแล้ว

บ้านเป็น ฐาน (ที่อาศัยของนางพราหมณี) นางพราหมณีเป็นฐานี (ผู้อาศัยบ้าน) กล่าวว่า “บ้าน” แต่หมายถึงนางพราหมณี ฉะนั้น บทว่า “เคเห” จึงเป็นจําหฺนุอุปจาร และที่กล่าวว่า บ้านทั้งหมดมาแล้วก็หมายถึงคนที่อยู่ในบ้านทั้งหมดมา

๕. จาหฺนุอุปจาร

จาหฺนุอุปจาร คือ คำพูดที่กล่าวในฐานีอันใกล้ฐานะ หมายความว่า กล่าวฐานีแต่หมายถึงฐานะ

วิคฺคหว่า - **จาหฺนุโน อุปจาโร โวหาโร จาหฺนุอุปจาโร.**

อุทาหรณ์ว่า - **กฺุฑฺตา ปจฺรหฺตฺติ. หอก เทียวไปอยู่**

บทว่า “กฺุฑฺตา” นี้เป็น จาหฺนุอุปจาร เพราะหอกไม่สามารถเที่ยวไปเองได้แต่เป็นบุรุษผู้ถือหอกกำลังเที่ยวไป หมายความว่า หอกไม่มีชีวิตไม่สามารถจะเที่ยวไปเองได้แต่บุรุษผู้ถือหอกอยู่กำลังเที่ยวไป คนเป็นฐาน (ที่ตั้งของหอก) หอกเป็นฐานี (สิ่งที่อาศัยฐานีคือคน) ในที่นี้กล่าวฐานี (หอก) แต่หมายถึงฐาน (คน) ฉะนั้น บทว่า กฺุฑฺตา จึงเป็นจําหฺนุอุปจาร

๗. เอกเทศอุปจาร

เอกเทศอุปจาร คือ คำพูดที่กล่าวในบางส่วนอันใกล้เคียงหมายความว่า กล่าวถึงบางส่วน (หรือส่วนหนึ่ง) แต่หมายถึงหมู่

วิคคหว่า - เอกเทศสฺส อุปจาโร โวหาโร เอกเทศอุปจาโร.

อุทาหรณ์ว่า - สมํ จุณฺณํ. (ยา) ผง เสมอกัน

บทว่า “สมํ” เป็นเอกเทศอุปจาร. คำว่า “เสมอกัน” ในที่นี้หมายเอาปริมาณเสมอกันของตัวยาแต่ละอย่างเช่น ดอกจันทร์มีปริมาณ ๑ บาท, ผลจันทร์มี ๑ บาท, สมอมี ๑ บาท เป็นต้น นี้มีปริมาณที่เท่ากันอยู่ แต่หมายถึงว่าดอกจันทร์ผลจันทร์และสมอเป็นต้นที่นำมาทำเป็นผงยานี้ทั้งหมดมีเท่ากันเสมอกัน ปริมาณ ๑ บาทของยาแต่ละพวกเป็น “เอกเทศ” (ส่วนหนึ่ง) ดอกจันทร์ ผลจันทร์ สมอเป็นต้น ทั้งหมดที่เท่ากันอยู่ เสมอกันอยู่เป็นเอกเทศ (หมู่) เมื่อกล่าวถึงปริมาณที่เสมอกันของยาแต่ละพวก ก็ควรทราบหมายถึงยาทั้งหมดที่มีปริมาณเท่ากันในที่นี้กล่าวถึง “เอกเทศ” (ปริมาณของยาแต่ละพวก) แต่หมายถึง “เอกเทศ” (ยาทั้งหมด) ฉะนั้น “สมํ จุณฺณํ” จึงเป็นเอกเทศอุปจาร

เอกเทศอุปจารนี้ เหมือนอุทาหรณ์ว่า ภาตฺตํ ภูฏชติ. กินข้าวอยู่

บทว่า “ภาตฺตํ” เป็นเอกเทศอุปจาร เพราะบอกว่า กินข้าวแต่หมายถึง กินข้าวและกับข้าวด้วย หมายความว่าไม่ได้กินข้าวอย่างเดียวแต่กินข้าวพร้อมกับด้วยกับข้าว ข้าวเป็นเอกเทศ (ส่วนหนึ่งของอาหารที่เป็นข้าวและกับข้าว) อาหารที่เป็นข้าวและกับข้าวเป็นเอกเทศ (หมู่) ในที่นี้กล่าวถึง เอกเทศ (ข้าว) แต่หมายถึง เอกเทศ (ข้าวและกับข้าว) ฉะนั้น บทว่า ภาตฺตํ จึงเป็นเอกเทศอุปจาร

๘. เอกเทศยูปจาร

เอกเทศยูปจาร คือ คำพูดที่กล่าวในหมู่ อันใกล้เคียงส่วนหมายความว่ากล่าวถึงหมู่ แต่ หมายถึงบางส่วน (หรือส่วนหนึ่ง)

อุทาหรณ์ว่า - สมฺมุทโท มยา ทิฏฺฐโ. เราเห็นมหาสมุทรแล้ว.

บทว่า “สมฺมุทโท” เป็นเอกเทศยูปจารเพราะไม่สามารถจะเห็นมหาสมุทรทั้งหมดได้ แต่เห็นบางส่วนของมหาสมุทรเท่านั้น หมายความว่า มหาสมุทรกว้างใหญ่ไพศาล สุดที่สายตาของคนธรรมดาจะเห็นทั้งหมดได้ แต่ที่เห็นอยู่ก็เพียงส่วนหนึ่ง (หรือบางส่วน) ของ

มหาสมุทธานั้น มหาสมุทรมเป็น เอกเทสี (หมู่) เพราะกว้างขวางมาก มหาสมุทรมที่เห็นได้ ด้วยตาเป็น เอกเทส (ส่วนหนึ่ง) เพราะเป็นส่วนหนึ่งของ มหาสมุทรม ในที่นี้ เมื่อกล่าวถึง เอกเทสี (มหาสมุทรม) แต่หมายถึง เอกเทส (ส่วนหนึ่งของมหาสมุทรม) ฉะนั้น บทว่า สมุทโท จึงเป็นเอกเทสยุปจาร

ในคัมภีร์ ญายส สมาสกันต์ สุตรมที่ ๓๑๖ หน้า ๒๘๖ (ฉบับโรเนียว) กล่าวถึงเรื่อง เอกเทสยุปจารว่า

สมุททาเย हि पवतुतो सतुतो अववेपि तिसुसति. रुकुषं चिनुतति, पโग्ง ततुโत्तेติ यथा.
จริงอยู่ ศัพท์ที่เป็นไปในหมู่ ย่อมปรากฏแม้ในบางส่วนมีอุทากรณ์ว่า ตัดต้นไม้อยู่,
ผ้าถูกเผา

บทว่า “รุกุષ” ในคำว่า รุกุષ ชินุตติ เป็นเอกเทสยุปจาร เพราะหมายถึง ตัดบาง ส่วนของต้นไม้ไม่ได้ตัดทั้งหมด ต้นไม้เป็นเอกเทสี (หมู่) เพราะหมายถึงต้นไม้ทั้งหมด ส่วน หนึ่งของต้นไม้ที่ถูกตัดเป็นเอกเทส (บางส่วน หรือส่วนหนึ่ง) ในที่นี้กล่าวถึง เอกเทสี (ต้นไม้ ทั้งหมด) แต่หมายถึง เอกเทส (ส่วนหนึ่งของต้นไม้) ฉะนั้น บทว่า รุกุષ จึงเป็น เอกเทสยุ-
ปจาร

บทว่า “ปโग्ง” ในคำว่า ปโग्ง ततुโत्ते เป็นเอกเทสยุปจารเพราะหมายถึงเผาส่วนหนึ่ง ของผ้าเท่านั้นไม่ได้เผาผ้าหมดทั้งผืน

แม้ในคัมภีร์ สารตุถทีปนีฎีกา เล่ม ๒ หน้า ๙๒ (ฉบับจัญจฐสังคีติ) ก็แสดงว่า -
สนุถตยาติ เอกเทเส สมุททาโยหาโร “ปโग्ง ततुโत्ते” ति आतिसु विय.

บทว่า สนุถตยา เป็นคำพูดถึงหมู่ในบางส่วนเหมือนในอุทากรณ์ว่า ปโग्ง ततुโत्ते เป็นต้น

๙. สมิปูปจาร

สมิปูปจาร คือ คำพูดที่กล่าวในสมิปี (สิ่งอันมีที่ใกล้) อันใกล้ สมิป (ที่ใกล้) หมายความว่า กล่าวถึง สมิป แต่หมายถึง สมิปี

วิคคหว่า - สมิปสส อุปจาโร โวหาโร สมิปูปจาโร.

อุทากรณ์ว่า เยน ตีเรน นาวา คจจติ. เรือย่อมแล่นไปทางฝั่งใด

บทว่า “ตีเรน” เป็น สมิปปุจฉาร เพราะรถต้องแล่นไปทางบก เรือต้องแล่นไปทางน้ำ ในที่นี้ เรือจะแล่นไปทางฝั่งไม่ได้ต้องแล่นไปทางแม่น้ำ หรือมหาสมุทรที่ใกล้กับฝั่ง แม่น้ำ หรือมหาสมุทรที่ใกล้กับฝั่ง เป็น “สมิปี” (สิ่งอันมีฝั่งเป็นที่ใกล้) ฝั่งเป็น “สมิป” (ที่ใกล้กับแม่น้ำ หรือ มหาสมุทร) ในที่นี้กล่าวถึง สมิป(ฝั่ง) แต่หมายถึง สมิปี (แม่น้ำหรือมหาสมุทร) ฉะนั้นบทว่า “ตีเรน” จึงเป็น สมิปปุจฉาร

๑๐. สมิปปุจฉาร

สมิปปุจฉาร คือ คำพูดที่กล่าวในสมิป (ที่ใกล้) อันใกล้สมิปี (สิ่งอันมีในที่ใกล้) หมายความว่า กล่าวถึง สมิปี แต่หมายถึงสมิป.

วิคคหว่า - สมิปิโน อุปจาโร โวหาโร สมิปปุจฉาโร.

อุทาหรณ์ว่า - **คงคายั สสุสั ติฏฺฐติ.** ข้าวกล้า ตั้งอยู่ที่แม่น้ำคงคา.

บทว่า “คงคายั” นี้เป็น สมิปปุจฉาร เพราะข้าวกล้าตั้งอยู่ (ปลุกอยู่) “ที่แม่น้ำคงคา” ไม่ได้ แต่ตั้งอยู่ “ที่ฝั่ง” ใกล้แม่น้ำคงคา หมายความว่า เนื่องจากฝั่งเป็น สมิป (ที่ใกล้แม่น้ำคงคา) และแม่น้ำคงคาเป็น สมิปี (สิ่งอันมีฝั่งเป็นที่ใกล้) ในที่นี้ เมื่อกล่าวถึง สมิปี (แม่น้ำคงคา) แต่ก็ควรทราบว่ามีหมายถึง สมิป (ฝั่ง) ฉะนั้นบทว่า “คงคายั” จึงเป็น สมิปปุจฉาร

ในอุทาหรณ์ว่า - **เวรณชಾಯั วิหฺรติ.** (ปาราชิกปาฬิ-๑) ทรงประทับอยู่ที่เมืองเวรัญชา ก็เป็น สมิปปุจฉาร เพราะบทว่า เวรณชายั นั้นความจริงพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ใกล้ต้นสะเดาใกล้เมืองเวรัญชาไม่ใช่ประทับอยู่ในตัวเมืองเวรัญชา

๑๑. ตทฺธมฺมุปฺจาร

ตทฺธมฺมุปฺจาร คือ คำพูดที่กล่าวในสิ่งที่ใกล้ธรรมดาแห่งสิ่งนั้น หมายความว่า กล่าวสิ่งที่ไม่เคยมีให้มีขึ้น.

วิคคหว่า - **เตสั วิสาณปฺปุผลโลมาทิวฺหฺตานั สตุตฺรฺกฺขานั ธมฺโม ธมฺมตาติ ตทฺธมฺโม.**

สิ่งใด เป็นธรรมดาแห่งสัตว์ และต้นไม้ ที่มีเขา, มีดอกและมีขนเป็นต้น เพราะเหตุนี้ สิ่งนั้น ชื่อว่า **ตทฺธมฺม.**

ตทุณฺมมฺสฺส อุปฺจําโร โวหาโร ตทุณฺมฺอุปฺจําโร.

อุททาหรณฺ์ว่า - สสฺวิสาณฺ์. เขากระต่าย

บทว่า “สสฺวิสาณฺ์” นี้เป็น ตทุณฺมฺอุปฺจําโร เพราะธรรมชาติเขาของกระต่ายไม่มี แต่เนื่องจากโดยมากตามธรรมชาติ ๔ เท้าจะมีเขา เพราะ “เขา” เป็นสิ่งที่มีอยู่เป็นธรรมชาติของสัตว์ ๔ เท้าโดยส่วนมาก ดังนั้นถึงแม้ว่า เขาของกระต่ายจะไม่มี แต่ก็เรียกได้ เพราะคำพูดในโลกบางที่ พูดถึงสิ่งที่ไม่เคยมีให้มีขึ้นได้ ดังอุททาหรณฺ์อีกอย่างหนึ่งว่า -

วณฺฺณปฺตฺโต สสฺวิสาณฺ์หุํ คเหตฺวา อากาสมคฺเคน คจฺจติ.

ลูกของหญิงหมั้น ถูกรนุเขากระต่ายแล้วไปอยู่ โดยทางอากาศ

บทว่า “วณฺฺณปฺตฺโต, สสฺวิสาณฺ์หุํ, อากาสมคฺเคน” ทั้งหมดเป็น ตทุณฺมฺอุปฺจําโร เพราะลูกของหญิงหมั้นไม่มี, รนุที่ทำด้วยเขากระต่ายไม่มี, อากาศไม่มีทางเดินไป การกล่าวถึงถ้อยคำไม่เคยมีมาก่อนให้มีขึ้นนั้นมีความประสงค์หลายๆ อย่างด้วยกัน บางครั้งประสงค์จะกล่าวถึงเหตุการณ์ที่ไม่มีทางจะเกิดขึ้นได้ ดังในอฏฺฐกนิบาต. อฏฺฐจฺานชาตก ๑/๑๘๔ (ฉบับนัฏฺฐสังคีติ) พระดาบสกล่าววาทะนางโสภณีกว่า

คจฺจคา กุมฺภี สนฺดา

สงฺขวณฺฺณา จ โภกิลา,

ชมฺพุ ตาลผลํ ทชฺชา

อถ นฺน ตทา ลียา.

ยทา กจฺจปโลมาหํ

ปาวาโร ติวโร ลียา

เหมนฺตํ ปาวุรณฺ์

อถ นฺน ตทา ลียา.

เมื่อแม่น้ำคงคาสงบ ดารดาษด้วยดอกบัวก็ดี นกดูเหว่าสีขาวเหมือนสังข์ก็ดี ต้นหญ้า ฟิงให้ผลเป็นผลตาลก็ดี เมื่อนั้นเราทั้งสองพึงอยู่ร่วมกันได้แน่

เมื่อใด ผ้าห่ม ๓ ชนิด จะพึงสำเร็จได้ด้วยขนเต่า ใช้เป็นเครื่องกันหนาวในคราว น้ำค้างก็ได้ เมื่อนั้นเราทั้งสองพึงอยู่ร่วมกันได้แน่

๑๒. อเภทูปจาร

อเภทูปจาร คือ คำพูดที่กล่าวใกล้ ๆ ถึงสิ่งที่ไม่ต่างกันดูจว่าต่างกัน หมายความว่า กล่าวสิ่งที่ไม่ต่างกันให้ต่างกัน

วิคฺคหฺวา - อเภทํปี เกทํ วีย อุปฺจําโร โวหาโร อเภทูปจําโร.

อุททาหรณฺ์ว่า - ลิลापฺตฺตกสฺส สรีริ. ตัวของลูกหินบดยา

คำว่า “สิลาปุตุตทกสฺส สรีริ” เป็นอภิปุจาร เพราะคำว่า “ตัวของลูกหินบดยา” นี้ มีทัพพะ (ตัว) เป็นอันเดียวกันไม่ต่างกัน คำว่า ตัวนี้หมายถึง ลูกหินบดยานั่นเอง แต่กล่าวแยกออกจากลูกหินบดยาเหมือนจะกล่าวให้ต่างกันว่า ตัวมีทัพพะหนึ่ง ลูกหินบดยามีทัพพะหนึ่ง แต่ที่จริงแล้วก็ไม่ต่างกันเลยมีทัพพะเดียวกัน เนื่องจากในที่นี้กล่าวให้ต่างกันว่า “ตัวของลูกหินบดยา” แต่หมายถึง “ลูกหินบดยา” ฉะนั้น คำว่า “สิลาปุตุตทกสฺส สรีริ” จึงเป็น อภิปุจาร

ใน สุตตตินิปาต, กุสชาติก (ชาติก - ๒๖๖) ก็มีอุทาหรณ์ของ อภิปุจารว่า -

ปาสาณสารี ขนสี กณิการสฺส ทารุณา.

พระองค์เหมือนกับทรงชูดแก่นหิน ด้วยไม้แห่งต้นกรรณิการ

คำว่า “กณิการสฺส ทารุณา” เป็นอภิปุจาร เพราะคำว่า ไม้ของต้นกรรณิการนี้ มีทัพพะเป็นอันเดียวกัน. เพราะคำว่า “ไม้” นี้หมายถึง “ต้นกรรณิการ” นั้นเอง เนื่องจากในที่นี้กล่าวให้ต่างกันว่า “ไม้ของต้นกรรณิการ” แต่หมายถึง “ต้นกรรณิการ” ฉะนั้น คำว่า “กณิการสฺส ทารุณา” จึงเป็น อภิปุจาร

อภิปุจารที่แสดงมาแล้วนี้ เป็นคำที่บ่งถึงสิ่งที่ไม่ต่างกัน แต่บางครั้งอภิปุจาร ก็หมายถึง “คำที่บ่งถึงสิ่งที่ต่างกันให้ไม่ต่างกัน” ดังในอุทาหรณ์ว่า

คามธมฺมฺหติ เอตถ คามสทุเทน คามวาสีโน วุตฺตา อภิปุจาเรหาติ อาห คามวาสิกมฺหุสฺसानฺหติ”

ในบทว่า “คามธมฺม” นี้ บุคคลผู้อาศัยอยู่ในบ้านถูกกล่าวด้วยศัพท์ว่าบ้าน ด้วยอภิปุจาร เพราะเหตุนั้น (ในสมนุตปาสาทิกา) จึงกล่าวว่า “คามวาสิกมฺหุสฺसान”

บทว่า “คามธมฺม” (ข้อประพัตติของบ้าน-เมถุน) เป็นอภิปุจาร เพราะบ้าน จะประพัตติไม่ได้ แต่มนุษย์ผู้อยู่ในบ้านประพัตติได้ หมายความว่า บ้านเป็น นิชฺชิว (ไม่มีชีวิต) เป็นนิสฺสฺสฺสฺสฺสฺส (ไม่มีความสามารถ) จึงไม่สามารถจะประพัตติได้ แต่มนุษย์ผู้อยู่ในบ้านเป็นสฺชิว (มีชีวิต) เป็นสฺสฺสฺสฺสฺส (มีความสามารถ) ที่จะประพัตติได้ ฉะนั้น เมื่อกล่าวว่า “ข้อประพัตติของบ้าน” ก็ควรทราบว่ามีหมายถึง “ข้อประพัตติของมนุษย์ผู้อยู่ในบ้าน” ในที่นี้กล่าวถึงบ้านและมนุษย์ผู้อยู่ในบ้านเป็นอันเดียวกันด้วย “คาม” ศัพท์ ฉะนั้นบทว่า “คามธมฺม” จึงเป็น อภิปุจาร

อภิปุจารนี้ มีชื่อเรียกในคัมภีร์ต่าง ๆ ได้หลายอย่างเรียกว่า ปุจารก็มี เรียกว่า อภิปุจาร ก็มี เรียกว่า อภิปุจาร ก็มี

ในอุปจาร ๑๒ อย่างที่ได้แสดงมาแล้วนั้น บางศัพท์ก็เป็นได้หลายอุปจาร แล้วแต่จะคิดความหมายไปในทำนองไหน เช่น บทว่า “คามธมม” ถ้าคิดว่าในบทนี้ประสงค์จะกล่าวสิ่งที่ต่างกัน (บ้าน และมนุษย์ผู้อยู่ในบ้าน) ให้ไม่ต่างกัน ก็เป็นอเภทอุปจารได้ ถ้าคิดว่าบทนี้กล่าวถึง ฐาน (บ้าน) แต่หมายถึงฐานี (มนุษย์ผู้อยู่ในบ้าน) ก็เป็น จานูปจารได้ เป็นต้น

จบ อุปจาร ๑๒

* * * * *

มุขย

มุขย คือ คำพูดโดยตรง หรือเป็นศัพท์ที่กล่าวเนื้อความได้ด้วยศัพท์ที่เห็นอยู่มีเนื้อความเป็นของตนเอง ไม่ได้กล่าวเจียด ๆ เหมือนอย่างอุปจาร ในคัมภีร์ อลงการ เรียก มุขย นี้ว่า **อุชฺฐุตติ** (ศัพท์ที่กล่าวโดยตรง)

มุขย แบ่งออกเป็น ๕ ประการ คือ -

๑. **ทพฺพสทฺท** เช่น “วิสาณิ” คจฺจติ. วัวมีเขา กำลังไป
๒. **คฺุณสทฺท** เช่น “ชวโล” คจฺจติ. วัวขาว กำลังไป
๓. **กฺุริยาสทฺท** เช่น “คนฺดา” คจฺจติ. วัวตัวที่ไปอยู่ กำลังไป
๔. **นามสทฺท** เช่น “จิตฺโต” คจฺจติ. วัวชื่อ จิตร กำลังไป
๕. **ชาติสทฺท** เช่น “โค” คจฺจติ. วัว กำลังไป

ในมุขย ทั้ง ๕ ประการนั้น มีอธิบายดังต่อไปนี้ -

๑. ทพฺพสทฺท

ทพฺพสทฺท คือ ศัพท์ที่เป็นไปโดยมี ทพฺพ (ตัวตน) เป็นเหตุ

วิคฺคหว่า - ทพฺพนิมิตฺเตน ปวตฺโต สทฺโท ทพฺพสทฺโท.

อุทาหรณ์ว่า - **วิสาณิ คจฺจติ.** วัวมีเขา กำลังไป

“วิสาณิ” = วิสาณ ศัพท์ (แปลว่า เขา) + อี ปัจจัยในอสฺสตุถิตฺต (แปลว่า มี) ตั้งวิคฺคหได้ว่า- วิสาณิ อสฺส อตุถิตฺติ วิสาณิ. ได้แก่ สัตว์มีเขา. ในที่นี้หมายถึง “โค” (วัว) ดังนั้น วิสาณิ จึงแปลว่า “วัวมีเขา” ศัพท์ว่า “วิสาณิ” เป็นทพฺพะศัพท์เพราะ วิสาณ (เขา) ของวัวนั้นเป็น ทพฺพะ คือมีตัวตน จับต้องได้ เนื่องจากคนเห็นวัวมีเขาอยู่ จึงเรียกว่า “วิสาณิ” วิสาณ (เขา) ที่เป็นทพฺพะเป็นเหตุให้เกิดคำเรียกว่า “วิสาณิ” ฉะนั้น บทว่า วิสาณิ (วัวมีเขา) จึงเป็น ทพฺพะศัพท์

๒. คุณสัทท

คุณสัทท คือ ศัพท์ที่เป็นไปโดยมีคุณ (วิเสสน) เป็นเหตุ

วิคคหว่า - **คุณนิมิตฺเตน ปวตฺโต สทฺโท คุณสทฺโท.**

อุทาหรณ์ว่า - **ชวโล คจฺจติ.** วัวขาว กำลังไป

“ชวโล” มาจาก ชวลศัพท์ (แปลว่า ขาว) + ณ ปัจจัยใน อสสุตถิตทฐิต (แปลว่า มี) ตั้งวิคคหได้ว่า - ชวโล อสสุ อตฺถิติ ชวโล. ได้แก่ สัตว์ขาว. ในที่นี้หมายถึง “โค” (วัว) ดังนั้น “ชวโล” จึงแปลว่า “วัวขาว” ศัพท์ว่า ชวโล เป็นคุณศัพท์ เพราะชวล (สีขาว) ของวัวนั้น เป็นคุณ (วิเสสน) คือเป็นศัพท์ขยายเนื่องจากคนเห็นวัวมีสีขาว ดังนั้น จึงเรียกว่า “ชวโล” สีขาวที่เป็นคุณ เป็นเหตุให้เกิดคำเรียกว่า ชวโล ฉะนั้น บทว่า “ชวโล” จึงเป็นคุณสัทท (ดูอธิบายถึงเรื่องคุณ-วิเสสน ในคณูปจาร)

๓. กิริยาสัทท

กิริยาสัทท คือ ศัพท์ที่เป็นไปโดยมีกิริยาเป็นเหตุ

วิคคหว่า - **กิริยานิมิตฺเตน ปวตฺโต สทฺโท กิริยาสทฺโท.**

อุทาหรณ์ว่า - **คนฺตา คจฺจติ.** วัวตัวที่ไปอยู่ กำลังไป

ศัพท์ว่า “คนฺตา” นี้เป็นกิริยาศัพท์ เพราะกิริยาอาการ “ไป” ของวัวนั้นเป็น “กิริยา” เนื่องจาก คนเห็นวัวกำลังไปอยู่ ดังนั้น จึงเรียกวัวที่กำลังไปว่า “คนฺตา” ศัพท์ว่า “คนฺตา” เป็นกิริยาศัพท์ เพราะกิริยาอาการไปเป็นเหตุของการเรียกว่า “คนฺตา”

๔. นามสัทท

นามสัทท คือ ศัพท์ที่เป็นไปโดยมีชื่อเป็นเหตุ

วิคคหว่า - **นามนิมิตฺเตน ปวตฺโต สทฺโท นามสทฺโท.**

อุทาหรณ์ว่า - **จิตฺโต คจฺจติ.** วัวชื่อ จิตร กำลังไป.

ศัพท์ว่า “จิตฺโต” นี้เป็นนามศัพท์ เพราะคำว่า “จิตร” เป็นชื่อของวัวนั้น. ดังนั้นศัพท์ว่า “จิตฺโต” จึงเป็น “นามศัพท์” เพราะชื่อว่า “จิตร” ของวัวตัวนั้นเป็นเหตุของการเรียกว่า “จิตฺโต”

๕. ชาตีสหุท

ชาตีสหุท คือ ศัพท์ที่เป็นไปโดยมีชาติ (กำเนิด) เป็นเหตุ

วิคคหว่า - ชาตินิมิตฺเตน ปวตฺโต สหุโท ชาตีสหุโท.

อุทาหรณ์ว่า - โค คจฺจติ. วัวกำลังไป

ศัพท์ว่า “โค” นี้เป็น ชาตีสัพท์ เพราะคำว่า “วัว” เป็นชื่อของกำเนิด หรือ ชาติ ดังนั้น ศัพท์ว่า “โค” จึงเป็น ชาตีสัพท์ เพราะชาติที่เป็นวัว เป็นเหตุของการเรียกว่า “โค”

ในคัมภีร์ สหุทตฺถเภทจินฺดา คาถาที่ ๙๓ - ๔ แสดงว่า -

ทพฺพคุณกฺริยานาม-	ชาติเภทเณ ปญฺจธา,
อตฺถ อตฺถมุขเณ	สหุโทปิตฺยปเร วิฑู.
วิสาณิ ธฺวโล คนฺดา	จิตฺโต โคติ จ ตมฺภุณา,
ทพฺพาทิ ทพฺพสหุทาทิ	ปจฺเจกํ โวหฺริยเต.

เนื้อความกล่าวว่ามี ๕ อย่างโดย ประเภทของ ทพฺพ, คุณ, กฺริยา, นาม และ ชาติ บัณฑิตอื่นกล่าวว่า แม้ศัพท์ก็มี ๕ อย่าง เพราะมีเนื้อความเป็นเหตุตนเอง. เนื้อความมีทพฺพะเป็นต้น ถูกบัณฑิตผู้รู้ศัพท์และเนื้อความนั้น กล่าวว่าเป็นทพฺพะศัพท์เป็นต้นเฉพาะ ๆ ว่า วัวมีเขา, วัวขาว, วัวตัวที่ไปอยู่, วัวชื่อ จิตร และ วัว

ในโลกนี้อรรถ (เนื้อความ) เกิดขึ้นมาก่อนศัพท์ เพราะตอนปฐมกับปียังไม่มีชื่อต่าง ๆ เรียกกัน มีแต่สังเกตเนื้อความแล้วจึงนำเนื้อความที่สังเกตได้นั้นมาตั้งเป็นศัพท์อีกทีหนึ่ง เช่น สังเกตได้ว่า คน เป็นสัตว์ที่มีความรู้ จึงตั้งชื่อว่า มนุสฺส สังเกตว่า วัวมีเขา จึงตั้งชื่อว่า วิสาณิ เป็นต้น เพราะเหตุนั้นในสมัยก่อน บัณฑิตบางพวกจึงกล่าวว่า เนื้อความมี ๕ อย่าง คือ ทพฺพ, คุณ, กฺริยา, นาม, ชาติ และแม้ศัพท์ก็มี ๕ อย่าง เหมือนกัน มี ทพฺพ เป็นต้น เพราะศัพท์มีเนื้อความเป็นเหตุให้เกิดขึ้นดังนั้น เมื่อเนื้อความมี ๕ อย่าง ศัพท์ก็ต้องมี ๕ อย่าง ตามไปด้วย

เรื่องของมูขยที่แสดงมาแล้วนั้น มาจากคัมภีร์ สหุทตฺถเภทจินฺดา แต่เนื่องจากใน ๒ คาถาเหล่านั้นแสดงประเภทของมูขยศัพท์ ๕ อย่าง และอุทาหรณ์พร้อมทั้งคำอธิบายจาก บัณฑิตอื่นด้วย ดังนั้น ท่านอาจารย์ธมฺมานนฺท แห่งวัดท่ามะโอก็ได้ประพันธ์คาถาขึ้น โดยแสดงถึงประเภทของมูขยและอุทาหรณ์เท่านั้นว่า -

ทพพคุณกัรียานาม- ชาติเกเทน ปญจธา,
วิสาณึ ธวโล คนฺตา จิตฺโต โคติ อุกาหฺญา.

เนื้อความกล่าวว่ามี ๕ อย่าง โดยประเภทของ ทพพ, คุณ, กัรียา, นาม, และชาติ
อุกาทรรณัว่า วัวมีเขา, วัวขาว, วัวตัวที่ไปอยู่, วัวชื่อจิตร, วัว ๫

จบ มุขฺย

* * * * *

นย

พระไตรปิฎกที่เรียกว่า “ศาสนนร” ประกอบด้วยนัยต่างๆ ดังที่ อฎฐกถากล่าวไว้ว่า “นทานนยนิปถนคณภีร” (ละเอียดลึกซึ้งด้วยนัยต่างๆ)

นย ได้แก่ **วิธี** หมายความว่า เป็นวิธีที่ทำให้รู้เนื้อความอย่างชัดเจนได้ “นย” นี้ไม่ได้กล่าวไว้โดยตรงเหมือน มุขย แต่บอกเนื้อความที่ควรรู้ให้รู้ไว้เพื่อความเข้าใจความหมายได้อย่างแจ่มแจ้ง

วิคคหว่า - นียเต อตถโถ เอเตนาคติ นโย.

เนื้อความถุกู้ด้วยวิธีนี้ เพราะเหตุนั้น วิธีนี้ ชื่อว่า นย

“นย” นี้ แต่ก่อนโบราณจารย์ทั้งหลายแสดงไว้ ๔๐ อย่าง แต่ปัจจุบันนี้ตามที่ศึกษากันอยู่มีนยอยู่ ๕๕ อย่าง เพราะอาจารย์รุ่นหลังต่อ ๆ มาเพิ่มเติมในภายหลัง แต่ถึงแม้ว่าปัจจุบันจะมี นย อยู่ ๕๕ อย่างก็ตาม เนื่องจากครั้งก่อน นย เคยมี ๔๐ อย่าง ก็เลยเรียกกันติดปากว่า นย ๔๐ ปัจจุบันถึงแม้ว่า นย จะมีอยู่ ๕๕ อย่าง แต่ก็เรียกว่า “นย ๔๐” ได้โดย “กฐตปุพพคตินย” (วิธีแบบที่เคยเป็นมาก่อน) ความจริงแล้วนยยังมีอีกหลายๆ อย่าง มีปรากฏในคัมภีร์สุโฆธาถงการ และ สหุทธสารตถชาลินี เป็นต้น

นย มี ๕๕ อย่าง คือ

๑. ปจจาสนุนนย

ปจจาสนุนนย (หรือ **อาสนุนนย**) คือ วิธีที่กล่าวถึงสิ่งที่อยู่ใกล้ ๆ โดยหมายถึงสิ่งที่อยู่ใกล้และไกล

วิคคหว่า - ปจจาสนุนนญจ ตํ นโย จาคติ ปจจาสนุนนโย.

อุทาหรณ์ว่า - กาเก วารย มจจมหา. จงไล่กา จากปลา.

บทว่า “กาเก” เป็น ปจจาสนุนนย เพราะกล่าวถึงกาที่ไล่และนกอื่นๆ มีเหยี่ยว เป็นต้นด้วยที่อยู่ใกล้ๆ หมายความว่า เนื่องจากกาเป็นสัตว์ที่อยู่ใกล้กับปลามากกว่าสัตว์อื่น มีเหยี่ยว เป็นต้น ฉะนั้นเมื่อกล่าวว่า “จงไล่กาจากปลา” ก็ควรทราบว่ หมายถึง “จงไล่นกอื่นๆ มีเหยี่ยว เป็นต้น ที่อยู่ใกล้ๆ จากปลาด้วย” ในที่นี้กล่าวถึง กา อันเป็นสัตว์ที่ใกล้กับปลามากก็หมายถึงนกอื่นๆ มีเหยี่ยว เป็นต้นด้วยที่ไม่ได้ใกล้กับปลาเหมือนอย่างกา ฉะนั้น บทว่า กาเก จึงเป็น ปจจาสนุนนย

๒. ปจฺจาสตฺตินย

ปจฺจาสตฺตินย คือ วิธีที่กล่าวถึงสิ่งที่อยู่ใกล้ๆ ไม่กล่าวตามลำดับ

วิคฺคหว่า - ปจฺจาสตฺตติ จ สา นโย จาติ ปจฺจาสตฺตินโย.

อุทาหรณ์ว่า - ตโต สสฺส สฺสายาติ สุตฺตสฺส วุตฺตติยฺ “ตโต ตาเอตาอิมาท” ติ “ตโต ตาเอตาอิมาท” ในวุตฺตติของสูตรว่า ตโต สสฺส สฺสาย

ในคำว่า “ตโต ตาเอตาอิมาท” เป็น ปจฺจาสตฺตินย เพราะแสดง “ตา” ศัพท์ให้อยู่หน้า เอตา และ อิม่า ศัพท์ เนื่องจากอยู่ใกล้กับสูตรนี้กว่า เอตา และ อิม่า ศัพท์ หมายความว่า ตามลำดับสูตรของ กจฺจายน มีอยู่ว่า เอติมาสฺมิ, ตสฺสา วา, ตโต สสฺส สฺสาย. ในสูตรว่า “เอติมาสฺมิ” กล่าวถึง เอตา และอิม่า ส่วนในสูตรว่า “ตสฺสา วา” กล่าวถึง ตา ตามธรรมเนียม ต้องกล่าวตามลำดับสูตรว่า “ตโต เอตา อิม่า ตาโต” แต่เนื่องจากในที่นี้สูตร “ตสฺสา วา” ที่แสดง “ตา” ศัพท์อยู่ใกล้กับสูตร “ตโต สสฺส สฺสาย” กว่าสูตร “เอติมาสฺมิ” ที่แสดง เอตา และ อิม่า ศัพท์ ในสูตรนี้กล่าว “ตา” ศัพท์ก่อนเอตาและอิม่าศัพท์ เพราะตาศัพท์อยู่ใกล้กับสูตรนี้กว่าเอตาและอิม่าศัพท์ ดังนั้น ในคำว่า “ตโต ตาเอตาอิมาท” จึงเป็น ปจฺจาสตฺตินย (ดูอธิบายประกอบในคัมภีร์นยาส)

อีกอย่างหนึ่ง ปจฺจาสตฺตินย หมายเอา วิธีที่กล่าวสิ่งที่อยู่ใกล้ชิดกัน มีอุทาหรณ์ว่า โส อิมํ โลกํ สเทวํ สมารกํ. พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ซึ่งโลกนี้ พร้อม เทวโลก และ มารโลก

บทว่า “สมารกํ” เป็น ปจฺจาสตฺตินย เพราะคำว่า “มารโลก” หมายเอา ปรนนิมิต-วสวตฺตติภูมิ เท่านั้นเอง เนื่องจากพญามารใกล้ชิดกับภูมินี้ที่สุด หมายความว่า บทเทวโลก มีสวรรค์อยู่ ๖ ชั้น ในบรรดาสวรรค์ทั้ง ๖ ชั้นนั้น ถูกอำนาจของพญามารแผ่ครอบคลุมทั้งหมด แต่ชั้นที่ใกล้ชิดกับพญามาร คือชั้นที่ ๖ เพราะเป็นที่อยู่ของพญามารเอง เพราะฉะนั้นบทว่า สมารกํ ก็จึง หมายถึง ปรนนิมิตวสวตฺตติภูมิ อันเป็นชั้นที่ ๖ ในสวรรค์ทั้ง ๖ ชั้น เพราะใกล้กับพญามารมากกว่าสวรรค์อีก ๕ ชั้น บทว่า “สมารกํ” มีวิคฺคหว่า -

สท มาเรณ โย วตฺตตฺตติ สมารโก. หมายถึง โลกที่มีพญามารอยู่

๓. ปธานนย

ปธานนย คือ วิธีที่ได้สิ่งที่ไม่เป็นประธานด้วยการกล่าวถึงประธาน

วิคคหว่า - ปธานญจ ตํ หนโย จาติ ปธานนโย.

อุทาหรณ์ว่า - ราชา อาคัจฉติ. พระราชาเสด็จมา

บทว่า “ราชา” เป็น ปธานนย เพราะได้พระราชินีและข้าราชการบริพารเป็นต้นด้วย ด้วยการกล่าวถึงประธาน คือ พระราชา ฉะนั้น เมื่อกล่าววว่า “พระราชาเสด็จมา ก็ควรทราบ ว่า หมายถึง พระราชินี และข้าราชการบริพาร เป็นต้น เสด็จมาด้วยแต่เนื่องจากในบุคคลเหล่านั้น มีพระราชาเป็นประธานเป็นประมุข ดังนั้น ในที่นี้ กล่าวถึงประธาน (พระราชา) ก็ได้บริวาร (พระราชินี, ข้าราชการบริพาร เป็นต้น) ด้วย ฉะนั้นบทว่า “ราชา” จึงเป็น ปธานนย

๔. อุปลภุขณนย

อุปลภุขณนย คือ วิธีที่เป็นเครื่องหมาย. หมายความว่า ได้หมู่ด้วยการกล่าวถึงส่วนหนึ่ง

วิคคหว่า - อุปลภุขิตพพิ อุปลภุขียเต อเนนาติ อุปลภุขณ.

หมู่คือเครื่องประดับของพระราชา ๕ อย่างที่ควรจดจำ ย่อมถูกจดจำด้วยส่วน คือ ร่มขานนี้ เพราะเหตุฉะนั้น ส่วนคือร่มขานนั้น ชื่อว่า **อุปลภุขณ**

อุปลภุขณ จ ตํ หนโย จาติ อุปลภุขณนโย.

อุทาหรณ์ว่า - ลทุชาตปตุโต ราชกุมารโ. พระราชกุมารทรงได้ฉัตรแล้ว

บทว่า “ลทุชาตปตุโต” เป็น อุปลภุขณนย เพราะกล่าวถึงว่า ได้ฉัตรอย่างเดียว แต่หมายถึงได้ ฉัตร, พระขรรค์, อุณหิส, ฉลองพระบาท และวาลวิชนีด้วยทั้งหมด หมายความว่า คำว่า “ทรงได้ฉัตรแล้ว” เป็นเครื่องหมายให้รู้ว่า พระราชกุมารนั้นไม่ใช่พระราชกุมารสามัญ แต่เป็นพระราชกุมารที่ทรงได้ฉัตรแล้ว ซึ่งแสดงว่า พระราชกุมารพระองค์นั้นกำลังจะได้เป็นพระราชา เนื่องจากถ้าพระราชาพระองค์เก่าทรงพระชรภาพแล้วให้ร่ม (หมายถึงเสตฉตุต - ร่มขาว) แก่พระราชกุมารพระองค์ใด แสดงว่าทรงมอบตำแหน่งพระราชาให้กับพระราชกุมารพระองค์นั้นแล้วและพระราชกุมารพระองค์นั้นต้องได้เครื่องประดับประจำตัวของพระราชาอีก ๔ อย่าง คือ พระขรรค์, อุณหิส, ฉลองพระบาท และวาลวิชนีด้วย

ภกฺขณฺท (เครื่องประดับของพระราชา) ๕ อย่างคือ

๑. ขคฺค พระขรรค์
๒. จตฺต จัตร (หมายถึง เสตจตฺต - ร่มขาว)
๓. อุณฺหิสฺส อุณฺหิสฺส
๔. ปาทุกา ฉลองพระบาท
๕. วาลพีชนี วาลวีชนี

ในคัมภีร์อภิธานปฺปทีปิกาภาที่ ๓๕๘ แสดงภกฺขณฺทไว้ว่า -

ขคฺโค จ จตฺตมฺณฺหิสฺส ปาทุกา วาลพีชนี.
อิเม ภกฺขณฺทานิ ภวฺหติ ปญฺจ ราชนฺ.

พระขรรค์, จัตร, อุณฺหิสฺส, ฉลองพระบาท, วาลวีชนี ๕ อย่างเหล่านี้ เป็นเครื่องประดับของพระราชาทั้งหลาย

ฉะนั้นเมื่อกล่าวว่า พระราชกุมารทรงได้จัตรแล้วก็ควรทราบว่ หมายถึงทรงได้เสวตจัตรพร้อมทั้งพระขรรค์เป็นต้นอีก ๔ อย่างที่เหลือ ในที่นี้กล่าวถึงจัตรที่เป็นส่วนหนึ่งของภกฺขณฺท ก็หมายถึง หมู่เครื่องภกฺขณฺททั้ง ๕ อย่าง ฉะนั้น บทว่า ลทฺธาตปฺตฺโต จึงเป็นอุปลักขณฺนย

บทว่า ลทฺธาตปฺตฺโต มีวิคฺคหฺว่า -

ลทฺธํ อาตปฺตฺตํ เยนาติ ลทฺธาตปฺตฺโต ราชนฺมาโร.

๕. นิตฺสฺสนนฺนย

นิตฺสฺสนนฺนย วิธีตัวอย่าง คือ วิธีที่กล่าวสิ่งทีปรากฏอย่างหนึ่ง โดยหมายถึงทั้งหมดวิคฺคหฺว่า - นิตฺสฺสนํ จ ตํ นโย จาติ นิตฺสฺสนนโย.

นิตฺสฺสน คือ วิธีตัวอย่าง หมายถึงว่า เป็นวิธีที่แสดงตัวอย่าง (อุทาหรณ์) ทีปรากฏชัดอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว อุทาหรณ์อย่างอื่นทั้งหมดทีไม่ได้แสดงก็มีลักษณะเหมือนกันไม่แตกต่างกัน

นิตฺสฺสนศัพทํนี้มีชื่อเรียกอีกหลายอย่าง คือ อุโปคฺฆาต, ทิฏฺฐนฺต, อุทาหรณ, สาธก, และ ฅาปก

อุทาหรณ์ว่า - สทุธาเทยยานิ โภชนานิ ภูยชิตฺวา. สมณพราหมณ์บางพวก บริโภคอาหารอันเขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว

บทว่า “โภชนานิ” เป็นนิทสฺสนนย เพราะกล่าวถึงอาหารอย่างเดียวกันได้แก่ปัจจัยทั้ง ๔ หมายความว่าพระพุทฺธองค์ทรงแสดงถึงอาหารให้เป็นตัวอย่างว่า สมณพราหมณ์บางพวก บริโภคอาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วสนทนากันด้วยดิรัจฉานกถา แต่พระสมณโคดมไม่ทำ อย่างนั้นเป็นต้น พระพุทฺธองค์ทรงแสดงอาหารให้เป็นตัวอย่างในเรื่องนี้ เพราะในปัจจัย ทั้ง ๔ นั้น อาหารเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดกว่าปัจจัยอีก ๓ อย่าง ฉะนั้นเมื่อกล่าวว่าบริโภคอาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาก็ควรทราบว่ามีมาถึงบริโภคปัจจัย ๔ ที่เขาได้ด้วยศรัทธา ในที่นี้กล่าวถึงอาหารอย่างเดียวโดยหมายถึงปัจจัยทั้ง ๔ ฉะนั้นบทว่า โภชนานิ จึงเป็น นิทสฺสนนย

นิทสฺสนนยนี้ บางครั้งก็เรียกว่า เทสนาสีส (หัวข้อของเทศนา) ดังที่ปรากฏในสี่ลฺก- ขนฺธวคฺค - อฏฺฐกถา ๑/๗๙ (ฉบับฉฺฐฐสังคีติ) ว่า -

โภชนานีติ เทสนาสีสมตฺตเมตฺ. อตฺถโต ปน สทุธาเทยยานิ โภชนานิ ภูยชิตฺวา จีวรานิ ปารุปีตฺวา เสนาสานานิ เสวมานา คิลานเภสชฺชํ ปริภุญฺชมานาติ สพฺพเมตฺ วุตฺตเมว โหติ.

บทว่า โภชนานิ นี้เป็นเพียงหัวข้อเทศนา. แต่โดยเนื้อความคำพูดนี้ย่อมเป็นอันกล่าว หมดทีเดียวว่า บริโภคอาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธา, ห่มจีวรที่เขาให้ด้วยศรัทธา, ใช้เสนาสนะ ที่เขาให้ด้วยศรัทธา, บริโภคยารักษาโรคที่เขาให้ด้วยศรัทธา

และใน สี่ลฺกขนฺธวคฺค - อฏฺฐกถา ๑/๔๖ (ฉบับ ฉ.) ก็แสดงว่า -

อุหนฺตา ภูมิปฺปเทสา โอนมฺหนฺติ. โอนตา อุหนฺมฺหนฺติ. ปาถนิกฺเขปสมเย สฺมาวา ภูมि โหติ.

ภูมิประเทศที่หนุนหนา ย่อมยุบลง. ภูมิประเทศที่ลุ่มลึกลงย่อมสูงขึ้น. ในขณะที่ (พระพุทฺธ องค์) ทรงวางพระบาท พื้นดินจะเรียบสม่ำเสมอทันทีเดียว

หมายความว่า ก่อนเวลาที่พระพุทฺธเจ้าจะเสด็จไปบิณฑบาต แผ่นดินที่สูงก็ต่ำลง มาส่วนแผ่นดินที่ต่ำก็สูงขึ้นไป ส่วนในเวลาทรงวางพระบาทแผ่นดินจะเสมอกัน คำพูดที่ กล่าวมานี้เป็นเพียงตัวอย่างให้รู้เท่านั้นว่า พระพุทฺธเจ้าไม่ใช่คนสามัญ เนื่องจากก่อนเวลา จะเสด็จไปได้เกิดปาฏิหาริย์มีแผ่นดินที่สูงก็ต่ำลงมาเป็นต้น แต่ไม่ใช่เพียงเท่านั้นเพราะกรวด,

กระเบื้อง, หนาม, ตอไม้ เป็นต้น ก็หลีกออกจากทางที่พระพุทธรองค์ทรงเสด็จผ่าน ดังใน คัมภีร์ สीलขุขนวคคอกินวฎีกา ๑/๒๐๖ (ฉบับ ฉ.) แสดงว่า

สมภาคกรรมตเตน โอนมนุติ อุหนมนุติ จ. ตโตเยว ปาทนิกุเขปสมเย สสมา ภูมิ โหติ. นิตสุสนมตตญเจตํ สกขรกลลกณฎกสงกุกลลาทอปคมนสุสาปิ สสมาโต.

ภูมิประเทศ ย่อมยุบลงและย่อมสูงขึ้น โดยกระทำให้เป็นส่วนเสมอกันเท่านั้นในขณะที่ (พระพุทธรองค์) ทรงวางพระบาทนั้นนั่นเองแผ่นดินจะสม่าเสมอกันทีเดียว. ก็คำพูดนี้เป็นเพียงตัวอย่าง เพราะความมีการหลีกออกไปของกรวด, กระเบื้อง, หนาม, ตอ, โคลน เป็นต้น.

๖. เยภุยยนย

เยภุยยนย คือ วิธีที่เป็นไปโดยมาก หมายถึง กล่าวส่วนมากโดยได้ส่วนน้อยด้วย วิกคหว่า - เยภุยเยน ปวตโต นโย เยภุยยนโย.

อุทาหรณ์ว่า - ขทิวรณํ. ปาสีเสียด.

บทว่า “ขทิวรณํ” เป็น เยภุยยนย เพราะในป่านั้นมีต้นสีเสียดมากกว่าต้นไม้อื่น ๆ แม้ต้นไม้อื่น ๆ เช่น ต้นหว่า เป็นต้น จะมีอยู่บ้าง ก็ไม่มีมากเท่ากับต้นสีเสียด จึงกล่าวว่า ปาสีเสียด ทั้งนี้เพราะกล่าวส่วนมาก ฟังทราบว่าเป็นต้นไม้อื่น ๆ ส่วนน้อยมีต้นมะม่วง เป็นต้น ก็มีอยู่ในป่านั้นจึงจัดเป็น เยภุยยนย

ยังมีเยภุยยนยพิเศษอีกอันหนึ่งดังอุทาหรณ์ที่แสดงไว้ในวินย-อฎุจกถา ๑/๖, (ฉบับ ฉ.) และ สीलขุขนวคค-อฎุจกถา ๑/๕ (ฉบับ ฉ.) ว่า

เยภุยเยน ภควตา เอตทคคํ อารูปเต เตวิชชาทิเกเท ชีณาสวภิกขุเยว เอภุณปญจสเต ปรีคคเหลสิ.

พระมหากัสสปะ รวบรวมเอาพระอรหันต์ชีณาสพเท่านั้นอันมี ๔๔๙ รูป มีประเภท เป็นผู้มิวิชชา ๓ เป็นต้น ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยกขึ้นสู่เอตทัคคะเสียโดยมาก

บทว่า “เยภุยเยน” (โดยมาก) ในที่นี้ไม่ได้หมายถึงว่าในจำนวนภิกษุชีณาสพ ๔๔๙ รูปนั้นเป็นภิกษุผู้ได้รับเอตทัคคะเป็นส่วนมาก เพราะภิกษุผู้ได้รับเอตทัคคะมีเพียง ๔๑ รูป เท่านั้น” แต่คำว่า “โดยมาก” ในที่นี้หมายถึงว่าในจำนวนภิกษุผู้ได้รับเอตทัคคะ ๔๑ รูป นั้นที่นิพพานไปมีเป็นส่วนน้อยส่วนมากยังไม่นิพพาน ภิกษุส่วนมากที่ยังไม่ได้นิพพานเหล่านั้นอยู่ในคฤณินิจ ที่พระมหากัสสปะจะรวบรวมเข้าร่วมปฐมสังคายนาทั้งหมด ฉะนั้น

“เยภุยเยน” ในที่นี้จึงจัดเป็น เยภุยเยนย ที่พิเศษกว่าที่กล่าวแล้วข้างต้น

๗. ตพพหุลนย

ตพพหุลนย คือ วิธีที่เป็นเสมอ (บ่อย ๆ) มากในสถานที่นั้น หมายความว่ากล่าวความเป็นโดยมากโดยได้ส่วนน้อยด้วย

วิคคหว่า - ตสฺมี พหุลํ อัจฉนฺถํ ตพพหุลํ. ตพพหุลํ จ ตํ นโย จาติ ตพพหุลนโย.

อุทาหรณ์ว่า “วนจรโก.” พรานป่า (ผู้เที่ยวไปในป่า)

บทว่า “วนจรโก” เป็น ตพพหุลนย เพราะเขาเที่ยวไปในป่าบ่อย ๆ ดังนั้นถึงแม้ว่าเขาจะเที่ยวไปในบ้านบ้าง ในเมืองบ้าง ก็ยังเรียกว่า “วนจรโก” อยู่นั่นเอง ฉะนั้น บทว่า “วนจรโก” นี้จึงเป็น “ตพพหุลนย” เพราะกล่าวโดยมากคือ การเที่ยวไปในป่า โดยได้ส่วนน้อย คือการอยู่ในบ้านด้วย

๘. นานนุตริกนย

นานนุตริกนย คือ วิธีที่ได้สิ่งที่เกี่ยวข้องกันด้วยการกล่าวที่ตั้งของสิ่งที่เกี่ยวข้องกัน

วิคคหว่า - นตฺถิ อนฺตริโก อสฺสาติ อนฺตริโก. อนฺตริโก เอว นานนฺตริโก.

อุทาหรณ์ว่า - ชตตฺถิกสฺส ชฏฺฏมานย. จงนำหม้อมาแก่ผู้ต้องการเนยใส.

บทว่า “ชฏฏ” เป็น นานนุตริกนย เพราะได้สิ่งที่ไม่แยกจากกันคือ เนยใส ด้วยการกล่าวที่ตั้งอันไม่แยกจากกันคือหม้อ. หมายความว่า เนยใสอยู่ติดกับหม้ออาศัยหม้อ เป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับหม้อ ส่วนหม้อเป็นที่ตั้งของเนยใส หม้อ และเนยใสเกี่ยวข้องกันอยู่อย่างนี้ บอกว่า “จงนำหม้อมา” ก็หมายถึง “จงนำหม้อที่มีเนยใสอยู่ด้วยมา” เนื่องจากกล่าวถึงที่ตั้งของสิ่งที่เกี่ยวข้องกัน คือ หม้อ โดยได้สิ่งที่ติดกันคือ เนยใส ฉะนั้นบทว่า ชฏฏ จึงเป็น นานนุตริกนย

๙. อวินาภาวนย

อวินาภาวนย คือ วิธีที่ได้ที่ตั้งของสิ่งที่เกี่ยวข้องกันด้วยการกล่าวสิ่งที่เกี่ยวข้องกัน.

อุทาหรณ์ว่า - อาตาปี นิปโก ภิกขุ. ภิกษุผู้มีความเพียร เป็นผู้มึปัญญา

บทว่า “นิปโก” เป็น อวินาภาวนย เพราะได้ที่ตั้งอันไม่แยกจากกันคือ สติ ด้วยการกล่าวถึงสิ่งที่ไม่แยกจากกัน คือ ปัญญา อธิบายว่า นิปโก แปลว่า ผู้มึปัญญา ดังในวิสุทธิมคคมหาฎีกา ตั้งวิคคหว่า นิปยติ วิโสเสติ ปฏูปกขนฺติ นิปโก, สมฺปชาโน. ผู้ใดยอมให้ศัตรูเหือดแห้งไป เพราะเหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า นิปโก ได้แก่ บุคคลผู้มึปัญญารอบคอบ.

นิปก เป็นบุคคลผู้มึปัญญา ปัญญาของบุคคลนั้น เรียกว่า “เนปุกก” เพราะมาจากวิคคหว่า นิปกสฺส ภาโว เนปุกก. ความเป็นของผู้ฉลาด ชื่อว่า เนปุกก ดังนั้นในคัมภีร์วิสุทธิมคค ๑/๓ จึงแสดงว่า

นิปโกติ เนปุกกํ วุจฺจติ ปญฺญา. คำว่า นิปโก คือ เนปุกก กล่าวว่าเป็นปัญญา

คำว่า นิปโก กล่าวถึงปัญญาไม่ได้กล่าวถึงสติด้วย แต่ความจริงแล้วผู้มึปัญญาจำเป็นต้องมีสติด้วย เพราะถ้าขาดสติเสียแล้วปัญญาก็จะเกิดขึ้นไม่ได้ ปัญญาจึงไม่แยกจากสติ สติเป็นที่ตั้งอันไม่แยกจากกันของปัญญา สตินี้ประกอบได้ในธรรมทุกอย่าง ดังที่พระพุทธองค์ทรงแสดงว่า -

สติญจ ขวาทํ ภิกขเว สพฺพตฺถิกํ วทามิ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เรากล่าวสติว่า มีประโยชน์ในธรรมทุกอย่าง

หรือ สติ ปน สพฺพตฺถ พลวตี.

ก็สติมีกำลังมากในธรรมทุกอย่าง. เพราะเหตุนั้นในวิสุทธิมคคมหาฎีกา ๑/๑๔ จึงกล่าวว่า -

อฏฺฐกถายํ ปน เนปุกกํ ปญฺญาติ อยมตฺถโต ทสฺสโต. ตคฺคหณฺเนว สติปิ คหิตาว โหติ. น หิ สติวิริหิตา ปญฺญา อตฺถิติ.

สำหรับในอฏฐกถา แสดงเนื้อความนี้ว่า เนปุกก เป็นปัญญา. แม้สติก็ถือเอาได้ที่เดียวด้วย “เนปุกก” ศัพท์นั้นนั่นเองเพราะปัญญาที่เว้นจากสติยอมไม่มีดังนี้

ปัญญาเกี่ยวข้องกับสติอยู่ กล่าวถึงปัญญาก็หมายถึงสติด้วย เพราะสติเป็นที่ตั้งของปัญญา และปัญญาเกี่ยวข้องกับสติอยู่ เนื่องจากในที่นี้ได้ที่ตั้งเกี่ยวข้องกัน (ระหว่างสติและปัญญา) คือสติ ด้วยการกล่าวสิ่งที่เกี่ยวข้องกัน คือ ปัญญา ฉะนั้น บทว่า “นิปโก” จึงเป็น

อวินาภาวนย

๑๐. อสาธารณนย

อสาธารณนย คือ วิธีที่ไม่ทั่วไป หมายความว่า กล่าวสิ่งที่จะจงไม่เกี่ยวกับสิ่งอื่น.
อุทาหรณ์ว่า - **ภริสทุโท**. เสียงกลอง

บทว่า “ภริสทุโท” เป็นอสาธารณนย เพราะกล่าวจะจงว่าเป็นเสียงกลองไม่ใช่เสียงของพวกตุรียงค์ (ดนตรี) เหล่าอื่น มี ปี่, ขลุ่ย, สังข์ เป็นต้น หมายความว่า คำว่าเสียงกลองนี้จะจงถึงว่าเป็นเสียงของกลอง ถึงแม้ว่ากลองจะออกเสียงไม่ได้ต้องใช้ไม้ค้อนตี แต่ถ้าบอกว่า เสียงไม้ค้อนก็ไม่ว่าจะเกิดเสียงอย่างไร เพราะไม่รู้ว่าจะไม้ค้อนนั้นตีอะไร ถ้ากล่าวเช่นนี้อาจจะเป็นเสียงของมโหรีหรือเปิงมาง หรือบัณเฑาะว์ก็ได้ แต่เมื่อกล่าวว่าเป็นเสียงกลองก็จะจงลงไปว่าเป็นเสียงกลองไม่ใช่เสียงของตุรียงค์พวกอื่นเหมือนอย่างคำว่า ยวงกูร (หน่อข้าวบาร์เลย์) อมพงกูร (หน่อมะม่วง) ซึ่งเป็นคำจะจงไม่เกี่ยวกับหน่อของต้นไม้อื่นๆ แต่ถ้ากล่าวว่า พืชงกูร (หน่อเมล็ด) ก็ไม่สามารถจะรู้ได้ว่า เป็นหน่อของเมล็ดต้นไม้อะไรชนิดไหนซึ่งเป็นคำพูดถึงหน่อของเมล็ดทั่วไปไม่จะจง

๑๑. มิคปทวลญชนย

มิคปทวลญชนย คือ วิธีดูจรอยเท้าเนื้อ หมายความว่า แสดงเบื้องต้นและที่สุด โดยไม่แสดงท่ามกลาง

วิคคหว่า - **ปทสฺส วลญฺช ปทวลญฺช. มิคสฺส ปทวลญฺช มิคปทวลญฺช.**

มิคปทวลญชนย เป็นวิธีที่เหมือนกับรอยเท้าเนื้อ คือ เวลาเนื้อวิ่งผ่านบนแผ่นดิน นายพรานผู้ติดตามย่อมไม่เห็นรอยเท้าของเนื้อบนแผ่นดินนั้น แต่ในพื้นที่ข้างหน้าและข้างหลังของแผ่นดินมีรอยเท้าเนื้ออยู่ เมื่อนายพรานเห็นรอยเท้าเนื้อทั้งสองแห่งแล้วก็รู้ว่าเนื้อได้เคยวิ่งผ่านไปบนแผ่นดินนั้น ถึงแม้รอยเท้าเนื้อจะไม่ปรากฏบนแผ่นดินท่ามกลางนั้นก็ตาม

ในคัมภีร์ สทุทสารตถชาลินี คาถาที่ ๒๕ แสดงถึง มิคปทวลญชนยว่า

อาทฤษฺสเมว ทีเปตฺวา มชฺฌเณ ปน อทสฺสํ,
มิคปทวลญฺชติ เวทิตฺพุโ สุธิมตา.

บัณฑิตพึงทราบว่ นย ที่แสดงเบ้องต้นและที่สดุเท่านั้น แต่ว่ไม่แสดงในท่ามกลาง
ชื่อว่า มิคปทวลณชนยว่

กรุณา วีย สตุเตสุ ปญญา ยสุส มहेสิโน.

คำพูดนี้ เป็นมิกปทวลณชนย เพราะกล่าวถึงพระคุณของพระผู้มีพระภาคเจ้า คือ
สีลสิกขา (ที่มีกรุณาเป็นเหตุ) และปัญญาสิกขา โดยหมายถึงสมาธิสิกขาด้วย ในระหว่างแห่ง
กรุณาและปัญญา อธิบายว่ กรุณาเป็นเหตุของสีลสิกขาเพราะการรักษาศีลจะเกิดขึ้นได้ ก็
เพราะเกิดความกรุณาในสัตว์เหล่าอื่น เมื่อรักษาศีลสำรวมทางกายวาจาเรียบร้อยดีแล้ว ก็
ทำให้เกิดมานสมาธิขึ้นเป็นสมาธิสิกขา เมื่อเกิดสมาธิขึ้นแล้วปัญญาจึงเกิดขึ้นมา ในที่นี้
แสดงสีลสิกขาที่มีกรุณาเป็นเหตุและปัญญาสิกขา ไม่แสดงสมาธิสิกขาไว้เหมือนรอยเท้า
เนื้อที่ไม่ปรากฏบนแผ่นดินก็พึงรู้ว่า ในระหว่างสีลสิกขา และปัญญาสิกขา มีสมาธิสิกขาอยู่
เพราะเหตุนี้ในมุลฎีกา ๑/๕ (ฉบับ ฉ.) จึงอธิบายว่ -

กรุณาคหณน จ สีลขนุรูปุพพคโม สมาริกขนุโร ทสุสิโต โหติ. กรุณานิทาน์
หิ สีล. ตโต ปาณาติปาตาทิวริตติปวัตติโต.

ก็ด้วยกรุณาศัพท์ แสดงสมาธิขั้นที่มีสีลขั้นถึงก่อน แท้จริงสีลมีกรุณาเป็นเหตุ
ต่อจากนั้นจึงเป็นไปโดยการไม่ฆ่าสัตว์เป็นต้น

๑๒. ภินุสตุติสมเวตนย

ภินุสตุติสมเวตนย คือ วิธีที่ได้เนื้อความ ๒ อย่างด้วยสตุติ (ความสามารถ) ที่
ต่างกันนบตเดียว

อุทาหรณ์ว่ - เสโต ธาวติ.

แปลได้ ๒ ความหมาย คือ ๑. สัตว์ขาว ย่อมวิ่ง

๒. สุนัขย่อมวิ่งจากที่นี่

บทว่ “เสโต” เป็นภินุสตุติสมเวตนย เพราะมีความหมาย ๒ อย่าง คือ ๑. สัตว์ขาว
๒. สุนัข...จากที่นี่ อธิบายว่ เสโต เป็นคุณสตุติ ของ สตุโต จึงแปลว่ สัตว์ขาว
ถ้าตัดบทว่ สา + อิต ก็เป็น ทพุสตุติ เพราะ สา (สุนัข) เป็นทัพพะ

๑๓. ลีเลสนย

ลีเลสนย คือ วิธีที่มีเนื้อความติดกันอยู่ หมายความว่า เป็นวิธีที่มีศัพท์ประกอบด้วย บทเดียว โดยมีเนื้อความหลายอย่าง

วิคคหว่า - ลีสสุสนหติ นานตถา เอตถาติ ลีเลโส.

เนื้อความต่าง ๆ ย่อมติดกันในบทนี้ เพราะเหตุนั้น บทนี้ ชื่อว่า ลีเลส หรือ อปโรปิ อตุโถ เอตถ ลีสสุสตีติ ลีเลโส.

แม้เนื้อความอื่นย่อมติดกันในบทนี้ เพราะเหตุนั้น บทนี้ ชื่อว่า ลีเลส

อุทาหรณ์ว่า - ปิณเณติ ชนตํ สุธี.

พระพุทธรเจ้ายังหมู่ชนให้ชอบใจอยู่, หรือ พระจันทร์ยังหมู่ชนให้ชอบใจอยู่

บทว่า “สุธี” เป็นลีเลสนย เพราะ สุธี มีความหมาย ๒ อย่าง คือ พระพุทธรเจ้า และ พระจันทร์. บทว่า สุธี มีวิคคหว่า สุชฺฉตตีติ สุธี. แปลว่า ผู้สะอาดหมายถึงทั้งพระพุทธรเจ้า และพระจันทร์ เพราะทั้งพระพุทธรเจ้าและพระจันทร์สามารถยังหมู่ชนให้ยินดีได้. (พระจันทร์ สะอาด หมายถึง เวลาพระจันทร์เต็มดวง เมื่อพระจันทร์ขึ้นหมู่ชนเห็นก็ชอบใจ, พระพุทธรเจ้า สะอาด เพราะทรงมีพระวรกายงดงามเปล่งปลั่งปราศจากละอองธุลีหมู่ชนเห็นก็ชอบใจ)

๑๔. ปทีปนย

ปทีปนย คือ วิธีเหมือนประทีป

ในเวลาทีประทีปลุกโพลงอยู่ ย่อมทำลายความมืดด้วยย่อมส่องแสงสว่างด้วย ย่อม เผาไล่และน้ำมันด้วยฉันใด, ปทีปนยก็ฉันนั้นเหมือนกัน เนื่องจากแสดงเนื้อความหลายอย่าง ในศัพท์เดียว

อุทาหรณ์ว่า - อุปฺปฐยาริกิสฺสรจเ.

หมายความว่า ในการประกอบด้วย “อุป” ที่มีเนื้อความเป็น “อริก” (ยิง) และ อริ ที่มีเนื้อความเป็น “อิสสร” (ผู้เป็นใหญ่ และมีผู้เป็นใหญ่) ลงสัดตมีวิภตติหลังลิงค์

ในที่นี้เนื้อความ ๒ อย่าง คือ ผู้เป็นใหญ่ และมีผู้เป็นใหญ่ถูกแสดงใน อิสสร ศัพท์ ๑ เดียว เพราะเหตุนั้น อิสสรศัพท์จึงเป็นปทีปนย

อิสสรศัพท์ตามปกติมีเนื้อความว่า ผู้เป็นใหญ่ แต่ถ้าตั้งวิคคหว่า “อิสสโร อสฺส อตุถิติ อิสสโร” ก็มีเนื้อความว่า “มีผู้เป็นใหญ่”

อิสฺสร ศัพท์ที่มีเนื้อความว่า “ผู้เป็นใหญ่” มีอุทาหรณ์ว่า “อธิ เทเวสุ พุทฺโธ” พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้เป็นใหญ่แห่งเหล่าทวยเทพทั้ง ๓ เหล่า (อุปฺตติเทว, สมฺมุติเทว, วิสุทฺธิเทว)

อิสฺสร ศัพท์ที่มีเนื้อความว่า “มีผู้เป็นใหญ่” มีอุทาหรณ์ว่า “อธิ พุรฺหมทตฺเต ปญฺจาลา” ชาวปัญจาละทั้งหลาย เป็นทาสของพระเจ้าพรหมทัตต์ ในอุทาหรณ์นี้ในคัมภีร์ ปทฺฐปฺสึทฺธิ แสดงอธิบายว่า พุรฺหมทตฺติสฺสรา ปญฺจาลาติ อตฺโถ. หมายความว่า ชาวปัญจาละ มีผู้เป็นใหญ่ คือ พระเจ้าพรหมทัตต์

๑๕. ตนฺตณย

ตฺนฺตณย คือ วิธีที่เหมือนเส้นด้าย (ของช่างหูก) หมายความว่า ศัพท์เดี่ยวแสดง เนื้อความ ๒ อย่าง

ในโลกนี้เส้นด้าย (ของช่างหูก) มี ๒ เส้น แต่เหมือนกับเป็นเส้นเดียวฉันใด ตนฺตณย ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เนื่องจากมีศัพท์เดี่ยว แต่มีเนื้อความ ๒ อย่าง ดังนั้นในคัมภีร์สทฺท- สสารตฺถชาลินีฎีกาข้อ ๘ จึงแสดงว่า

ตฺนฺตํ หิ นาม โลกํ ทฺปนฺนํ สมนํ เอกปฺนฺนํ มิว โหติ. ตถา อํ ยํ นโย.

ชื่อว่า เส้นด้ายในโลกแม้มี ๒ เส้นอยู่ก็เป็นเหมือนเส้นเดียวฉันใด วิธีนี้ก็ฉันนั้น

อุทาหรณ์ว่า - วสฺส วา วุ.

เป็น อุ แห่ง ว บ้าง, หรือ เป็น อุ แห่ง อะ ของ ว บ้าง.

บทว่า “วสฺส” เป็นตฺนฺตณย เพราะมีเนื้อความ ๒ อย่าง คือ ๑.แห่ง ว ๒.แห่ง อะ ของ ว อธิบายว่า ในสูตรนี้ เอา ว เป็น อุ ก็ได้ เช่น อุสิโต หรือเอา อะ ของ ว เป็น อุ ก็ได้ เช่น วุสิโต บทว่า วสฺส แปลว่า แห่ง ว เพราะหลัง ว ลง ส วิภัตติ และ ส อาคม, ส่วนที่แปลว่า แห่ง อะ ของ ว เพราะมาจาก วิคฺคหว่า วสฺส อ ว. อะ ของ ว ชื่อว่า ว. หลังจาก ว ตัวนี้ ลง ส วิภัตติ และ ส อาคม

อีกอุทาหรณ์หนึ่งว่า - ภตฺตํ ปจิตฺวา ภูฏชียเต.

(เขา) หุงข้าว แล้ว ข้าว (ถูกเขา) กิน

บทว่า “ภตฺตํ” เป็นตฺนฺตณย เพราะมีเนื้อความ ๒ อย่าง คือ

๑. เป็น อวตฺตกมฺม ใน ปจิตฺวา

๒. เป็น วุตตกมม ใน ฎญชียเต

ดังนั้นอาจารย์มหาวิสุทธาราม จึงรจนาคาถาว่า -

ภตฺตํ ปจิตฺวา ฎชฺชเต ตนฺตฺนโยติ ฎายเต,
 ฎตฺตฺนฺติ ปทเมกํปิ ฎาเวติ ฎิริยํ ฎุวิธา.

บทว่า “ภตฺตํ” ในคำว่า ภตฺตํ ปจิตฺวา ฎชฺชเต ควรทราบว่าเป็น ตนฺตฺนย แม้บทว่า “ภตฺตํ” บทเดียว ก็ให้มีกิริยา ๒ อย่าง (อวุตตกมม-วุตตกมม)

๑๖. เอกเสสนย

เอกเสสนย คือ วิธีที่ทำให้เหลือตัวเดียว หมายความว่า ลบศัพท์ ๒ ศัพท์ที่เหลือเพียงศัพท์เดียว

อุทาหรณ์ว่า - ปุริโส จ ปุริโส จ ปุริสา. บรูษด้วยบรูษด้วยชื่อว่า ปุริสา.

บทว่า “ปุริสา” เป็นเอกเสสนย เพราะลบปุริสศัพท์เสียศัพท์หนึ่งเหลือปุริสเพียงศัพท์เดียว ลง โย วิภตฺติ, เอาโย เป็น อา ดังนั้นปุริสาบทนี้จึงหมายถึงบรูษ ๒ คน ไม่ใช่คนเดียว

๑๗. สามณฺณินิทุเทสนย

สามณฺณินิทุเทสนย คือ วิธีที่แสดงความเหมือนกันของศัพท์ หมายความว่า ในศัพท์ที่เหมือนกัน ๒ ศัพท์แสดงเพียงศัพท์เดียว

อุทาหรณ์ว่า สหเสยฺยํ ฎปฺเปยฺย. สำเร็จการนอนและที่นอนร่วมกัน

บทว่า “เสยฺย” เป็นสามณฺณินิทุเทสนย เพราะมาจากเสยฺยา ๒ บท แต่แสดงเพียงบทเดียว. เสยฺยาที่แปลว่าการนอน มีวิคฺคหว่า สยฺนํ เสยฺยา. การนอน ชื่อว่า เสยฺยา. ที่แปลว่า ที่นอน มีวิคฺคหว่า สยฺนฺติ เอตฺถาติ เสยฺยา. ชนทั้งหลายนอนอยู่บนเตียง, ตั้งเป็นต้นนี้ เพราะเหตุนั้น เดียง, ตั้ง เป็นต้น ชื่อว่า เสยฺยา

ในคัมภีร์ปาจิตฺยาทีโยชนาหน้า ๘ แสดงว่า

สยฺนํ เสยฺยา, ปสฺราณฎุริยา. สยฺนฺติ เอตฺถาติ เสยฺยา, มณฺจาปีจาที. ตทฺถมฺปิ เอกเสเสน วา สามณฺณินิทุเทเสน วา เอกโต ฎตฺวา สหเสยฺยฺนฺติ วุตฺตํ.

การนอน ชื่อว่า เสยฺยา ได้แก่การเหยียดออก ชนทั้งหลายนอนอยู่บนเตียง, ตั้ง

เป็นต้นนี้ เพราะเหตุนั้น เตียง, ตัง เป็นต้นนั้น ชื่อว่า เสยยา (ที่นอน) ได้แก่ เตียง ตัง เป็นต้น. แม้ เสยฺย ทั้ง ๒ บท นั้นกล่าวว่า สหเสยฺย เพราะทำรวมกันด้วยเอกเสสนยหรือด้วยสามณฺณินทฺเทสนย เสยฺยาบทนี้ มี ๒ บท เนื่องจากเป็นศัพท์มีรูปเหมือนกัน จึงแสดงเพียงตัวเดียว นี้เป็นสามณฺณินทฺเทสนย หรือ เสยฺยา ๒ บท มาจากวิคฺคหว่า เสยฺยา จ เสยฺยา จ เสยฺยา. ลบ เสยฺยา เสียตัวหนึ่งนี้เป็นเอกเสสนย

๑๘. มหิรฺรุหนย

มหิรฺรุหนย คือ วิธีเหมือนต้นไม้ หมายความว่า เมื่อลบตัวเหตุ (การี) แล้วตัวผล (การีย) ก็หายไปด้วย

เนื่องจากปกติบนพื้นดินไม่มีเงา แต่ถ้ามีต้นไม้ยกขึ้นมาแล้วบนพื้นดินก็มีเงาปรากฏอยู่ เงาที่เกิดมาจากต้นไม้ ดังนั้น เงาจึงเป็นตัวผล (การีย) ของต้นไม้ ต้นไม้เป็นตัวเหตุ (การี) ครั้นเมื่อตัดต้นไม้ที่เป็นเหตุของเงาแล้ว เงาที่เป็นตัวผลของต้นไม้ก็จะหายไปด้วย วิธีนี้ ก็เป็นเช่นเดียวกัน เมื่อลบตัวเหตุ (การี) แล้ว ตัวผล (การีย) ก็หายไปด้วย

อุทาหรณ์ว่า สตุถา.

บทว่า “สตุถา” เป็น มหิรฺรุหนย เพราะเมื่อลบ สิ วิภัตติแล้ว อา ต้องกลับมาเป็น อุ อย่างเดิม แล้วจึงเอา อุ เป็น อา อีกครั้งหนึ่ง. อธิบายว่า สตุถา มาจาก สตุถุ ศัพท์ (อุ การันต์) ลง สิ วิภัตติ เพราะ สิ วิภัตติเอา อุ ที่ สตุถุ เป็น อา และ ลบ สิ ด้วย สตุถุ ปิตาทินมา สิสมิ ลิลโโป จ.” ในสูตรนี้เอา อุ เป็น อา เพราะ สิ ดังนั้น สิ จึงเป็นตัวเหตุ (การี) อา ที่มาจาก อุ เป็นตัวผล(การีย) เมื่อลบ สิ ที่เป็นตัวเหตุของ อา แล้ว อาที่เป็นตัวผลของ สิ ก็จะกลับคืนมาสู่ความเป็น อุ อย่างเดิมเหมือนเมื่อตัดต้นไม้แล้ว พื้นดินก็จะเป็นปกติไม่มีเงา หลังจากนั้นก็เอา อุ เป็น อา อีกครั้งหนึ่งด้วยสูตรว่า เตสุ วุฑฺธิ ๗ วิธีนี้เป็นปรปฺกข (พวกอื่น) หมายถึงเป็นวิธีของสันสกฤต ในไวยากรณ์มคธไม่ค่อยมีใช้

๑๙. จนฺทกนฺตฺนย

จนฺทกนฺตฺนย คือ วิธีเหมือนพลอยจันทรกันต์ หมายความว่า เมื่อลบตัวเหตุ (การี) แล้ว ตัวผล (การีย) ก็ยังไม่หายไป

พลอยจันทรกันต์นี้ เมื่อกระทบกับแสงจันทร์แล้วก็จะทำให้มีน้ำไหลออกมา หากนำ

ภาชนะเปล่านั้นมารองรับไว้ก็จะได้น้ำ ถึงแม้จะเก็บพลอยจันทรกัณฑ์ออกเสีย น้ำก็ยังอยู่ไม่หายไป พลอยจันทรกัณฑ์เป็นเหตุ (การี) ของน้ำ น้ำเป็นต้นผล (การีย) วิธีนี้ ก็เช่นเดียวกัน เมื่อลบเหตุ (การี) แล้ว ต้นผล (การีย) ก็ยังปรากฏอยู่

อุทาหรณ์ว่า **สตถา**

บทว่า “สตถา” เป็นจตุทกนุตตย เพราะเมื่อลบ สิวักตติ แล้ว อา ที่มาจาก อุ ก็ไม่ต้องเป็น อุ อย่างเดิมอย่าง มหิรุหนย เหมือนกับเมื่อนำพลอยจันทรกัณฑ์ออกไปแล้ว น้ำก็ยังอยู่ ไม่หายไป ครั้นเมื่อลบ สิ แล้ว อา ที่มาจาก อุ ก็ยังอยู่คงเดิม ไม่ต้องกลับสู่ความเป็น อุ วิธีนี้เป็น สกปกฺข (พวกของตน) หมายถึงเป็นวิธีของไวยากรณ์มคธ

๒๐. สूरियกนุตตย

สूरियกนุตตย คือ วิธีเหมือนพลอยสุริยกัณฑ์ หมายความว่า เมื่อลบเหตุ (การี) แล้ว ต้นผล (การีย) ก็ยังอยู่ไม่หายไป

พลอยสุริยกัณฑ์นี้ เมื่อกระทบแสงพระอาทิตย์แล้วจะเกิดความร้อนสูงเมื่อนำเชื้อเพลิง เช่นกระดาษเป็นต้น มาวางไว้ในที่ๆ แสงของพลอยกระทบเข้าก็จะเกิดเป็นไฟลุกไหม้ แม้จะนำพลอยออกไปแล้วไฟที่ไหม้เชื้อนั้นก็ยังอยู่ พลอยสุริยกัณฑ์เป็นเหตุ (การี) ของไฟ ไฟเป็นต้นผล (การีย) วิธีนี้ก็เช่นเดียวกัน เมื่อลบเหตุแล้ว ต้นผลก็ยังปรากฏอยู่

อุทาหรณ์ว่า **สตถา**

คำอธิบายในสूरियกนุตตยนี้ก็เหมือนกับ จตุทกนุตตย ดังนั้นในที่นี้จะไม่กล่าวอีก พลอยสุริยกัณฑ์และพลอยจันทรกัณฑ์นี้ มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์ มิลินทปฎนหา หน้า ๑๒๒ (ฉบับ ฉ.) และ วิมตติวินทนีฎีกา ๑/๒๖๒ (ฉบับ ฉ.) ว่า

ยถา มหาราช มหิยา พหุวิธา มถโย วิชฺชนฺติ. เสยฺยถิทํ. อินฺทนีโล (เป)
สूरियกนุโต จนุทกนุโต วชิโร.

๒๑. อมฺพเสจนครุสินานนย

อมฺพเสจนครุสินานนย คือ วิธีเหมือนรด(น้ำ) ต้นมะม่วงและอาบหน้าอาจารย์ หมายความว่า ให้สำเร็จกิจถึง ๒ อย่างในวากฺย (ประโยค) เดียว

ลูกศิษย์ที่ฉลาด ผู้ประสงค์จะรดน้ำต้นมะม่วงและอาบหน้าอาจารย์ในขณะเดียวกัน ย่อม

ตั้งหม้อน้ำไว้ที่โคนต้นมะม่วงเมื่ออาจารย์อาบน้ำแล้ว เขาก็ได้สำเร็จกิจ ๒ อย่างคือ ๑.ได้รดน้ำต้นมะม่วง ๒.ได้อาบน้ำอาจารย์ ฉันทใด วิธีนี้ก็เช่นเดียวกันฉันทนั้น เพราะวากุยเดียวให้สำเร็จกิจ ๒ อย่าง

อุทาหรณ์ว่า - โโก ปกาโร กถ. ประการไร ชื่อว่า กถ (อย่างไร) วากุยว่า “โก ปกาโร” เป็นอมพเสจนครุสินานนย เพราะให้สำเร็จกิจ ๒ อย่างคือ ๑.แสดงเนื้อความของ กถ ๒.แสดงอุทาหรณ์ของสูตร อธิบายว่า วากุยว่า โโก ปกาโร นี้แสดงเนื้อความของ กถ บทว่ามีเนื้อความว่าประการไร (อย่างไร) และบทว่า โโก ในวากุยว่า โโก ปกาโร นี้ก็เป็นอุทาหรณ์ของสูตร อุทาหรณ์หนึ่งในคัมภีร์ กจายน สูตร เสเสสุ จ (๒๒๙) แสดงว่า ในเพราะวิภตติ และปัจฉัย เอา ก็ เป็น ก. เนื่องจาก โโก มาจาก กิ+สิ เอา ก็ เป็น ก, เอา สิ เป็น โอ จึงสำเร็จรูปเป็น โโก ได้ ดังนั้น วากุยว่า โโก ปกาโร ให้สำเร็จกิจ ๒ อย่าง คือ แสดงอุทาหรณ์ของสูตรและแสดงเนื้อความของ กถ ไม่ได้แสดงเฉพาะเนื้อความของ กถ อย่างเดียว จึงเป็น อมพเสจนครุสินานนย

ในคัมภีร์ สททหนิติ - สุตตมาลา สูตรที่ ๔๕๗ กล่าวถึงนยนี้ว่า -

ครุ ปน ยถา เอเกโนทกมฏเณ อมพเสจนครุสินานานิ ภวนตติ อูปม ออาหารนติ.

แต่อาจารย์ทั้งหลาย ย่อมนำมาซึ่งอุปมาว่า เหมือนมีการรดน้ำต้นมะม่วงและอาบน้ำอาจารย์ด้วยหม้อน้ำเดียว

แม้ในคัมภีร์ มณที่ปฏิกา ๑/๗ (ฉบับฉฐฐสังคิตติ) ก็อ้างถึงนยนี้ว่า -

โส จ อนุฎิกาย อมพเสจนครุสินานนเยน วุตเต จ ธมฺเมน หนิติ อาทิวจเนน สสนุทติ.

๒๒. โคพลีพททนย

โคพลีพททนย คือ วิธีเหมือนวัว และวัวมีกำลัง หมายความว่า เป็นวิธีที่ศัพท์หน้าหมายเอาสิ่งที้นอกจากศัพท์หลัง

คำว่า โค แปลว่า วัว เป็นคำสามัญไม่จำเพาะเจาะจงลงไปว่าเป็นวัวชนิดไหน ดังนั้น จึงหมายถึงวัวหลายๆ ชนิดได้ เช่น วจฺจ (ลูกวัว) ทมฺม (วัวหนุ่ม) พลีพทท (วัวมีกำลัง) ชรคฺคว (วัวแก่) แต่ถ้ามี พลีพทท อยู่ข้างหลังแล้ว คำว่า โค นี้ก็หมายถึง วจฺจ,

ทมม, และ ชรคคว เท่านั้นไม่ได้หมายถึงพลีพทุท เพราะมี พลีพทุท ศัพทที่อยู่ต่อมา ฉนใดวิธีนี้ก็เป็ฉนนั้นเหมือนกัน เพราะศัพทที่อยู่ข้างหน้าหมายเอาสิ่งทีนอกจากศัพทที่อยู่ข้างหลัง

อุทาหรณ์ว่า - **ธมโม จ วินโย จ เทสิโต ปญตโต.** (ที. ๒/๑๒๖)

พระธรรมและพระวินัย (อันเรา) แสดงแล้วบัญญัติแล้ว

บทว่า “ธมโม” เป็นโคพลีพทุทนย เพราะหมายเอาพระสูตรและพระอภิธรรม ไม่ได้หมายเอาพระวินัยเพราะมีบทว่า วินโย ต่อมา. อธิบายว่า คำว่า พระธรรม เป็นคำสามัญหมายเอาพระวินัย, พระสูตร และพระอภิธรรม แต่เนื่องจาก มี วินโย บทภายหลังต่อมา ดังนั้นบทว่า ธมโม จึงหมายเอาพระสูตร และพระอภิธรรม ไม่ได้หมายเอาพระวินัยเพราะมีแสดงแล้วเหมือนในศัพทที่ว่า โคพลีพทุทที โค ศัพทหมายถึงวัวต่างๆ มี วจฉ เป็ฉน วัน พลีพทุท

ในวิมานวตถุ หน้า ๘๖ (ฉบับ ฉ.) กล่าวว่า -

เทวดา หุสิ คนุพโพ อทุ สกุโก ปุริทุโท,

อชานหุตา ตํ ปุจฉาม กถิ ชาเหมมู ตํ มยิ.

ท่านเป็นเทวดา หรือว่าเป็นคนฉรรพ์ หรือเป็ฉนพระอินทร์ผู้เป็ฉนใหญ่ ข้าพเจ้าไม่รู้้อยู จึงถามท่าน ข้าพเจ้าจะรู้จักท่านได้อย่างไร

ทีจริงแม้พระอินทร์และคนฉรรพ์ก็เป็ฉนเทวดา แต่เพราะแสดงไว้ต่างหากภายหลังในทีนี้ตั้งฉนคำว่า “เทวดา” จึงหมายถึง เทวดาพวกอื่นจากพระอินทร์และคนฉรรพ์ทีกล่าวไว้ ฉนนั้น ในวิมานวตถุ - อฏจกถาหน้า ๒๔๐ (ฉบับ ฉ.) จึงแสดงว่า -

**เอตถ จ สติปิ สกุกคนุพพานิ เทวภาเว เตสิ วิสิ คหิตตตทา โคพลีพทุท-
ถาเยน ตถญญเทววาจโก ทฏฐพโพ.**

ก็ในทีนี้ แม้ความเป็นเทวดาแห่งพระอินทร์และคนฉรรพ์มีอยู่ ควรทราบ เทวศัพทว่ากล่าวถึงเทวดาเหล่าอื่นจากพระอินทร์และคนฉรรพ์เหล่านั้นด้วย โคพลีพทุทนย เพราะความถือเอา(กล่าว) พระอินทร์และคนฉรรพ์เหล่านั้นอีก นอกจากในอรรถถกถาแล้วในฎีกาก็แสดงอ้างอิงถึงฉนนี้ว่า -

**ตตถ ปุพพนิมิตตานิ เกโท วิเสสสามญญวิภาเคน โคพลีพทุทถาเยน จ
คเหตุพโพ.** (ที. ฎี. ๒/๓๓ ฉบับ ฉ.)

โคพลีพทุทนโย หเส. (สี. อภินวฎีกา ๑/๔๐๗)

๒๓. ปุณฺณณานสมฺภารนย

ปุณฺณณานสมฺภารนย คือ วิธีเหมือนสัมภาระ คือ บุญและปัญญา หมายความว่า ศัพท์หน้ามีเนื้อความเหลือจากศัพท์ที่ประกอบอยู่ข้างหลัง

บุญ และ ปัญญา เรียกว่า สัมภาระ เพราะควรนำไปสู่ภพหน้า (ส่วนวัตถุเช่น เสื้อผ้า เป็นต้น เรียกว่า สัมภาระ เพราะถูกบุคคลสังสม) บุญ เป็นคำสามัญไม่จำเพาะเจาะจงไว้ตั้งนั้นก็หมายถึงกุศลทั้งหมด ส่วน ญาณ (ปัญญา) เป็นคำจำกัดความไว้แต่ก็นับเนื่องเข้าใน กุศล ใน คำว่า ปุณฺณณานสมฺภารนย นี้ บุญต้องหมายเอาพวกกุศลธรรมที่นอกจากปัญญา เพราะแสดงถึงปัญญาต่อมา

อุทาหรณ์ว่า - ธมฺโม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญโต.

พระธรรมและพระวินัย (อันเรา) แสดงแล้ว ปัญญุตีแล้ว

บทว่า “ธมฺโม” เป็น ปุณฺณณานสมฺภารนย เนื่องจากหมายเอาพระสูตร และพระอภิธรรมเท่านั้น ไม่หมายเอาพระวินัย เพราะแสดงพระวินัยด้วยบทว่า “วินโย” ต่อมา

๒๔. อธิการนย

อธิการนย คือ วิธีตามมา หมายความว่า รู้เนื้อความได้ด้วยศัพท์ที่ตามมา

อุทาหรณ์ว่า - ปุพฺโพ จ. สรณฺหาด้วย (ทิมฺ ปปฺโปติ) ย่อมถึงซึ่งที่ชะ

“ปุพฺโพ จ” เป็นอธิการนย เพราะสามารถที่จะรู้เนื้อความของสูตรนี้ได้ด้วย ทิมฺศัพท์ที่ตามมาจากสูตร ทิมฺ เพราะลําพังความหมายว่า “สรณฺหาด้วย” ยังไม่สามารถที่จะเข้าใจได้ (ส่วนบทว่า ปปฺโปติ นั้นในสมาภายหลังมี ปุพฺโพ เป็นกัตตา)

๒๕. อาวุตฺตินย

อาวุตฺตินย คือ วิธีกล่าวบ่อยๆ หมายความว่า รู้เนื้อความได้โดยนำศัพท์ที่เคยกล่าวมาแล้วมากล่าวซ้ำอีก

อุทาหรณ์ว่า - ปุพฺโพ จ. สรณฺหาด้วย (ทิมฺ ปปฺโปติ) ย่อมถึงซึ่งที่ชะ

“ปุพฺโพ จ” เป็นอาวุตฺตินย เพราะสามารถที่จะรู้เนื้อความของสูตรได้ โดยนำ ทิมฺศัพท์ที่เคยถูกกล่าวไว้ในสูตร “ทิมฺ” มากล่าวซ้ำอีกในสูตรนี้ เพราะลําพังความหมายว่า “สร

หน้า ด้วย” ยังไม่สามารถที่จะเข้าใจได้

๒๖. อวากุณนย

อวากุณนย คือ วิธีเหมือนน้ำวน หมายความว่า ทำตัวด้วยสูตรหลายๆ สูตรในรูปเดียว. ตามธรรมดา น้ำวนจะหมุนอยู่กับที่ ไม่เคลื่อนไปไหน แต่จะหมุนเวียนหลายๆ รอบจนใดวิธีนี้ก็เหมือนกันเหมือนกัน เพราะทำตัวด้วยสูตรหลายๆ สูตรในรูปเดียว

อุทาหรณ์ - ปุริโส.

บทว่า “ปุริโส” เป็น อวากุณนย เพราะเดิมมาจาก ปุริส ลง สิ วิภัตติ (ด้วย ลิงคตเถ ปจมา) เปลี่ยน สิ เป็น โอ (ด้วย โส) แยกพยัญชนะออกจากสระ (ด้วย ปุพพมโหจิตมสสรุ สเรน วิโยชเย) ลบสระหน้าเพราะสระหลัง แล้วสระหลังเป็นปกติ (ด้วย สรโลโปมาเทศปจจยาทิมหิ สรโลเป ตุ ปกติ) นำมาประกอบกัน (ด้วย นเย ปรี ยุตเต) จึงสำเร็จรูปเป็น ปุริโส ใน ปุริโส รูปนี้ต้องทำตัวด้วยสูตรหลายๆ สูตรในรูปเดียว เหมือนกับน้ำวนที่หมุนหลายๆ รอบใน ที่แห่งเดียว จึงเป็น อวากุณนย

๒๗. นาวาสกนย

นาวาสกนย คือ วิธีที่เหมือนเรือและเกวียน หมายความว่า สำเร็จรูปด้วยสูตรของตนๆ ไม่ปะปนกับสูตรอื่น

ตามธรรมดา ของที่ควรนำไปทางน้ำ ก็ต้องบรรทุกใส่เรือไป ของที่ควรนำไปทางบก ก็ต้องบรรทุกใส่รถไป ของที่ควรนำไปทางน้ำ จะบรรทุกใส่รถไปไม่ได้ ของที่ควรนำไปทางบกจะบรรทุกใส่เรือไปไม่ได้ เพราะแตกต่างที่กันจนใด วิธีนี้ก็เหมือนกันเหมือนกัน เพราะสำเร็จรูปด้วยสูตรของตนๆ สูตรไหนมีหน้าที้อย่างใด ก็ทำหน้าที่อย่างนั้น ไม่เกี่ยวข้องกับหน้าที่อื่น

อุทาหรณ์ว่า - ปุริโส.

บทว่า “ปุริโส” เป็น นาวาสกนยเพราะสำเร็จรูปด้วยสูตรที่ทำหน้าที่ของตนๆ ไม่เกี่ยวข้องกับกัน เช่น ลบสระและเป็นปกติ ก็ใช้ด้วย สรโลโป ๆ เอา สิ เป็น โอ ก็ใช้ด้วย “โส” เป็นต้น ในสูตรเหล่านี้ ทำหน้าที่ของตน ๆ สูตรที่ทำหน้าที่ลบก็ลบไป สูตรที่ทำหน้าที่อาเทศ ก็อาเทศไป ไม่เกี่ยวข้องกัน

๒๘. ยถาสงฺขยฺนย

ยถาสงฺขยฺนย คือ วิธีตามลำดับสังขยา หมายความว่า ได้เนื้อความตามลำดับสังขยา (ค่านับจำนวน)

อุทาหรณ์ว่า - อิวณฺณวณฺณนา ฌลา อิวณฺณะและอุวณฺณะชื่อ ฌ และ ล

คำพูดนี้ เป็น ยถาสงฺขยฺนย เพราะ อิวณฺณ (ที่เป็นตัวที่ ๑ ของบทว่า อิวณฺณวณฺณนา) ชื่อ ฌ (ซึ่งเป็นตัวที่ ๑ ของบทว่า ฌลา) ส่วน อุวณฺณ (เป็นตัวที่ ๒ ของบทว่า อิวณฺณวณฺณนา) ชื่อ ล (ซึ่งเป็นตัวที่ ๒ ของบทว่า ฌลา)

๒๙. ยถากุมนย

ยถากุมนย คือ วิธีตามลำดับ หมายความว่า ได้เนื้อความตามลำดับไม่ข้ามลำดับไป

อุทาหรณ์ว่า - อิวณฺณวณฺณนา ฌลา. อิวณฺณะและอุวณฺณะ ชื่อ ฌ และ ล

คำพูดนี้ เป็น ยถากุมนย เพราะอิวณฺณ (ที่เป็นตัวแรกของบทว่า อิวณฺณวณฺณนา) ชื่อ ฌ (ซึ่งเป็นตัวแรกของบทว่า ฌลา) ส่วน อุวณฺณ (ที่เป็นตัวหลังของบทว่า อิวณฺณวณฺณนา) ชื่อ ล (ซึ่งเป็นตัวหลังของบทว่า ฌลา) นี้เป็นตามลำดับก่อนหลังไม่ข้ามลำดับไป

๓๐. ยถาลาภนย

ยถาลาภนย คือ วิธีตามสมควรต่อการได้ หมายความว่าได้เนื้อความตามสมควร

อุทาหรณ์ว่า - สกฺขรกถลมฺปิ มจฺจคฺคฺมฺพมฺปิ จรฺนตมฺปิ ติฏฺฐนฺตมฺปิ. (สีลภ-
ชนฺทรคฺค หน้า ๗๙)

(บุรุษผู้มีจักษุพึงเห็น) กรวดและกระเบื้องบ้าง ผงปลาบ้าง ว่าอยู่บ้าง หยุดอยู่บ้าง

บทว่า “สกฺขรกถลมฺปิ” และบทว่า “มจฺจคฺคฺมฺพมฺปิ” เป็นยถาลาภนย เพราะกรวดและกระเบื้องไม่มีชีวิต จึงวายไป (เที่ยวไป) ไม่ได้ ดังนั้นบทว่า สกฺขรกถลมฺปิ นี้ต้องหมายเอา กิริยาหยุด (ตั้งอยู่) เท่านั้น ไม่หมายเอากิริยาว่าวาย แต่ผงปลาวายไปได้และหยุดก็ได้ ฉะนั้น บทว่า มจฺจคฺคฺมฺพมฺปิ นี้ต้องหมายเอากิริยาว่าวายและกิริยาหยุด ๒ อย่าง เนื่องจากบทว่า สกฺขรกถลมฺปิ หมายเอากิริยา หยุด(ตั้งอยู่) และบทว่า มจฺจคฺคฺมฺพมฺปิ หมายเอากิริยาว่าวาย

(เที่ยวไป) และหยุด (ตั้งอยู่) ฉะนั้น ทั้ง ๒ บทนี้ จึงเป็น ยถาลาภนย

ข้อความข้างต้นนี้มาจาก สิลกขนุทธคุปาติ หน้า ๗๙ ซึ่งมีข้อความเต็มว่า -

เสยฺยถาปิ มหาราช ปพฺพตสฺสเชเป อุกฺกรทโท อจฺจุโณ วิปฺปสฺสนฺโหน อนาวิโล.
ตตถ จกฺขฺมา ปฺริโส เตเร จิโต ปสฺเสยฺย สิบฺปิสมฺพุกมฺปิ สกฺขรกถลมฺปิ มจฺจคฺคฺมฺพมฺปิ
จรนฺตมฺปิ ติฏฺฐนฺตมฺปิ.

ดูกรมหาบพิตร เปรียบเหมือนสระน้ำใสสะอาด ไม่ชุ่มฉ่ำบนยอดเขา บุรุษผู้มีจักขุ
ยืนอยู่บนขอบสระนั้น พึงเห็นหอยโข่งและหอยกาบต่าง ๆ บ้าง ก้อนกรวดและกระเบื้องบ้าง
ฝูงปลาบ้าง วายอยู่บ้าง หยุดอยู่บ้าง

ใน สิลกขนุทธค - อฏฺฐกถา หน้า ๒๐๒ อธิบายว่า

ติฏฺฐนฺตมฺปิ จรนฺตมฺปิติ เอตถ สกฺขรกถลํ ติฏฺฐติเยว. อิตฺราหิ จรนฺตปิ
ติฏฺฐนฺตปิ.

ในคำว่า “ติฏฺฐนฺตมฺปิ จรนฺตมฺปิ” นี้ กรวดและกระเบื้องตั้งอยู่เท่านั้น หอยโข่ง หอย
กาบ และฝูงปลาอื่น ๆ วายไปบ้าง หยุดอยู่บ้าง

ยถาลาภนยนี้ คัมภีร์วิสุทธิมคฺคมหาฎีกา ๒/๑๐๕ ก็กล่าวอ้างอิงไว้ว่า -

น เจตฺถ ยถาลาภนํ สกฺกา ปจฺเจตฺถ สกฺขรกถลิกมฺปิ มจฺจคฺคฺมฺพมฺปิ จรนฺตมฺปิ
ติฏฺฐนฺตมฺปิติอาทิ วิย อปฺปสิทฺธตาย รูปภาวสฺส.

๓๑. ทีปกนย

ทีปกนย คือ วิธีจุดดวงประทีป หมายความว่า แสดงเนื้อความไว้ในวากยเดี่ยว โดย
มีเนื้อความแผ่ไปในวากยอื่นทั้งหมด

ตามธรรมดา ถ้าแม้จะตั้งประทีปไว้ในสถานที่เดียว แต่ประทีปนั้นก็หาได้ส่องสว่าง
ในสถานที่เดียวไม่ แต่ส่องสว่างแผ่ไปถึงสถานที่อื่น ๆ ด้วย ตามกำลังแห่งแสงของตนฉันใด
วิธีนี้ก็ฉันนั้น เหมือนกัน เพราะแสดงเนื้อความไว้ในวากยเดี่ยวแต่เนื้อความที่แสดงไว้
สามารถแผ่ไปในวากยอื่น ๆ ด้วย ไม่ใช่แต่เนื้อความในวากยของตนเท่านั้น

อุทาหรณ์ว่า - “โอกาส” อตฺตโน อตฺถํ ปฺรตฺถมฺปิ จ โส ชิโน.

พระชินเจ้าพระองค์นั้นทรงกระทำประโยชน์ของพระองค์ด้วยทรงกระทำทั้งประโยชน์
ของผู้อื่นด้วย

วิคคหว่า - ปริ สมนุตโต เสโส ปาโรเสโส.

เหลือ(จากความหมาย) ทั้งหมด ชื่อ ปาโรเสส.

อุทาหรณ์ว่า - โส อิม โลก สเทวก สมารก (เป).

บทว่า “สเทวก” เป็นปาโรเสสนยเพราะหมายถึงสวรรค์ ๕ ชั้น เว้น ปรมิมิตวสวตติ-
ภูมิ. อธิบายว่า สวรรค์มี ๖ ชั้นคือ ๑.จาตุมหาราชิกา ๒.ดาวตีสา ๓.ยามา ๔.ตุลิตา
๕.นิมมานรติ ๖.ปรมิมิตวสวตติ เมื่อบทว่า สมารก หมายถึง ปรมิมิตวสวตติภูมิแล้ว บท
ว่า สเทวก ก็ต้องมีความหมายเป็นสวรรค์ ๕ ชั้น เว้นปรมิมิตวสวตติภูมิ ไม่ได้หมายเอา
สวรรค์ ๖ ชั้น

ปาโรเสสนยนี้เหมือนกับโคพลีพทนย และ ปุณณณสมภารนย แต่ที่เรียกชื่อต่างกัน
เพราะโบราณจารย์ทั้งหลายใช้ต่างกันมา แต่ความหมายก็เป็นเช่นเดียวกัน

๓๓. โคคณนย

โคคณนย คือ วิธีเหมือนจับวัว หมายความว่า ให้รู้สิ่งที่ไม่ปรากฏด้วยสิ่งที่ปรากฏ
ในบางครั้งวัวเกิดความดุร้ายขึ้น เจ้าของวัวไม่สามารถจะจับเข้าคอกได้ แต่เจ้าของ
ผู้ฉลาดจะนำวัวตัวที่ฝึกมาดีแล้วมาล่อวัวร้ายตัวนั้นให้เข้าคอกได้ ฉันทิ วิธีนี้ก็ฉันทินั้นเหมือน
กัน เพราะให้รู้สิ่งที่ไม่ปรากฏด้วยสิ่งที่ปรากฏ

อุทาหรณ์ว่า - เสฏฺจนฺติ ปสฺตถตฺร. เสฏฺจํ คือ ประเสริฐกว่า

บทว่า “ปสฺตถตฺร” เป็นโคคณนย เพราะแสดงให้รู้ว่า บทว่า “เสฏฺจํ” ประกอบด้วย
อิฏฺจปัจจย ด้วย ตฺร ปัจจัยในบทของตน. อธิบายว่า บทว่า “เสฏฺจํ” มาจาก ปสฺตถ ตฺร +
อิฏฺจ ปัจจัย (เอาปสฺตถเป็น ส. แยก, ลบ, อิเป็นเอ, รวม, ตั้งเป็นนาม, แล้วลง สิ, สิเป็น
อํ, แยก, ลบ, คงเดิม, รวม จึงสำเร็จรูปเป็น เสฏฺจํ ได้) บทว่า “เสฏฺจํ” นี้ประกอบด้วย อิฏฺจ
ปัจจยที่มีอรรถ “วิเสส” (พิเศษ) แต่รูปของปัจจยไม่ปรากฏอาจทำให้สงสัยได้ ดังนั้นจึงแสดง
อธิบายด้วย ตฺร ปัจจัยที่มี อรรถ “วิเสส” เช่นเดียวกัน ฉะนั้นเมื่อแสดงบทว่า “ปสฺตถตฺร” ที่
ประกอบด้วย ตฺร ปัจจัยแล้วก็ทราบได้ว่า บทว่า “เสฏฺจํ” ประกอบด้วย อิฏฺจ ปัจจัยอยู่เพราะ
ตฺร และ อิฏฺจ ปัจจัยมีความหมายเหมือนกัน

๓๔. กาโกโลกนนย

กาโกโลกนนย คือ วิธีดูจากรูปร่างของกา หมายความว่าบัพเตียมองหาบัพถึง ๒ บัพคนละขณะ

ตามปรกติตาของคนและสัตว์อื่น ๆ มีข้างเป็นต้น ถึงแม้จะมี ๒ ข้าง แต่ก็เห็นรูปด้วยตาทั้ง ๒ ข้างในเวลาเดียวกัน แต่ตาของกาไม่เหมือนตาของคนและสัตว์อื่น ๆ เพราะดวงตาทั้ง ๒ ข้างของกานั้น ย่อมเห็นรูปแตกต่างกันได้ แต่เนื่องจากจิตรับอารมณ์อย่างเดียวกันขณะเดียวกันดังนั้นเมื่อกาคุศัตว์ด้วยตาข้างซ้าย ตาข้างขวาย่อมไม่เห็นอาหาร เมื่อกาดูอาหารด้วยตาข้างขวา ตาข้างซ้ายย่อมไม่เห็นสัตว์ เพราะเวลาดูด้วยตาข้างซ้าย ตาข้างขวาย่อมไม่เห็น ดูด้วยตาข้างขวาตาข้างซ้ายย่อมไม่เห็นฉันใด วิธีนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เพราะมีบัพเตียมองหาสัมพันธ์ถึง ๒ บัพได้แต่ละขณะไม่พร้อมกัน

ในคัมภีร์ สหุสสารตถชาลินีฎีกา กล่าวอธิบายกาโกโลกนนยว่า -

ยถา หิ กาโก นาม เอเกน โอลิเกนุโต เอเกน จกฺขุหา ปสฺสติ. วาเมน โอลิเกนุโต วาเมเนว ปสฺสติ. น ทกฺขิเณน. ทกฺขิเณน โอลิเกนุโต ทกฺขิเณเนว. น วาเมน. เอเวเมว อัยํ นโยติ. เตนาหุ โปราณา -

“ยถาหิ กาโก เอเกน จกฺขุหา ปสฺสติ สทา,
ตถเวายํ นโยเตน กาโกโลโกติ วุจฺจติ”ติ.

ชื่อว่ากา เมื่อแลดูทางข้างหนึ่งย่อมเห็นด้วยตาข้างหนึ่ง เมื่อดูทางซ้ายย่อมเห็นด้วยตาข้างซ้ายเท่านั้นไม่เห็นด้วยตาข้างขวา เมื่อดูทางข้างขวาย่อมเห็นด้วยตาข้างขวาเท่านั้นไม่เห็นด้วยตาข้างซ้ายฉันใด วิธีนี้ก็ฉันนั้นดังนี้. เพราะเหตุนั้นโบราณจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวว่า -

“กาย่อมแลดูด้วยตาข้างหนึ่ง ในกาลทุกเมื่อฉันใด เพราะเหตุนี้วิธีนี้ ย่อมกล่าวว่าชื่อกาโกโลก ฉันนั้น”

อุทาหรณ์ว่า - รมฺโง ปหิตุ ทูโต.

ทูตอันพระราชาส่งไป, ทูตของพระราชาถูกส่งไป

บพว่า “รมฺโง” มองหาสัมพันธ์ในบพทั้ง ๒ บพคือ ปหิตุ และ ทูโต. รมฺโง เมื่อสัมพันธ์กับ ปหิตุ ก็เป็น ฉฎฺฐิจูวตฺตกตฺตา เมื่อสัมพันธ์กับ ทูโต ก็เป็น “สมฺพนฺธ” ในที่นี้ รมฺโง จึงจะสัมพันธ์กับบพ ๒ บพ แต่สัมพันธ์กันคนละขณะไม่พร้อมกัน ฉะนั้นบพว่า รมฺโง จึงเป็นกาโกโลกนนย กาโกโลกนนยนี้ใน สีลขุทฺตคฺค-อภินิวฎีกา ๒/๓๖๐ กล่าว

อ้างอิงไว้ว่า -

อิทฺ ฺทึ กาโกโลกนมิว อุกฺยาเปกฺขวจนฺ.

จริงอยู่คำพูดนี้เป็นคำเฟงถึง ๒ ฝ่ายเหมือนการดูของกา

๓๕. รุกฺขสฺกฺณนย

รุกฺขสฺกฺณนย คือ วิธีดูจนกาศัยต้นไม้ หมายความว่าเมื่อที่อาศัยของตนพินาศไปแล้ว ย่อมไปสู่อาศัยแห่งอื่นด้วยตนเอง.

ตามธรรมดาเมื่อต้นไม้อันเป็นที่อาศัยของฝูงนกพินาศไปด้วยเหตุใดเหตุหนึ่งก็ตาม ฝูงนกย่อมบินไปอาศัยที่ต้นไม้เอง โดยไม่ต้องมีคนไปจับให้อยู่ที่ต้นไม้อื่นอันใด วิธีนี้ก็เป็นเช่นนั้นเหมือนกัน เพราะเมื่อสระอันเป็นที่อาศัยของนิกคหิตพินาศไป นิกคหิตย่อมเคลื่อนไปอาศัย(ประกอบ) ที่สระตัวอื่นโดยไม่ต้องนำนิกคหิตมาประกอบกับสระอีก

อุทาหรณ์ - อคฺคิ.

บทว่า “อคฺคิ” เป็นรุกฺขสฺกฺณนย เพราะเมื่อเปลี่ยน อํ เป็น ° (นิกคหิต) แล้ว นิกคหิต ย่อมเคลื่อนมาประกอบด้วย อิ (ที่ชื่อ ฌ) ด้วยตนเองโดยไม่ต้องนำพยัญชนะมาประกอบกับ สระด้วยสูตรว่า นย เปรึ ยุตุเต อิก อธิบายว่า บทว่า อคฺคิ มาจาก อคฺคิ, หลัง อคฺคิ ลง อํ วิภตฺติ, อิ ชื่อ ฌ ด้วย อิวิณฺณฺวณฺณา ฌลา, และเอา อํ (ที่ประกอบด้วย อ และ °) เป็น ° (นิกคหิต) ด้วย อํโม นิกคหิตํ ฌลเปหิ. คือเอาสระอะกับด้วยนิกคหิต (°) เป็น นิกคหิต (°) ที่ปราศจากสระเนื่องจากนิกคหิตต้องอาศัยรัศสสระ ๓ ตัว คือ อ อิ อุ แนนอนจะอยู่ เฉพาะตัวไม่ได้ ดังนั้น นิกคหิต (°) ที่มาจาก ° นี้ย่อมเคลื่อนที่ไปประกอบกับ อิ ที่ อคฺคิ ด้วยตนเอง โดยไม่ต้องนำนิกคหิตมาประกอบกับสระด้วยสูตรว่า นย เปรึ ยุตุเต อิก

ตามคัมภีร์กัจจายน นิกคหิตที่มาประกอบกับสระด้วยตนเองเป็นรุกฺขสฺกฺณนย แต่ พยัญชนะอื่นจากนิกคหิตต้องนำมาประกอบกับสระอีก ส่วนตามวิธีของคัมภีร์สันสกฤตชื่อ มุฑฺฐโพธ พยัญชนะทั้งหมดที่ไม่มีสระประกอบอยู่จะเคลื่อนมาประกอบกับสระข้างหน้าด้วยตนเอง เป็นรุกฺขสฺกฺณนยโดยไม่ต้องนำพยัญชนะมาประกอบกับสระอีก

๓๖. ทนฺตฺจฺเจทฺทนฺนย

ทนฺตฺจฺเจทฺทนฺนย คือ วิธีจตุตตงา หมายความว่า ตัดสัณฺเณตพฺพปท (ที่ควรถูกอธิบาย)

ตามธรรมดา เมื่อตัดงาแล้วก็จะทำให้นั้นเปลี่ยนสภาพจากรูปเดิมฉนั้นใจ วิธีนี้ก็เป็นอย่างนั้นเหมือนกัน เพราะทำให้บทเปลี่ยนสภาพจากรูปเดิม. ก่อนที่จะยกตัวอย่างและกล่าวอธิบายถึง ทนฺตฺจฺเจทฺทนฺนย นักศึกษาพึงทราบถึงความแตกต่างกัน แห่ง สัณฺเณตพฺพ และ สัณฺเณทฺทาก่อน มุลปท (บทตั้งเดิม) ที่ควรอธิบาย เรียกว่า สัณฺเณตพฺพ ส่วนบทที่ อธิบายบทควรอธิบาย (สัณฺเณตพฺพ) เรียกว่า สัณฺเณทฺทา เช่น เสฏฺฐจฺฉนฺติ ปสฺตฺถตฺถรํ บทว่า เสฏฺฐจฺฉ เรียกว่า สัณฺเณตพฺพ เพราะเป็นบทที่ควรอธิบายให้เข้าใจ ส่วนบทว่า ปสฺตฺถตฺถรํ เรียกว่า สัณฺเณทฺทา เพราะเป็นบทที่อธิบายเสฏฺฐจฺฉบท

อุทาหรณ์ว่า - **วจนฺตฺถวโร จ โส วโร จาติ วจนฺตฺถวโร.**

เนื้อความแห่งถ้อยคำอันประเสริฐ

บทสำเร็จ (นิปฺพณฺนปท) ว่า “วจนฺตฺถวโร” เป็น ทนฺตฺจฺเจทฺทนฺนย เพราะเป็นปฐมาวิภักติ ซึ่งเป็นบทที่เปลี่ยนแปลงจากสภาพเดิมที่เป็น สัณฺเณตพฺพปท อันเป็นทุตติยาวิภักติ. อธิบายว่า คำว่า วจนฺตฺถวโร นี้เดิมมาจากทุตติยาวิภักติในปณามคาถาของคัมภีร์กัจจายนว่า

เสฏฺฐจฺฉ ติโลกมฺหิตํ อภิวนฺทฺทิตฺถคํ

พฺพุทฺถญจ ฐมฺมมมมลํ คณมฺมุตฺตมญจ,

สฺตฺถสฺส สฺสสฺส วจนฺตฺถวโร สฺพุทฺฐํ

วทฺทามิ สฺตฺถิตฺถเมตฺถ สฺสทฺทนิทฺทปฺป.

บทว่า วจนฺตฺถวโร ซึ่งเป็นทุตติยาวิภักติเป็น สัณฺเณตพฺพ เพราะเป็นบทที่ควรอธิบายตั้งนั้น ในคัมภีร์ ญายส จึงอธิบายบทนี้ว่า มาจากคำว่า วจนฺตฺถและวโร มาทำสมาสกัน โดยอธิบายด้วยวิคฺคหว่า **วจนฺตฺถ โจ โส วโร จาติ วจนฺตฺถวโร.**

บทว่า วจนฺตฺถวโร เป็นปฐมาวิภักติ ไม่ใช่ทุตติยาวิภักติเหมือนเดิม เหมือนกับเมื่อตัดงาแล้วทำให้งาเปลี่ยนสภาพจากรูปเดิม. ทนฺตฺจฺเจทฺทนฺนยนี้ มีใช้ในไวยาकरणมาก ไม่ค่อยมีใช้ในอรรถกถาและฎีกามากนัก

๓๗. ทนฺตโสธนนย

ทนฺตโสธนนย คือ วิธีดูจํากระงา หมายความว่า แสดงด้วยสํวณฺเณตพฺพปท (บทที่ควรอธิบาย) อีก

ตามธรรมเนียมนี้จะโค้งงามีปลายเรียวแหลม เมื่อตัดไปแล้วก็ทำให้เปลี่ยนแปลงจากรูปเดิม แต่เมื่อต้องการที่จะทำให้งาที่ถูกตัดไปแล้วมีรูปเหมือนเดิม ก็ต้องชำระงา (คือตกแต่งเสียให้ดี) โดยนำตะไบเป็นต้นมาถู เมื่อชำระแล้วก็ทำให้งานั้นมีรูปเหมือนเดิม

อุทาหรณ์ว่า - **ตํ วจนตุถวรํ**. ซึ่งเนื้อความแห่งถ้อยคำอันประเสริฐนั้น

บทว่า “วจนตุถวรํ” เป็น ทนฺตโสธนนย เพราะแสดงด้วยสํวณฺเณตพฺพปทตามเดิมอีก หมายความว่า บทว่า วจนตุถวโร ในวิคฺคหว่า วจนตุถโถ จ โส วโร จาติ วจนตุถวโร. เป็น ทนฺตจฺเณตนนย เพราะเป็นบทที่เปลี่ยนแปลงจากบทเดิม ซึ่งเป็นทุกฺติยาวิภตฺติมาเป็นปฐฺมาวิภตฺติต่อมา ญฺยาสแสดงว่า ตํ วจนตุถวรํ. วจนตุถวรํ นี้เป็นบทที่เป็น สํวณฺเณตพฺพในปณฺนามคาคาที่แสดงด้วยทุกฺติยาวิภตฺติเหมือนเอางาที่ตัดไปแล้วมาชำระให้มีรูปลักษณะเหมือนเดิมอีก

พึงทราบว่ ตามปกติ ทนฺต แปลว่า ฟัน แต่ในที่นี้แปลว่า งา เพราะงามีลักษณะเป็นฟันของช้าง ดังบทว่า ทนฺตขจิตฺ (ทำด้วยงา) บทว่า ทนฺตขจิตฺ ใน สีลกฺขนฺทวคฺค อภินวฏฺฐิกา (๑/๗๔) อธิบายว่า -

ทนฺตขจิตฺนฺติ ทนฺเตหิ ขจิตํ. หตฺถิทนฺเตหิ กตฺนฺติ วุตฺตํ โหติ. ทนฺโต นาม หตฺถิทนฺโต วุจฺจตีติ ทิ วุตฺตํ.

ทนฺตขจิตํ คือทำด้วยงาทั้งหลาย เป็นคำกล่าวว่ ทำด้วยงาช้าง ท. เพราะว่า กล่าวว่ งาของช้างย่อมถูกเรียกชื่อว่า ทนฺต

๓๘. ตโจสขฺชนย

ตโจสขฺชนย คือ วิธีดูจุกฺจูลอกคราบ หมายความว่า สละเนื้อความเก่าด้วยการกล่าวเนื้อความใหม่

ตามธรรมเนียม เมื่อผู้ได้คราบใหม่แล้วจะสละคราบเดิมของตนเสีย และใช้คราบใหม่ที่เพิ่งได้มา ฉนฺไต วิธีนี้ก็เป็นอย่างนั้นเหมือนกัน เพราะสละเนื้อความเก่าด้วยการกล่าวเนื้อความใหม่

อุทาหรณ์ว่า - รมุโณ ปุตุโต ราชปุตุโต.

พระโอรสของพระราชชา ชื่อว่า ราชปุตุต (พระราชโอรส)

บทว่า “ราชปุตุโต” เป็นตโจสชชนย เพราะสละเนื้อความที่เป็นทัฬพะของพระราชชา ด้วยการกล่าวเนื้อความใหม่ที่เป็นทัฬพะของพระราชโอรส ซึ่งสำเร็จเป็นสมาสแล้ว. อธิบายว่า ในคำพูดนี้แยกออกได้เป็น ๒ ส่วนคือ ๑. วากย(ประโยค) ได้แก่ รมุโณ ปุตุโต. ๒. นิปฺพนฺนปท (บทสำเร็จ) ได้แก่ ราชปุตุโต. ในวากยว่า รมุโณ ปุตุโต นี้มีความหมายที่เป็นทัฬพะ ๒ อย่างคือ ๑. พระราชโอรส ๒. พระราชา แต่ในนิปฺพนฺนปทมีความหมายที่เป็นทัฬพะอย่างเดียว คือ พระราชโอรส ไม่มีความหมายที่เป็นทัฬพะหมายถึงพระราชชาเลย แต่หมายถึงพระราชโอรสพระองค์เดียว เนื่องจากในบทสมาสที่กล่าวขึ้นภายหลังจากวากย มีเนื้อความที่เป็นทัฬพะอันเดียวได้แก่ พระราชโอรส ไม่มีเนื้อความที่เป็นทัฬพะ ๒ อย่างเหมือนในวากย เพราะสละเนื้อความที่เป็นทัฬพะของพระราชชาตจฺงสละครบเต็มเสียเมื่อได้ครบใหม่มา ฉะนั้น บทว่า ราชปุตุโต ซึ่งเป็นบทที่มีเนื้อความที่เป็นทัฬพะใหม่จึงเป็นตโจสชชนย

๓๙. ภิกฺขุชาจฺริยนย

ภิกฺขุชาจฺริยนย คือ วิธีดูจการเที่ยวไปเพื่อข้าว (ไปบิณฑบาต) หมายความว่า กล่าวความหมายใหม่ โดยได้ความหมายเก่าด้วย

ตามธรรมเนียมการไปบิณฑบาตของพระ เมื่อได้ข้าวจากบ้านหลังหนึ่งแล้ว ไปบ้านต่อมา โยมจะใส่ข้าว พระก็รับอีก โดยไม่ทิ้งข้าวที่ได้รับมาแล้วฉันใด วิธีนี้ก็ฉันฉันนั้นเหมือนกัน เพราะกล่าวความหมายใหม่ โดยได้ความหมายเก่าด้วย

อุทาหรณ์ว่า - รมุโณ ปุตุโต ราชปุตุโต.

พระโอรสของพระราชชา ชื่อว่า ราชปุตุต (พระราชโอรส)

บทว่า “ราชปุตุโต” เป็นภิกฺขุชาจฺริยนย เพราะกล่าวความหมายใหม่ โดยได้ความหมายเก่าด้วย. อธิบายว่า ในวากยว่า รมุโณ ปุตุโต ได้ความหมายที่เป็นทัฬพะ ๒ อย่างคือ ๑. พระราชา ๒. พระโอรส พระราชาและพระโอรสเกี่ยวข้อง (สัมพันธ) กันอยู่โดยความเป็น ชนก (ผู้ให้เกิด) และ ชณฺเณ (ผู้เกิด) แต่ในนิปฺพนฺนปทได้ความหมายที่เป็นทัฬพะเดียวคือพระโอรส ในที่นี้เนื่องจากถึงแม้ว่าราชปุตุโตจะเป็นบทสำเร็จแล้ว แต่ก็ยังได้ความหมาย

ที่เป็นทัพพะเก่าอีกคือพระโอรสยังไม่สละความหมายที่เป็นทัพพะเดิมเสียทั้งหมด เหมือนกับพระที่ได้ข่าวจากบ้านหลังหนึ่งแล้ว ยังรับข่าวอีกจากบ้านหลังต่อมา โดยไม่ทิ้งข่าวที่ได้รับมาแล้ว

บรรดาอุปจาร ๑๒ อย่างที่กล่าวไว้แล้วแต่ตอนต้นนั้นบางศัพท์สามารถจะเป็นอุปจารได้หลาย ๆ อย่าง แล้วแต่จะเพ่งความไปในทำนองไหน บรรดานย ๕๕ ก็เช่นเดียวกันบางศัพท์สามารถจะเป็น นย ได้หลาย ๆ อย่าง แล้วแต่จะเพ่งความหมายไปในทำนองไหน เช่น บทว่า ราชปุตโต เป็น ตโจสชชนย เพราะเพ่งความหมายไปในทำนองว่า บทนี้เป็นบทที่มีความหมายสละความหมายที่เป็นทัพพะของพระราชาเหมือนงูลอกคราบเดิม หรือเป็นภิกษาจริยนย เพราะเพ่งความหมายไปในทำนองว่า บทนี้เป็นบทที่มีความหมาย ไม่สละความหมายเป็นทัพพะของพระโอรส เหมือนพระที่ได้ข่าวจากบ้านหลังหนึ่งแล้ว ก็ยังรับข่าวจากบ้านหลังอื่นได้อีก โดยไม่ทิ้งข่าวที่ได้รับมาแล้ว

๔๐. อติสยนย

อติสยนย คือ วิธีที่ยิ่ง หมายความว่า ถือเอา สิ่งที่ดีที่สุดโดยไม่ถือเอาสิ่งธรรมดา.

อุทาหรณ์ว่า - อภิรูปสฺส กญฺญา ทาทพฺพา.

ควรให้หญิงสาวแก่บุรุษรูปงาม

บทว่า “อภิรูปสฺส” นี้เป็น อติสยนย เพราะหมายถึงบุรุษผู้มีรูปงามที่สุด ไม่ใช่งามอย่างสามัญ อธิบายว่า บรรดาบุรุษผู้มีรูปงามหลาย ๆ คน ควรให้หญิงสาวแก่บุรุษผู้มีรูปงามที่สุดในบรรดาบุรุษผู้มีรูปงามเหล่านั้นในที่นี้กล่าวถึงบุรุษผู้มีรูปงาม โดยหมายถึง บุรุษผู้มีรูปงามที่สุด ดังนั้นบทว่า อภิรูปสฺส จึงเป็น อติสยนย. อติสยนย ที่แสดงมาแล้วนี้ เป็นการแสดงถึงสิ่งธรรมดา โดยหมายถึงสิ่งที่ไม่ใช่ธรรมดา (คือยิ่งกว่าธรรมดา) แต่ อติสยนย ยังมีความหมายพิเศษที่ควรทราบอีกอย่างหนึ่ง คือบางครั้งเมื่อมีบท ๒ บทซ้ำกัน (คือตอนแรกมาจากศัพท์เดียวต่อมาเทวภาว (ช้อน) ให้เป็น ๒ ศัพท์) ก็มีความหมายยิ่งเกินกว่าปกติ เช่น มุนิมุณี, หรือ เทวเทว แปลว่า พระพุทธเจ้า. ตามปกติโดยมากศัพท์ว่า มุณี แปลว่า ฤาษี และศัพท์ว่า เทว แปลว่า เทวดา แต่เมื่อเทวภาวให้เป็น ๒ ศัพท์แล้ว มุนิมุณี และ เทวเทว หมายถึงพระพุทธเจ้า ไม่ใช่ ฤาษีหรือเทวดาสามัญ แต่เป็นพระพุทธเจ้าผู้ยิ่งกว่าฤาษีทั้งหลายและเทวดาทั้งหลาย หรือ ราช หมายถึงพระราชา แต่ราชราช หมายถึง

พระเจ้าจักรพรรดิ ผู้ยิ่งใหญ่กว่าพระราชาทิ้งหลาย ดั่งนั้นในคัมภีร์ นิรุตติทีปนี หน้า ๔๓๕ จึงกล่าวว่า -

ปททวิตต นาม ปทตถาณ อติสยตาทีปนตถ.

ชื่อว่าปททวิตต (การเป็น ๒ แห่งบท) ย่อมมีเพื่อแสดงความยิ่งแห่งเนื้อความของบททั้งหลาย

๔๑. รุกขารุพุนนย

รุกขารุพุนนย คือ วิธีดูการขึ้นต้นไม้. หมายความว่า ข้างหน้าเป็นข้างบน ข้างหลังเป็นข้างล่าง

ตามธรรมดา เมื่อขึ้นต้นไม้อยู่ ส่วนของต้นไม้ข้างหน้าที่ยังขึ้นไม่ถึง เป็นข้างบนแต่ ส่วนของต้นไม้ข้างหลังที่ขึ้นผ่านมาแล้ว เป็นข้างล่าง ฉะนั้น วิธีนี้ ก็เป็นฉนั้นเหมือนกัน เพราะข้างหน้าเป็นข้างบน, ข้างหลังเป็นข้างล่าง

อุทาหรณ์ว่า - **ปุกุพมโรจิตมสุสริ สเรน วิโยชเย.** ฟังแยกพยัญชนะข้างหน้าจากสระกระทำให้งตั้งอยู่ข้างล่างและไม่ให้มีสระ

บทว่า “อโรจิต” เป็นรุกขารุพุนนย เพราะข้างหน้าหมายถึงข้างบน, ข้างหลังหมายถึงข้างล่าง. ฟังทราบตัวอย่างเสียก่อนว่า บทว่า โลกคคปुकคโล มาจาก โลก + อคค-ปुकคโล ด้วยสูตรนี้แยก ก พยัญชนะที่เป็นพยัญชนะข้างหน้า ออกจากสระ อ โดยทำให้ไม่มีสระและอยู่ข้างล่าง คือ เมื่อแยก ก พยัญชนะออกจากสระ อ แล้ว ก็จะมีรูปว่า กุ อ ในที่นี้ กุ ที่ไม่มีสระอยู่หน้า อ กุ จึงเรียกว่า ข้างล่าง อ อยู่หลัง กุ จึงเรียกว่า ข้างบน (แล้วต่อมาก็ ลบ, รวม, จึงจะสำเร็จรูปเป็น โลกคคปुकคโล)

๔๒. มคคคมนนย

มคคคมนนย คือ วิธีดูการเดินทาง หมายความว่า ยังไม่ถึงเป็นข้างหน้าผ่านมาแล้วเป็นข้างหลัง

ตามธรรมดาเมื่อเดินทางอยู่ ทางที่ยังไม่ถึงเป็นข้างหน้า ทางที่ผ่านมาแล้วเป็นข้างหลัง ฉะนั้น วิธีนี้ก็เป็นอย่างนั้นเหมือนกัน เพราะที่ยังไม่ถึงเป็นข้างหน้า ที่ผ่านมาแล้วเป็นข้างหลัง

อุทาหรณ์ว่า - ปุเร อธมฺโม ทิปฺปติ. ก่อนธรรมจะรุ่งเรือง

บทว่า “ปุเร” เป็นมคฺคคมนนย เพราะเวลาที่ยังไม่ถึงเป็นข้างหน้า (อนาคต) อธิบายว่า พระมหากัสสปะเถระกล่าวกะหมุกิกษุว่า พวกเราควรสังคายนากัน ก่อนที่ธรรมจะรุ่งเรือง หมายความว่า ถ้าตอนนี้พวกเราไม่สังคายนาไปแล้วต่อไปธรรมจะรุ่งเรืองได้ ฉะนั้น ปุเร บทนี้ ที่แปลว่าก่อน จึงหมายถึงเวลาข้างหน้าที่ยังไม่มาถึง. ใน สิลกขนฺธคค อภินวฎีกา ๑/๕๕ แสดงอธิบายไว้ว่า -

เกจิ ปเหตฺถ เอวํ วณฺณนฺหติ. ปุเรติ ปจฺฉา อนาคตเต ยถา อทฺธานํ คจฺฉนฺตสฺส คนฺตพฺพ มคฺโค ปุเรติ วุจฺจติ ตถา อิธปิ มคฺคคมนนเยน อนาคตกาโล ปุเรติ วุจฺจติ.

ก็ในข้อความนี้ บางอาจารย์อธิบายอย่างนี้ ปุเรคือในอนาคตภายหลัง ทางของบุคคล ผู้ไปสู่ทางไกลควรเรียกว่า ปุเร ฉนฺโต แม้ในที่นี้ อนาคตกาล เรียกว่า ปุเร ด้วย มคฺคคมนนย ฉนฺนํ

๔๓. อวุตฺตสิทฺธินย

อวุตฺตสิทฺธินย คือ วิธีที่สำเร็จเนื้อความอปรารถนาโดยไม่กล่าว

อุทาหรณ์ว่า - ปสฺเสยฺย ตํ วสฺสสตํ อโรคฺ.

ขอให้ได้เห็นท่าน มีอายุ ๑๐๐ ปี เป็นผู้ไม่มีโรค.

คำพูดนี้เป็น “อวุตฺตสิทฺธินย” เพราะไม่กล่าวเนื้อความขอชีวิตไว้ แต่ก็มีเนื้อความขอชีวิตที่ตนเองปรารถนา อธิบายว่า ไปริสารทให้พระเจ้าสุตตโสสมขอพร เพราะไม่อยากจะฆ่าพระเจ้าสุตตโสสม พระเจ้าสุตตโสสมเป็นบัณฑิต ไม่พูดขอชีวิตว่า “ขอท่านจงให้ชีวิตแก่เราเถิด” แต่พูดว่า “ขอให้ได้เห็นท่านมีอายุ ๑๐๐ ปี เป็นผู้ไม่มีโรค” ซึ่งถ้าพระเจ้าสุตตโสสมถูกไปริสารทฆ่าแล้ว ก็ไม่เห็นไปริสารทมีอายุ ๑๐๐ ปี เป็นผู้ไม่มีโรคไม่ได้ ดังนั้น คำพูดนี้ก็เท่ากับกล่าวว่า “ขอท่านจงให้ชีวิตแก่เราเถิด” เนื่องจากไม่กล่าวขอชีวิต แต่ก็มีความหมายไปในทำนองกล่าวขอชีวิต ซึ่งเมื่อไปริสารทได้ยินคำนี้แล้ว ก็ไม่ฆ่าพระเจ้าสุตตโสสม

๔๔. อตถาปตตินย

อตถาปตตินย คือ วิธีถึงความหมายได้โดยไม่กล่าว.

อุทาหรณ์ว่า - เทวทตโต ทิวา น ภุตโต ฐโล.

เทวทตต์ไม่กินในเวลากลางวันเป็นผู้ฉ้วน

คำพูดนี้เป็น อตถาปตตินย เพราะถึงความหมายว่า กิน ในเวลากลางคืนได้ โดยไม่กล่าวว่ากินในเวลากลางคืน อธิบายว่า คนเราจะอยู่โดยปราศจากอาหารไม่ได้ เมื่อไม่กินในเวลากลางวัน ก็ต้องกินในเวลากลางคืน ดังนั้น ถึงกล่าวว่า เทวทตต์ไม่กินในเวลากลางวัน แต่เขาฉ้วนอยู่ ก็ต้องรู้ว่าเขากินในเวลากลางคืน ในคัมภีร์สัททนีติ - สุตตมาลา ปาฬินยาภิ-
สังคห ข้อ ๑๓ หน้า ๔๑๗ กล่าวว่า -

ยทกิตตติ อตถโต อาปชชติ. สา อตถาปตติ.

คำพูดใด ไม่ถูกกล่าวไว้ ย่อมเข้าถึงได้โดยความหมาย. คำพูดนั้น ชื่อว่า อตถาปตติ. ในคัมภีร์สัททนีติ ชื่อ วาจาปติ ก็แสดงตัวอย่างของวิธีนี้ว่า ปิโน เทวทตโต ทิวา น ภุชชติ. ส่วนคำอธิบายก็ไม่แตกต่างกันจากตัวอย่างก่อน

๔๕. พุยติเรกนย

พุยติเรกนย คือ วิธีตรงกันข้าม หมายความว่า เอาความหมายตรงกันข้ามจากความหมายที่ได้กล่าวไว้

อุทาหรณ์ว่า - หิยุตตนี สตตมี ปญจมี วตตมานา สพุพธาตูก.

หิยุตตนี, สตตมี, ปญจมี และ วตตมานาวิภัตติ ชื่อว่า สพุพธาตูก.

คำพูดนี้เป็น “พุยติเรกนย” เพราะหมวดวิภัตติที่เหลืออีก ๔ หมวด ชื่อ อสพุพธาตูก.

อธิบายว่า ในอาขยาต วิภัตติมี ๘ หมวดคือ ๑.วตตมานา ๒.ปญจมี ๓.สตตมี ๔.ปโรกษา ๕.หิยุตตนี ๖.อชชตนี ๗.ภวิสสนตี ๘.กาลาติปตติ เมื่อคำพูดนี้บอกว่า หมวดวิภัตติ ๔ หมวดมี หิยุตตนี เป็นต้น ชื่อ สพุพธาตูก แต่ไม่บอกหมวดวิภัตติอีก ๔ หมวดที่เหลือ ดังนั้นหมวดวิภัตติ ๔ หมวดที่เหลือจากที่กล่าวมาแล้วคือ ปโรกษา, อชชตนี, ภวิสสนตี, และกาลาติปตติ จึงชื่อว่า อสพุพธาตูก (ไม่ใช่สพุพธาตูก) โดย พุยติเรกนย

๔๖. นิตตถนย

นิตตถนย คือ วิธีที่มีเนื้อความรู้ได้ด้วยตนเอง หรือวิธีที่มีอรรถอันแสดงโดยตรง
 วิกุคหว่า - นียตถนย นีโต.

นีโต อตฺโต ยสฺสชาติ นิตตฺโต, นโย.

อุทาหรณ์ว่า - ปาโณ น หนฺตพฺโพ. บุคคลไม่ควรฆ่าสัตว์

คำพูดนี้เป็น “นิตตถนย” เพราะเมื่อกล่าวแล้วก็สามารถรู้ความหมายได้ด้วยตนเอง โดยไม่ต้องมีคำอธิบายอื่นอีก หรือมีอรรถอันแสดงโดยตรง เพราะหมายเอาสัตว์ทุกชนิด ไม่มีเหลือขึ้นชื่อว่าสัตว์แล้วไม่ควรฆ่าทั้งนั้น

สยเมว คมิตพฺพตฺถํ นิตตฺถํ. (อภิธรรมมุลฎีกา ๑/๗๘) วิธีที่มีเนื้อความอันบุคคลพึงทราบด้วยตนเองนั้นแล ชื่อว่า นิตตถนย

นิตตถนฺติ ยถาวุตฺวเสห ญาทพฺพตฺถํ. (เนตฺติ. จ. ๗๙-ม) ได้แก่มิเนื้อความพึงรู้ตามสามารถที่กล่าวไว้

๔๗. เนยฺยตถนย

เนยฺยตถนย คือ วิธีที่มีเนื้อความอันท่านให้รู้ด้วยคำอื่นหมายความว่า มีการนำไปอธิบายอีก

วิกุคหว่า - เนตฺตพฺโพติ เนยฺโย.

เนยฺโย อตฺโต ยสฺสชาติ เนยฺยตฺโต, นโย.

อุทาหรณ์ว่า **สพฺเพ ตสฺสฺสฺส ทณฺทสฺส, สพฺเพ ภายฺนฺติ มจฺจุโน.** สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ย่อมสะดุ้งแต่อาชญา ย่อมกลัวแต่ความตาย

คำพูดนี้เป็น “เนยฺยตถนย” เพราะต้องอาศัยคำอื่นจึงจะเข้าใจได้ หมายความว่า มีการนำไปอธิบายอีกว่า สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงในที่นี้ ยกเว้นสัตว์และบุคคล ๘ จำพวกเหล่านี้ คือ ราชสีห์อาชาไนย, ช้างอาชาไนย, ม้าอาชาไนย, โคอาชาไนย, บุรุษอาชาไนย, พระอรหันต์ พระอนาคามี และพรหมทั้งหลาย

เนยฺยตถนฺติ นินฺทฺธาเรตฺวา คเหตุพฺพตฺถํ. (เนตฺติ. จ. ๗๙-ม) ได้แก่มิเนื้อความอันต้องนำออกมาแล้วถือเอา

เขตพุโพติ อญญโต อหริตวา โพเรตพุโพ ญาเปตพุโพติ อตุโถ. (อ.ฎี. ๒/๒๖)

วจนุตเรน คเมตพุพตถั เหยยั. (อภิธมมมูลฎีกา ๑/๗๘) วิธีที่มีเนื้อความอันท่านให้รู้ด้วยคำอื่น ชื่อว่า เหยยตุถ

ตามปกติ สพุพ ศัพทจะมีเนื้อความว่า นิรวเสส (ทั้งหมดไม่มีเหลือ) แต่ในที่นี้ สพุพ ศัพทมีเนื้อความเป็น ภัยโย (โดยมาก) ดังนั้นโบราณจารย์จึงจำแนก สพุพศัพท้ออก เป็น ๒ อย่างคือ

๑. **สาวเสสสพุพ** (สพุพ ที่ยังมีเหลืออยู่) เช่น สพุเพ ตสนุติ ทณทสส.

๒. **อนวเสสสพุพ** (สพุพ ที่ไม่มีเหลือ) เช่น สพุเพ ฐมา อนตตา.

ความหมายของ นิตตถนย และ เหยยตุถนย ที่แสดงมาแล้วนี้ในคัมภีร์สทสาธต-
ชาลินี คาถาที่ ๘๑ กล่าววว่า

สททนต์เรน ญาเปโต เหยยตุโถติ ปวุจติ,
สยเมว คมิตตุโถ นิตตุโถติ ตถา มโต.

ให้รู้(ความหมาย) ด้วยศัพท้อื่น กล่าววว่าเป็น เหยยตุถ นอกจากนั้นมีความหมายที่รู้
ได้ด้วยตนเองที่เดียว ควรรู้วว่าเป็น นิตตถ

นอกจากที่กล่าวแล้วนี้ เหยยตุถ และ นิตตถ ยังถือเอาความหมายได้อีกหลายอย่าง
นักศึกษ่าพึงดูในคัมภีร์ วชิรพุทธิฎีกา หน้า ๑/๘๑ และ สารตถที่ปนีฎีกา ๑/๗๐ เป็นต้น

นิตตถนย และ เหยยตุถนย นี้ ผู้ไม่ฉลาดอาจจะถือเอาไปผิดๆ ได้ ซึ่งการถือเอาไป
ผิดๆ แล้วแสดงโดยผิดๆ นั้นเท่ากับเป็นการกล่าวตู่พระพุทเจ้าที่เดียว ดังที่พระองค์ตรัสไว้วว่า

เทวเม ภิกขเว ตถาคต อพุภาจิกขนุติ. กตเม เทว โย จ เหยยตุถ สุตตนุติ
“นิตตุโถ สุตตนุติ ตีเปติ. โย จ นิตตุถ สุตตนุติ” เหยยตุโถ สุตตนุติ ตีเปติ.
(อ.ทก. พาลวคค)

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คน ๒ จำพวกนี้ ย่อมกล่าวตู่ตถาคต ๒ จำพวกเป็นไฉน? คือ
คนที่แสดง เหยยตุถ สุตตนุติ เป็น นิตตถ สุตตนุติ ๑, คนที่แสดง นิตตถ สุตตนุติ เป็น
เหยยตุถ สุตตนุติ ๑

๔๘. อนุวตถนย

อนุวตถนย คือ วิธีตามความหมาย หมายความว่า มีชื่อตามความหมายของวากย
อุทาหรณ์ว่า - **คจจตติ โค. วัว.**

บทว่า “โค” เป็น อนุวตถนย เพราะถูกกล่าวในเนื้อความว่า วัว อันตามความหมาย
ในวากยว่า ไปอยู่. อธิบายว่า ตอนแรกศัพท์ว่า โค (วัว) ยังไม่เกิดขึ้น แต่เห็นความหมาย
ว่าเป็นสัตว์ที่กำลังไป ดังนั้น จึงตั้งชื่อว่า โค เนื่องจากตอนตั้งชื่อครั้งแรก มุ่งถึงความหมาย
ว่าเป็นสัตว์ที่กำลังไป ดังนั้น โค จึงเป็น อนุวตถนย (แต่ต่อมา บทว่า โค เป็น รุพหีนย
ไป เพราะถึงแม้วัวจะยืนก็ดี จะนอนก็ดี จะวิ่งก็ดี ก็ยังเรียกว่า โค อยู่ไม่เปลี่ยนแปลงชื่อ
หรือ เพราะสัตว์อื่น เช่น ม้า, ควาย เป็นต้นก็ไปได้ แต่ โค หมายถึง วัวอย่างเดียว)

๔๙. รุพหีนย

รุพหีนย คือ วิธีที่ยกขึ้นพูดโดยไม่ตามความหมายในวากย

อุทาหรณ์ว่า - **รูปาทีสุ สยชตติ สตุโต.** ผู้ติดในอารมณมีรูปเป็นต้น

คำว่า “สตุโต” นี้หมายถึงสัตว์ทั้งหมด แม้แต่พระอรหันต์ผู้ไม่ติดในอารมณมีรูป
เป็นต้นก็ยังเรียกว่า สัตว์ อยู่. การที่พระอรหันต์ถูกเรียก สตุโต เป็น รุพหีนย เพราะเป็นการ
ยกขึ้นพูดเท่านั้น ไม่มีความหมายตามวากยว่า ผู้ติดในอารมณมีรูปเป็นต้น ควรทราบว่
สตุโต มี ๒ จำพวก คือ -

๑. **สจจนุทรากบุคคล** คือ สัตว์ผู้มีความพอใจและมีราคะอยู่

๒. **นิจจนุทรากบุคคล** คือ สัตว์ผู้ไม่มีความพอใจและไม่มีราคะอยู่

บทว่า สตุโต ที่เป็นรุพหีนย (ภูตปุพฺพรุพฺหิ) ในที่นี้เพราะกล่าวถึงนิจจนุทรากบุคคล
ที่เป็นพระอรหันต์ ผู้ไม่ติดในอารมณมีรูปเป็นต้น แต่ถ้า สตุโต หมายถึง สจจนุทรากบุคคล
ผู้ยังติดในอารมณมีรูปเป็นต้น ก็เป็น อนุวตถนย

รุพฺหิ มีประเภท ๓ อย่าง คือ -

๑. **ภูตปุพฺพรุพฺหิ** ได้แก่คำที่ยกขึ้นพูดอันเคยเป็นมาก่อน

๒. **ปลิทฺฐรุพฺหิ** ได้แก่คำที่ยกขึ้นพูดอันปรากฏ

๓. **อุปจารรุพฺหิ** ได้แก่คำที่ยกขึ้นพูดอันกล่าวโดยอ้อม

ภูตปุพฺพรุพฺหิ อุทาหรณ์ว่า - สตุโต. คำว่า สตุโต เป็น ภูตปุพฺพรุพฺหิ เพราะกล่าวบังถึงพระอรหันต์ผู้ไม่ติดในอารมณ์มีรูปเป็นต้น ที่เคยติดมาก่อน อธิบายว่า ก่อนที่จะเป็นพระอรหันต์ เป็นผู้เคยติดในอารมณ์ต่างๆ มาก่อน เมื่อเป็นพระอรหันต์แล้วก็ไม่ติดในอารมณ์ต่าง ๆ แต่ถึงจะเป็นผู้ไม่ติดในอารมณ์ต่างๆ ก็ยังเรียกว่า สตุต อยู่นั่นเอง เพราะเคยมีความหมายตามวากฺยที่ติดในอารมณ์ต่างๆ มาก่อน ดังนั้นบทว่า สตุโต จึงเป็น ภูตปุพฺพรุพฺหิ

ปลิหฺฐรุพฺหิ อุทาหรณ์ว่า - คจฺจตีติ โค. ติสฺโส. มหิยฺ เสตีติ มหิโส. คำว่า โค เป็น ปลิหฺฐรุพฺหิ เพราะคำว่า โค ปรากฏว่าเป็น วัว ไม่ใช่สัตว์อื่น คำว่า ติสฺโส ก็ปรากฏว่าเป็นชื่อคนไม่ใช่แปลว่า ๓ และ มหิโส ก็ปรากฏเป็นควายเท่านั้น. อธิบายว่า คำว่า โค (วัว) มาจากความหมายว่า สัตว์ผู้ไป มหิโส (ควาย) มาจากความหมายว่า สัตว์ผู้นอนบนแผ่นดิน แต่เพราะสัตว์เหล่านี้มี ข้าง, ม้า เป็นต้น ก็เป็นสัตว์ที่ไปได้ และนอนบนแผ่นดินได้ แต่ที่ไม่เรียกว่า โค, มหิส เพราะได้ชื่อพิเศษของตนๆ แล้ว เช่น ข้าง ได้ชื่อว่า หตฺถิ, ม้า ได้ชื่อว่า อสฺส เป็นต้น ในคัมภีร์ สหฺทสฺสารตฺถชฺาลีนี้ คาถาที่ ๖๐ กล่าวไว้ว่า -

อนฺหวตฺถํ สฺมาณมฺปิ รุพฺหิ โคมหิสฺสาทิกํ,
คตฺติกุสฺยนาทินํ อญฺเญสุปิ ปวตฺตติโต.

ชื่อมี โค, มหิส เป็นต้น แม้เป็น อนฺหวตฺถ (ชื่อที่ตามความหมาย) ที่เดียว ก็ชื่อว่า รุพฺหิ เพราะความเป็นไปแห่งอาการไป และการนอนบนแผ่นดินเป็นต้นในสัตว์อื่นด้วย

ชื่อ โค, มหิส เป็นต้น ตอนแรกเป็น อนฺหวตฺถนาม (ชื่อที่ตามความหมาย) เพราะเป็นสัตว์ที่ไปและเป็นสัตว์ที่นอนบนแผ่นดินตามลำดับ แต่ต่อมาเป็นรุพฺหินาม (ชื่อที่กล่าวยกขึ้นไม่มองหาคำความหมาย) เพราะแม้สัตว์เหล่านี้มี ม้า, สุนัข เป็นต้นก็ไปได้และนอนบนแผ่นดินได้ ดังนั้นชื่อบางอย่างตอนแรกเป็น อนฺหวตฺถ ต่อมาเป็น รุพฺหิ ก็มี. แต่ชื่อบางอย่างก็เป็น อนฺหวตฺถ แน่นนอน เช่น พุทฺธ ชื่อนี้แปลว่า พระพุทฺธเจ้า มีความหมายว่า ผู้รู้ ชื่อบางอย่างก็เป็นรุพฺหิ แน่นนอนเช่น เกลปายี แปลว่า แมลงสาบ มีความหมายว่า ผู้กินน้ำมัน ซึ่งความจริงแมลงสาบไม่อาจกินน้ำมันได้เลย ชื่อบางอย่างเป็น รุพฺหิ ก็ได้ เป็น อนฺหวตฺถ ก็ได้ เช่น สิริวฑฺฒก แปลว่า ผู้เจริญศรัทธา ถ้าชื่อนี้เป็นชื่อของเศรษฐีหรือผู้เป็นใหญ่เป็นต้น ก็เป็น อนฺหวตฺถ ได้เพราะเขามีศรัทธาอยู่ แต่ถ้าเป็นชื่อของยาจกเข็ญใจหรือทาสเป็นต้น ก็เป็น รุพฺหิ เพราะเขาลำบากมากไม่มีศรัทธาอยู่เลย

ในคัมภีร์ สหุทนีติ - สุตตมาลา จตูปทวิภาค หน้า ๓๕๘ กล่าวว่า

เอกนเดเนว อหฺวตถํ	โลโก พุทฺโธติ อาทิกํ,
“เยวปโน” เตลปายี”	อิจฺจาเทกนฺตรุพฺพิกํ.
“สิริวฑฺฒโก” อิจฺจาติ	ทาสาทิสฺส ปวตฺติโต,
รุพฺพิ สิยาถวานฺวตถํ	อิสฺสเร จ ปวตฺติโต.

ชื่อว่า โลโก, พุทฺโธ เป็นต้น เป็น อหฺวตถ อย่างแน่นอนทีเดียว. ชื่อว่า เยวปโน, เตลปายี เป็นต้น เป็นรุพฺพิแน่นอน ชื่อว่า สิริวฑฺฒโก เป็นต้น เป็น รุพฺพิ เพราะเป็นไปใน ทาส เป็นต้น หรือเป็น อหฺวตถ ด้วยเพราะเป็นไปในผู้เป็นใหญ่.

รุพฺพิ ยังมีความหมายอีกหลายอย่าง ดังมีแสดงในคัมภีร์สหุทนีติ - ปทมาลา ๑/๓๔๘, สหุทสารตฺถชาลินี คาถาที ๖๒, สารตฺถทีปนีฎีกา ๑/๑๑๒, และ วจนตฺถโชติกาฎีกา หน้า ๑๔

๕๐. ฎตฺตพฺพคตฺติกนย

วิธีที่กล่าวตามเรื่องราวที่เคยมี เคยเป็น ชื่อว่า ฎตฺตพฺพคตฺติกนย อุทฺทธรณํว จุฑฺโท สมณฺฑุเทโส. (ที. ๓/๙๗) คำนี้เป็นชื่อของพระจุนทะ ผู้เป็นน้องชายของพระสารีบุตรเถระ ท่านได้ชื่อนี้เมื่อครั้งที่ยังเป็นสามเณรอยู่แม้ตอนหลังจะบวชเป็นภิกษุแล้วก็ตาม พวกภิกษุทั้งหลายก็ยังชักทาย และร้องเรียกเหมือนเดิมว่า “จุนฑุ สมณฺฑุเทส”

คำว่า “สมณฺฑุเทส” นี้ แปลว่า สามเณร การที่ภิกษุทั้งหลาย เรียกพระจุนทะ ว่า “สามเณรจุนทะ” นี้จัดเป็น ฎตฺตพฺพคตฺติกนย

จุฑฺโท สมณฺฑุเทโสติ อัย เถโร ฌมฺมเสนาปติสฺส กนิฏฺฐภาติโก ตํ ภิกฺขุ อหฺนฺยสมฺปนฺนกาเล “จุฑฺโท” สมณฺฑุเทโสติ สมฺมทาจริตฺวา เถรกาลปิ ตเถว สมฺมทาจริสฺส. (ที.จ. ๓)

ตเถว สมฺมทาจริสฺส ฎตฺตพฺพคตฺตียา. (ที.ฎ. ๓/๘๘)

อีกอุทฺทธรณหนึ่ง คือ “เซตวัน อนาถปิณฑิกสฺส อาราเม” เซตวัน เป็นชื่อของ เจ้าของเดิมคือ เจ้าเซต (ราชกุมารองค์หนึ่ง) ดังมีวิคฺคหว่า “เซตสฺส วนํ เซตวันํ สวานของ เจ้าเซต ชื่อว่า เซตวัน”

อนาถปิณฑิกเศรณฺฐี ชื่อสวานนั้นมาจากเจ้าเซต ฉะนั้น อนาถปิณฑิก จึงได้ชื่อว่า เป็นเจ้าของคนที่ ๒ ภายหลังท่านได้ถวายเป็นสังฆาราม

เมื่อพระสงฆ์เข้าอยู่อาศัยแล้ว ก็กลายเป็นของสงฆ์ไป ไม่ใช่ของอนาถปิณฑิกเศรณฺฐี

แต่คนทั้งหลายยังเรียกชื่ออารามนั้นว่า “เซตวัน อารามของอนาถบิณฑิก” เหมือนที่เราเรียกบุคคลผู้สอนหนังสืออยู่ในโรงเรียนว่า “ครูๆ” ถึงแม้ภายหลังเขาจะออกแล้วไม่ได้สอนหนังสือแล้วก็ตาม แต่คนทั้งหลายก็ยังเรียกกันว่า “ครูๆ” นี้จัดเป็น ฎุตปุพพคติกนย

๕๑. อุกกฏจนย

อุกกฏจนย คือ วิธีกล่าวโดยยั้ง.

อุทาหรณ์ว่า - **เอกุปฺปาทนิโรธา จ เอกาลมฺพนวตฺตุกา.**

เกิดพร้อมกับจิต, ดับพร้อมกับจิต, มีอารมณ์เดียวกันกับจิต และมีที่อาศัยอย่างเดียวกันกับจิต

คำพูดนี้แสดง เจโตยุตตลกฺขณ (ลักษณะที่ประกอบกับจิต) ของเจตสิกว่า มี ๔ อย่างด้วยกัน ในบรรดา ๔ อย่างเหล่านั้น เอกวตฺตุก ไม่ใช่ลักษณะที่มีอยู่แน่นอน ดังนั้น เอกวตฺตุก ไม่ควรที่จะใส่มาในลักษณะของเจตสิกที่ประกอบกับจิต เพราะการเกิดพร้อมกับจิตเป็นต้น ๓ ประการ ก็ทำให้เข้าใจลักษณะของเจตสิกได้อย่างแจ่มแจ้งแล้ว ดังนั้นศัพท์ว่า “เอกวตฺตุก” จึงเป็น อุกกฏจนย

เนื่องจาก คำว่า อุกกฏจนย มีความหมายว่า ยั้ง ไม่ใช่ความหมายว่า เกินแต่ศัพท์ว่า เอกวตฺตุก เกินมา ดังนั้น อาจารย์ โกสฺลลาภิวส จึงว่า เอกวตฺตุก ศัพท์นี้ เป็น อธิกนย (วิธีที่กล่าวเกินไป) โดยท่านแสดงตัวอย่างของ อุกกฏจนย จากอภิธมฺมตฺถสงฺคห รูปปริจฺเจทรูปปวตฺติกฺกม หน้า ๑๐๙ ว่า

ปฏิสฺนุธิยํ ปน สํเสทชานญฺเจว โอบปาติกานญฺจ จกฺขุสฺโตฆานชิวฺหากายภาวตฺตุทฺทสฺกสงฺขาตานิ สตฺตทสฺกานิ ปาตฺถวณฺติ อุกกฏจนฺเสน.

สำหรับในปฏิสฺนุธิกาล ทสฺกกฺลาป ๗ กฺลาป กล่าวคือ จักฺขุทสฺกกฺลาป, สฺโตทสฺกกฺลาป, ฆานทสฺกกฺลาป, ชิวฺหาทสฺกกฺลาป, กายทสฺกกฺลาป, ภาวทสฺกกฺลาปและวตฺตุทสฺกกฺลาปย่อมมีปรากฏแก่ สํเสทชบุคฺคและโอบปาติกบุคฺค ด้วยอำนาจของการกล่าวโดยยั้ง, กล่าวว่สํเสทชบุคฺคและโอบปาติกบุคฺคมีตา, หู, จมูก, ลิ้น, เป็นต้น ตั้งแต่ในเวลาเกิด ด้วย อุกกฏจนย (วิธียั้ง) คือ เอาที่บริบูรณ์ที่สุด เพราะบางคนตาบอดตั้งแต่กำเนิด บางคนหูหนวกตั้งแต่กำเนิดเป็นต้น โดยเฉพาะพวกพรหมไม่มีฆานปสาท, ชิวฺหาปสาทและกายปสาทเป็นต้น แต่ที่กล่าวไว้เช่นนี้เพราะโดยมากเป็นอย่างนั้น ในปาราชิกกณฺทอฏฺฐกฺกถา หน้า ๑/๑ กล่าวว่

อสมพุทฺธ พุทฺธนิเสวิตํ ยํ ภวากวํ คจฺจติ ชีวโลโก.

สัตวโลกไปอยู่สูญภพน้อยภพใหญ่ เพราะไม่รู้จักพระธรรมใด อันพระพุทฺธเจ้าทรงเสพ
อยู่

บทว่า “พุทฺธนิเสวิตํ” เป็นอุกกุฏจนย เพราะพระธรรมคือมรรค, ผล, นิพพานนั้น
ไม่ใช่พระพุทฺธเจ้าทรงเสพเพียงพระองค์เดียว แม้แต่พระปัจเจกพุทฺธเจ้า และพุทฺธสาวก ก็
เสพได้ ในที่นี้แสดงถึงพระพุทฺธเจ้าเพียงอย่างเดียว เพราะพระพุทฺธเจ้าทรงประเสริฐยิ่งกว่า
พระปัจเจกพุทฺธเจ้าและพุทฺธสาวก ดังนั้น ในสารตฺถทีปนีฎีกา ๑/๑๑ จึงอธิบายว่า -

**เอตถ จ กิฏฺฐาปิ มคฺคผลนิพพานานิ ปจฺเจกพุทฺธพุทฺธสาวกเกหิปี โคจร-
เสวนาทินา เสวิตานิ โหนฺติ. ตถापि อุกฺกกุฏจปริจฺเจทวเสน พุทฺธนิเสวิตนฺติ วุตฺตํ.**

สำหรับในที่นี้ ถึงแม้ว่ามรรค ผล นิพพาน อันพระปัจเจกพุทฺธเจ้าและพุทฺธสาวกด้วย
เสพได้ด้วยการเสพทางอารมณ์เป็นต้น. แต่ว่า กล่าวว่ พระพุทฺธเจ้าทรงเสพโดยอำนาจของ
การกำหนดโดยยั้ง

๕๒. อเภทนย

อเภทนย คือ วิธีกล่าวอย่างไม่ต่างกัน

อุทาหรณ์ว่า - **สพฺโพ คาโม อาคโต.** บ้านทั้งหมดมาแล้ว.

บทว่า “คาโม” เป็นอเภทนย เพราะกล่าวบ้านและคนผู้อยู่ในบ้าน ให้เป็นอันเดียวกัน
โดยไม่ต่างกัน เพราะใช้ศัพท์ว่า “คาโม” (บ้าน) ไม่ใช่เป็น “คามิโก” (ผู้อยู่ในบ้าน) วิธีนี้
เรียกโดยอุปจารเป็น อเภทอุปจาร. (นักศึกษาพึงดูอธิบายในอเภทอุปจาร ข้อ ๑๒) ในปาราชิก-
กณฺฑทอฏฺฐจกฺกา ๑/๖๕ กล่าวว่ -

สกลนคฺรณฺจ ชนปโท จ ธาตุมหตฺสสนตฺถํ สนฺนิปติ.

นคฺรทั้งหมด และชนบท ประชุมกันอยู่เพื่อดูงานฉลองพระธาตุ

นคฺร และ ชนบท เป็นนชิชิว (ไม่มีชีวิต) จะประชุมกันไม่ได้ ที่นี้กล่าวถึงชวานคฺร
และชาวชนบท เพราะเป็นสชิชิว (มีชีวิต) โดยกล่าวชวานคฺรและชาวชนบทไม่ให้ต่างกันจาก
นคฺรและชนบท โดยใช้ศัพท์ว่า นคฺร และ ชนปท เช่น มณฺจา อุกฺกกุฏจี กโรนฺติ. เตยงนอน
ทำเสียงโห้. ในที่นี้หมายถึงคนผู้อยู่บนเตียงโดยกล่าวคนและเตียงให้ไม่ต่างกันโดยใช้ศัพท์ว่า
มณฺจา ดังนั้น ในสารตฺถทีปนีฎีกา ๑/๑๗๔ จึงอธิบายว่ -

สกลนครนุจ ชนปโท จาติ นครวาสโน ชนปทวาสโน จ อเภทโต นคร-
ชนปทสทเทหิ วุตตา สพุโพ คาโม อาคโต. มนุจ อุกกุฏิจิ กโรนุตีติ อาทีสุ วिय.

สกลนครนุจ ชนปโท จ คือชาวนครทั้งหลายและชาวชนบททั้งหลาย ที่ถูกกล่าวด้วย
นครศัพท์และชนบทศัพท์อย่างไม่ต่างกันเหมือนในอุทาหรณ์ว่า บ้านทั้งหมดมา, เตียงนอน
ทำเสียงไหเป็นต้น

๕๓. เอกเทสโวหารนย

เอกเทสโวหารนย คือ วิธีกล่าวบางส่วน (หรือส่วนหนึ่ง) อุทาหรณ์ว่า - ทตุโต. ผู้
ที่เทวดาให้

บทว่า “ทตุโต” เป็น เอกเทสโวหารนย เพราะกล่าวส่วนหนึ่งของชื่อเต็มว่า
“เทวทตุโต” อธิบายว่า ชื่อเต็มมีหลายคำต้องการกล่าวย่อๆ โดยกล่าวชื่อบางส่วนของชื่อเต็ม
นั้น

ในปาราชิกกณฺฐ-อฏฺฐจกถา ๑/๔๖ กล่าววว่า -

ตโต มหิโนโท อิกฺกุฏโย อุตฺตโย สมฺพโล ตถา.

ภทฺทนาโม จ ปณฺทิตโต.

บทว่า ภทฺทนาโม แปลว่า ชื่อ ภทฺทสาล. ชื่อเต็มว่า ภทฺทสาล โดยในที่นี้กล่าวเพียง
ภทฺท อันเป็นส่วนหนึ่งของชื่อเท่านั้น ดังนั้น ในสารตถทีปนีฎีกา ๑/๑๔๑ จึงกล่าววว่า -

ภทฺทนาโมติ ภทฺทสาลตฺเถโร นามสฺส เอกเทเสนปี หิ โวหาโร ทิสฺสติ
เทวทตุโต ทตุตฺติติ ยถา.

ภทฺทนาโม คือ ภทฺทสาลเถระ. แท้จริง คำพูด ย่อมปรากฏแม้โดยบางส่วนแห่งชื่อ
เช่น คำว่า เทวทตุโต กล่าวเป็น ทตุโต

๕๔. นินฺรุตฺตินย

นินฺรุตฺตินย คือ วิธีที่กล่าวแสดงถึง รูปเดิม, ปัจจัย, อธิบายความหมาย, วิคฺคห,
และ ความหมายของถ้อยคำ ด้วยลักษณะ ๕ อย่าง มี วรรณาคม เป็นต้น.

คำว่า “นินฺรุตฺติ” นี้เป็นชื่อคัมภีร์หนึ่งของไวยากรณ์สันสกฤต ที่ฤาษียาสุรจนาขึ้น
กล่าววว่าเป็น พุยากรณปริสิฏฺฐ (ไวยากรณ์พิเศษ) ที่กล่าวแสดงถึง รูปเดิม, ปัจจัย, อธิบาย

ว่าความหมาย, วิคคห และความหมายของถ้อยคำ ด้วยลักษณะ ๕ อย่างมี วรรณาคม เป็นต้น. ในสมัยโบราณ คัมภีร์นิรุตติจัดเป็นส่วนหนึ่งของคัมภีร์เวท ดังแสดงไว้ในคัมภีร์ อภิธานปฎที่ปิกา คาถาที่ ๑๑๐ ว่า -

กปโป พุยากรณ โชติ- สตุถํ สิग्ขา นิรุตติ จ,
 จนุโทวิจิติ เจตานิ เวทงคานิ วทหุติ ฉ.

คัมภีร์กัปปะ, คัมภีร์ไวยากรณ, คัมภีร์โชติ, คัมภีร์สิग्ขา, คัมภีร์นิรุตติ และคัมภีร์ จันท์ ๖ คัมภีร์เหล่านี้กล่าวว่าเป็นองค์ของเวท

๑. กปฺป คือ คัมภีร์ที่แสดงวิธีเกี่ยวกับการบูชาัญญ
๒. พุยากรณ คือ คัมภีร์ที่แสดงการแยกปกติ เป็นต้น มีคัมภีร์ปาณินี่เป็นต้น.
๓. โชติสตุถ คือ คัมภีร์ที่แสดงลักษณะของดาวที่บ่งถึงความเจริญหรือความเสื่อมของคน
๔. สิग्ขา คือ คัมภีร์ที่แสดงฐาน, กรณ และ ปยตน ของอักษรมีคัมภีร์ปาณินี่สิग्ขา และนารท สิग्ขาเป็นต้น
๕. นิรุตติ คือ คัมภีร์ที่แสดงถึงรูปเต็ม, ปัจจัย, อธิบายความหมาย, วิคคห และ ความหมายของถ้อยคำ ด้วยลักษณะ ๕ อย่าง มีวรรณาคมเป็นต้น ที่ฤาษียาสุกรณาไว้
๖. จนุโทวิจิติ คือ คัมภีร์ที่แสดงลักษณะของจันท์ที่อาจารย์ปิงคัลเป็นต้น รจนาไว้ในคัมภีร์สันสกฤต “นิรุตติ” นับเป็นคัมภีร์อย่างหนึ่งเป็นพวกไวยากรณพิเศษ แต่ในภาษาบาลี “นิรุตติ” ไม่ได้แยกคัมภีร์ไว้เฉพาะ โดยถูกรวมเข้าอยู่ในพวกคัมภีร์ไวยากรณ ดังนั้น ในคัมภีร์ไวยากรณบาลีมี ปทรูปสิทฺธิ, โมคคฺลลาน, สทฺทหนิติ เป็นต้น ก็ได้แสดงนิรุตตินัยไว้ด้วย

นิรุตตินัย มี ๕ ประการ คือ -

๑. วรรณาคมนย ได้แก่ วิธีมาอักษร (ลงอาคม)
 อุทาหรณ์ว่า - นกฺขตฺตราชาริว ตารกานํ. ประดฺจนกษัตราชา แห่งหมู่ดาว. บทว่า “นกฺขตฺตราชาริว” เป็นวรรณาคมนย เพราะมีการมา รุ อาคม. นกฺขตฺตราชาริว มาจาก นกฺขตฺตราชา + อิว มาอาคมคือ รุ จึงเป็น นกฺขตฺตราชาริว
๒. วรรณวิปริยณนย ได้แก่ วิธีเปลี่ยนอักษรโดยกลับหน้ากลับหลัง คือสลับที่อักษร
 อุทาหรณ์ว่า - หีสตีติ สีโห. ราชสีห์ (ผู้เบียดเบียน)
 บทว่า “สีโห” เป็น วรรณวิปริยณนย เพราะศัพท์เดิมเป็น หีส มี ห อยู่หน้า ส แต่

สลัที่ ห ซึ่งอยู่หน้ามาไว้ข้างหลัง, ส ซึ่งอยู่ข้างหลังไปไว้ข้างหน้าจึงเป็น สีห

๓. วรรณวิการนย ได้แก่ วิธีเปลี่ยนแปลงอักษร

อุทาหรณ์ว่า - นียโก. แน่นอน

บทว่า นียโก เป็นวรรณวิการนย เพราะ นียโก ศัพท์เดิมเป็น นียโต แต่เปลี่ยน ต อักษรเป็น ก อักษร จึงเป็น นียโก

๔. วรรณโลปนย ได้แก่ วิธีลบอักษร

อุทาหรณ์ว่า - เมहनสฺส ขสฺส มาลา เมขลา. สายสะอิ่ง(สายรัดเอว)

บทว่า “เมขลา” เป็น วรรณโลปนย เพราะตามวากย มี เมहन ข มาลา แต่เพราะ ลบ หน เหลือแต่ เม, ลบ มา เหลือแต่ ลา, จึงได้รูป เป็น เมขลา

๕. อตฺถาติสยนย ได้แก่ วิธีที่ประกอบด้วยความหมายอันยิ่งเกินกว่าความหมาย เดิมของธาตุ

อุทาหรณ์ - มหิย รวตีติ มยฺโร. (มยธาตุ อูร ปัจจย สิริภตติ หรือ มหีสทฺหุปฺปท รฺธาตุ อ ปัจจย สิริภตติ)

สัตว์ไตร้องอยู่บนแผ่นดิน เพราะเหตุนั้น สัตว์นั้น ชื่อว่า มยฺร (นกยูง) บทว่า “มยฺโร” เป็นอตฺถาติสยนย เพราะประกอบด้วยความหมายว่า “ร้อง” อันเกินความหมายเดิมของธาตุ คือ “ไป” อธิบายว่า มยฺโร มาจาก มยธาตุ คติมฺหิ ในอรรถว่า ไป แต่ในวิคคหกล่าววามหิย รวตีติ มยฺโร เพราะเป็นธาตุตฺถวิคคห (วิคคหด้วยอรรถของธาตุ) มยธาตุมีอรรถว่า “ไป” แต่ในวิคคหนี้มีอรรถว่า “ร้อง” ไม่ใช่ “ไป” ตามอรรถเดิม ฉะนั้นบทว่า “มยฺโร” จึงเป็น อตฺถาติสยนย

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า มยฺโร เป็นอตฺถาติสยนย เพราะประกอบด้วยอรรถยิ่งเกินกว่า อรรถเดิม อธิบายว่า มยฺโร มาจากมหีสทฺหุปฺปท รฺธาตุ สทฺเท (ในอรรถว่า ส่งเสียง) อ ปัจจย สิริภตติ ดังนั้นจึงมีความหมายว่า “ผู้ร้องบนแผ่นดิน” แต่มยฺโรบท มีอรรถว่า “นกยูง” เท่านั้น ซึ่งมีความหมายยิ่งกว่าความหมายเดิมว่า สัตว์ผู้ร้องบนแผ่นดินคือ ถึงแม้ว่าสัตว์อื่นๆ เช่น ไก่ หมู ม้า เป็นต้น ก็ร้องบนแผ่นดินได้ แต่ มยฺโร บทนี้ไม่ได้หมายถึงสัตว์เหล่านั้น โดยหมายเอาเฉพาะนกยูง ไม่ได้หมายเอาสัตว์ที่ร้องบนแผ่นดินโดยทั่วไป ในคัมภีร์โมคคฺคฺลลานปญฺจิกา ๑/๔๗/๖๓ กล่าว - วิสิฏฺเฐ กตฺถจิจิ อตฺถเฐ ธาตุปฺปวตฺตติ อตฺถาติสยเนน โยโค ยถา มยฺโรติ. ตถาเหตุถ มยฺเร ปาถวิเสเส รวณฺกริยาภิสฺมฺพนฺโธ.

ความเป็นไปแห่งธาตุในความหมายบางอย่างอันพิเศษเหมือนในคำว่า มยฺโร ชื่อว่า

เป็นการประกอบด้วยความหมายอันยิ่ง. จริงอยู่คำพูดนั้น ในที่นี้มีการสัมพันธ์แห่งกิริยาการ ร้องในสัตว์อันพิเศษ คือนกยูง

ในคัมภีร์ ปทฐปฐิติ สูตรที่ ๖๘๐ กล่าวแสดงนิรุตตินย ๕ ประการ ด้วยคาถาว่า -
วณฺณาคโม วณฺณวิปริยโย จ
เทว จาปเร วณฺณวิการนาสา
ธาตฺตสฺส จตฺถาติสเยน โยโค
ตทฺจจเต ปญฺจวิธํ นิรุตฺตํ.

นิรุตตินั้นกล่าวว่ามี ๕ ประการคือ - การมาอักษร (ลงอาคม) การเปลี่ยนอักษร โดย กลับหน้ากลับหลัง ๒ อย่าง และการเปลี่ยนแปลงอักษร การลบอักษรอื่น(จากที่กล่าวแล้ว ๒ อย่าง) และการประกอบด้วยความหมายอันยิ่งเกินแห่งธาตุ

บางอุทาหรณ์จัดเป็นนิรุตตินยได้หลายอย่าง เช่น สีโห. ในรูปนี้การเปลี่ยนอักษรโดย กลับหน้ากลับหลังเป็น วณฺณวิปริยยนย การลบนิคฺคหิต เป็น วณฺณโลปนย และเอา อิเป็น อี ทีฆะ เป็น วณฺณวิการนย เป็นต้น

ตามปกติโดยมาก อุทาหรณ์ที่จะทำรูปสำเร็จได้ด้วยนิรุตตินย มักเป็นอุทาหรณ์ที่ไม่ สามารถสำเร็จด้วยสูตรต่าง ๆ ได้ตั้งนั้น รูปที่จะสำเร็จรูปด้วยนิรุตตินย ก็มีเป็นจำนวนมากใน พระบาลี แต่รูปที่จะสำเร็จได้ด้วยนิรุตตินย ต้องมีความหมายเหมาะสมด้วย ดังท่าน อคฺควัสน- เถร กล่าวไว้ในคัมภีร์สทฺทนีติ ธาตุมาลา หน้า ๑๓๖ ว่า -

อิจนฺเตยโย หิ นิรุตฺตินโย เกวลํ อตฺถยฺตฺติปฏิพฺนฺธมตฺโตว, อตฺถยฺตฺติยํ สติ
นิปฺพาเตตฺตมสฺสกุณฺเวยฺยานิปี ฐปาหิ อเนนฺเว สิชฺฌนฺหฺติ.

จริงอยู่ นิรุตตินย เป็นสิ่งที่ไม่พึงคิด เป็นเพียงสิ่งเกี่ยวข้องกับความเหมาะสมแห่ง ความหมายเท่านั้นล้วนๆ เมื่อความเหมาะสมแห่งความหมายมีอยู่ แม้รูปที่ไม่สามารถเพื่อให้ สำเร็จ ย่อมสำเร็จได้ ด้วยนิรุตตินยนั้นทีเดียว

อธิบายว่า การมาอักษร การลบอักษรในนิรุตตินย ไม่ต้องคิดว่าเพราะเหตุใดจึง ทำ เช่นนี้ และรูปที่สำเร็จด้วยนิรุตตินยได้ ต้องมีความหมายเหมาะสมด้วย ถ้าความหมายไม่ เหมาะสม ก็ไม่สามารถสำเร็จรูปด้วยนิรุตตินยได้

ตัวอย่าง และคำอธิบายของนิรุกติณยที่กล่าวไว้แล้วนั้นเป็นคำอธิบายเพียงย่อๆ ของนิรุกติณยเท่านั้น นักศึกษาพึงดูอธิบายนิรุกติณย ในคัมภีร์ สททนีติ - สุตตมมาลา สูตรที่ ๑๓๔๓, โมคคูลสถานปญจิกา ๑/๔๗/๖๓, สททสารตถชาลินีคาถาที่ ๑๓๘ - ๑๔๓

นิรุกติณย ๑๐ ประการ

๑. วิสทิส	๒. สทิส
๓. ปกฺขิตฺต	๔. อนุกรณ
๕. ปฏิกฺรณ	๖. วิปรีต
๗. โลป	๘. สมปฺสารถ
๙. เทวภาว	๑๐. ธนิตตฺต

สมัยนี้ ในมหาวิทยาลัยทั้งหลาย ใช้หลักเกี่ยวกับภาษาศาสตร์อยู่ ๑๐ ประการ (Ten Philological Theory) ซึ่งได้แก่นิรุกติณย ๑๐ ประการ ดังกล่าวข้างต้นนั่นเอง

๑. **วิสทิส (Dissimilation)** การทำอักษรข้างหน้าข้างหลังให้ต่างกัน เช่น ลางคล = นงฺคล, ลลาต = นลาฏ, เมนนท = มลินท

๒. **สทิส (Assimilation)** การทำอักษรข้างหน้าข้างหลังให้เหมือนกัน เช่น อาลมฺพน = อารมฺพน, ปญจรส - ปณฺณรส = ปนฺนรส, ปท + น = ปนฺน, พุฑ + ต = พุฑฑ

๓. **ปกฺขิตฺต (Epenthesis)** การใส่อักษร เช่น ปทฺม = ปทฺม, รตต = รตน, สุวปน = สุปฺน, เกลส = กิลส, ปฺลวติ = ปฺลวติ, ชาตฺยา = ชาติยา

๔. **อนุกรณ (Analogy)** การกระทำตามอย่าง(ทำเทียม) เช่น สุกฺคติ ทำตามอย่าง ทุกฺคติ, อนุทฺทย ทำตามอย่าง นิทฺทย, ปุฑฺชชน ทำตามอย่าง ปุฑฺชชน, พาหุสจฺจ ที่แปลงมาจาก พหุสฺสฺตสฺส ภาโว พาหุสฺสจฺจ ทำตามอย่าง สจฺจ.

๕. **ปฏิกฺรณ (Compensation)** การแทน หมายความว่า เมื่อลบอักษรตัวใดตัวหนึ่งทิ้งแล้ว ต้องใช้อักษรตัวอื่นแทน เพื่อเป็นที่สังเกตให้รู้เหตุแห่งการลบนั้น เช่น กร + ตพฺพ = กาทพฺพ, กรตุํ = กาทุํ, ลเภยฺย + อหํ = ลเภยฺยาหํ, ปญจ + นํ = ปญจานํ = ปญจนฺนํ

๖. **วิปรีต (metathesis)** การกลับหน้ากลับหลังอักษร เช่น อหน = อหน = อนฺห = วัน, สาย + อนฺห = สายนฺห = เวลาเยน, ปริ + อุปาสติ = ปริยฺอุปาสติ = ปริรฺอุปาสติ, คหฺ + นา + ติ = คหฺ + ณา + ติ = คหฺณาติ = คณฺหาติ, อสฺ + มิ = อสมิ เมื่อแปลง ส เป็น ห แล้ว

มีรูป อหฺมิ = อหฺมิ, อสฺ + ม = อหฺม, (มีวิธีทำเหมือนกัน)

๗. **โลป (Elision)** การลบอักษร เช่น ชาตฺยา = ชตฺยา = ชจฺจา, จตฺยทฺส = จุทฺยทฺส, ภทฺนเต = ภนฺเต, ชฺรฺวหฺย = ไชฺรวหฺ = ไชฺรยฺห, ปฏฺิสงฺขาย โยนิโส = ปฏฺิสงฺขา โยนิโส, อนุปาทาย = อนุปาทา อุทาหรณ์ว่า อนุปาทา อาสเวหิ จิตฺตํ วิมุจฺจิ.

๘. **สมปฺสารถ (Contraction)** การเปลี่ยนกันระหว่างสระ กับ พยัญชนะกึ่งสระ

ในสันสกฤต เรียก ย ร ล ว่า พยัญชนะกึ่งสระ ๕ จาก อิ เป็น ย, จาก ริ เป็น ร, จาก ล เป็น ล, จาก อุ เป็น ว, เหล่านี้ สามารถเปลี่ยนกันได้ ๕ เรียก เอ กับ โอ ว่า สหฺยฺกฺษร (สนฺธิ = อกฺษร) หมายความว่า อ + อิ = เอ, อ + อุ = โอ ๕ อย = ออิ = เอ ในที่นี้เรียกการเปลี่ยน ย เป็น สระ อิ ว่า “สมปฺสารถ” อว = ออุ = โอ เรียกการเปลี่ยน ว เป็น สระ อุ ว่า “สมปฺสารถ” เช่น อชฺฌยฺน = อชฺฌเณ, อุทฺยฺน = อุเทณ, อุชฺชฺยฺนี = อุชฺเชนี, ยวณ = โยณ, ลวณ = โลณ, อวกาส = โอกาส, อวตฺรติ = โอตฺรติ, วิ + อว + หาร = วฺยวหาร = โวหาร, ภวฺนฺโต = โภณฺโต, ปาลยฺติ = ปาเลติ, โจรยฺติ = โจเรติ.

๙. **เทวภาว (Reduplication)** การทำพยัญชนะอักษรให้เป็น ๒ ตัว เช่น ชาตฺ + สร = ชาตฺสฺสร, อุปฺ + กิเลส = อฺอุปฺกิลฺส, ป + กมฺติ = ปกฺกมฺติ, วิ + ป + ยฺตุต = วิปฺปยฺตุต.

๑๐. **ธนิตฺตุต (Aspiration)** การเปลี่ยนเป็น ธนิต อักษร เช่น ปรสฺ = ผรฺสฺ, สฺกฺมาร = สฺขฺมาร, โคทาวรี = โคธาวรี, เมื่อรวมกับ ส อักษร และ ห อักษร สามารถเปลี่ยน สิทธิ เป็น ธนิต ได้ เช่น อสฺ + ตฺ = อสฺถิ = อตฺถิ, อสฺ + ตฺ = อสฺถุ = อตฺถุ, วสฺ + ต = วสฺถ = วตฺถ, วสฺ + ตฺ = วสฺถุ = วตฺถุ, อสฺ + ต = อสฺถ = อตฺถ, สสฺ + ต = สสฺถ = สตฺถ, ตทฺ + หิต = ตตฺธิต = ตทฺธิต, ททฺ + ต = ททฺ + จ = ททฺ + ฌ = ททฺฌ, ทฺทฺ + ต = ทฺทฺ + ฐ = ทฺทฺฐ, นทฺ + ต = นทฺ + ฐ = นทฺฐ

เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงรูป และ เสียง ตามหลักเกณฑ์ของภาษาอย่างนี้แล้ว ก็ทำให้ทราบถึงที่มาของบทนั้น ๆ ได้อย่างชัดเจน ตลอดจนเข้าใจวิธีทำด้วย

ตัวอย่าง บทว่า สายนฺห ในโมคคัลลานะ ให้ทำ อห เป็น นฺห (ณฺห) แต่ในคัมภีร์ ปทฺรฺปฺสฺธิ ให้ทำเป็น อนฺห ๕ ถ้าถามว่า จะถูกหลักไหม ? ต้องตอบตามหลักภาษาว่า บทเดิมเป็น อห = อหฺนฺ เมื่อกลับหน้ากลับหลังอักษรโดย วิปฺรฺตฺนย (Metathesis) แล้ว จึงกลายมาเป็น อห = อหฺนฺ = อหฺนฺ = อนฺห เพราะฉะนั้นคำของอาจารย์ปทฺรฺปฺสฺธิ ที่กล่าวว่า แปลงเป็น อนฺห ถูกกว่า ส่วนที่ทำเป็น อณฺห ณฺห นั้นเป็นวิธีที่ไม่ถูกหลักเกณฑ์

๕๕. วิปลลาสนย

วิปลลาสนย คือ วิธีที่เป็นการเปลี่ยนลึงค์เป็นต้น.

วิคคหว่า - วิปริตํ อสนํ วิปลลาโส ความเป็นเปลี่ยนแปลง ชื่อว่า วิปลลาส

วิปลลาสนย มี ๖ ประการ คือ -

๑. ลิงควิปลลาสนย ได้แก่ วิธีที่เป็นการเปลี่ยนลึงค์
๒. วิภตฺติวิปลลาสนย ได้แก่ วิธีที่เป็นการเปลี่ยนวิภตฺติ
๓. วจนวิปลลาสนย ได้แก่ วิธีที่เป็นการเปลี่ยนวจนะ
๔. กาลวิปลลาสนย ได้แก่ วิธีที่เป็นการเปลี่ยนกาล
๕. ปุริสวิปลลาสนย ได้แก่ วิธีที่เป็นการเปลี่ยนบุรุษ
๖. อกฺขรวิปลลาสนย ได้แก่ วิธีที่เป็นการเปลี่ยนอักษร

๑. ลิงควิปลลาส คือ วิธีที่เป็นการเปลี่ยนลึงค์ หมายความว่า เปลี่ยน ปุงลึงค์ เป็น อิตถीलึงค์ หรือ นปฺงสกลึงค์ เป็นต้น

อุทาหรณ์ว่า - สิวิปฺตุตฺตานิ อวฺหย.

บทว่า “สิวิปฺตุตฺตานิ” เป็นลิงควิปลลาสนย เพราะเปลี่ยนจากปุงลึงค์เป็นนปฺงสกลึงค์, อธิบายว่า ตามปกติต้องใช้เป็นสิวิปฺตุเต ซึ่งเป็นปุงลึงค์ แต่ในที่นี้ใช้เป็น สิวิปฺตุตฺตานิ ซึ่งเป็น นปฺงสกลึงค์ ในปฏิสมภิทามคฺค - อฎฺฐกถา ๑/๒๓๔ ยกตัวอย่างไว้ว่า -

อสติ ชาตียาติ ลิงควิปลลาโส กโต. อสติยา ชาติ ยาติ วุตฺตํ โหติ. บทว่า อสติ เป็นลิงควิปลลาส เพราะเปลี่ยนจากอิตถीलึงค์เป็นปุงลึงค์

๒. วิภตฺติวิปลลาสนย คือ วิธีที่เป็นการเปลี่ยนวิภตฺติ. หมายความว่า เปลี่ยนจาก ปฐฺมาวิภตฺติเป็นทฺติยาวิภตฺติเป็นต้น.

อุทาหรณ์ว่า - อิทฺมฺปิ สฺส โหติ สีสฺสมิ (สีลกฺขณฺหฺรฺวคฺค สามณฺณผลสฺสุตฺต)

บทว่า “สีสฺสมิ” เป็นวิภตฺติวิปลลาสนย เพราะเปลี่ยนปฐฺมาวิภตฺติ เป็น สัตตมวิภตฺติ หรือลงสัตตมวิภตฺติในอรรถปฐฺมาวิภตฺติ ดังใน สีลกฺขณฺหฺรฺวคฺค อฎฺฐกถา หน้า ๑๖๔ จึงกล่าวไว้ว่า

ปจฺจตฺตวจนฺตฺเถ วา เอตํ กุมฺมํ. มหาอฎฺฐกถายํ ทิ อิทฺมฺปิ ตสฺส สมณฺสฺส สีสฺสนฺติ อยฺเมว อตฺถิ วุตฺโต.

๓. **วจนวิปลาสนย** คือ วิธีที่เป็นการเปลี่ยนวจนจะหมายความว่า เปลี่ยนจากเอกวจน เป็นพหุวจนะเป็นต้น.

อุทาหรณ์ว่า – **นชฺโซ จาหุปรียาติ.** (นิมิชาตก)

บทว่า “นชฺโซ” เป็นวจนวิปลาสนย เพราะเปลี่ยนเอกวจนะ (สิ) เป็นพหุวจนะ (โย) เพราะในที่นี้หมายถึง แม่น้ำสายเดียวไหลเวียนรอบอยู่ ดังนั้น ในนิมิชาตกอฎฐกถา ๖/๑๕๒ จึงแสดงว่า

นชฺโซติ วจนวิปลาสโส. เอกา นที ตํ วิมานํ ปริกฺขิปิตฺวา คตาติ อตฺถโ.

อีกอุทาหรณ์หนึ่งว่า - **อสติ อสงฺขารสฺสูติ วจนวิปลาสโส กโต. อสนฺหฺเตสฺสูสงฺขารสฺสูติ วุตฺตํ โหติ.** (ปฏิสมฺภิทามคคอกฎฐกถา ๑/๒๒๔)

อสติ เป็น **วจนวิปลาส** เพราะเปลี่ยนพหุวจน (สุ) เป็นเอกวจนะ (สฺมี) ดังนั้น ในอรรถกถาจึงกล่าว **อสนฺหฺเตสฺสู**

๔. **กาลวิปลาสนย** คือ วิธีที่เป็นการเปลี่ยนกาลเวลาหมายความว่า เปลี่ยนจากปัจจุบันกาลเป็นอนาคตกาล เป็นต้น

อุทาหรณ์ว่า - **ฉพฺพสฺसानิ นาม มุคฺคยฺยสฺกุลตฺถยฺยสฺหเรณฺญฺยฺยสฺสาทินิ ปสฺสุมตฺเตน ยาเปสฺสตี.** (มชฺฉิมนิกาย อฎฐกถา ๑/๓๐๘)

บทว่า “ยาเปสฺสตี” เป็นกาลวิปลาสนย เพราะเปลี่ยนปัจจุบันกาลเป็นอนาคตกาล คือ ต้องใช้เป็น “ยาเปติ” ซึ่งเป็นปัจจุบันกาล แต่เปลี่ยนเป็นอนาคตกาลว่า ยาเปสฺสตี ดังนั้น ใน มชฺฉิมนิกาย-ฎีกา ๒/๓ จึงอธิบายว่า -

ยาเปสฺสตี นามาติ นามสฺสทํ อาเนตฺวา สมฺพนฺโร. นามสฺสทฺเทน อนาคตฺกาลสฺสูวีย ปโยโค “ยาเปติ” อิจฺเจว อตฺถโ.

อีกอุทาหรณ์หนึ่งว่า -

สนฺหฺเตสฺสู ปริกฺขามิ มา จ กิณฺจิ อิตฺ อทํ. (เปตฺวตฺถุ คาถาที่ ๔๔๙)

“ปริกฺขามิ” เป็น กาลวิปลาสนย เพราะเปลี่ยนจากอดีตกาลเป็นปัจจุบันกาล คือ ควรใช้เป็น **ปริกฺขามเตสี** ซึ่งเป็นอดีตกาล แต่ใช้เป็นปริกฺขามิ ซึ่งเป็นปัจจุบันกาล ดังนั้นในเปตฺวตฺถุ-อฎฐกถา หน้า ๑๗๘ จึงแสดงว่า -

ปริกฺขามิตฺติ ปริกฺขามเตสี. กาลวิปลาสวเสน เหนฺติ วุตฺตํ. และในที่ขนิทาย - ฎีกา ๓/๑๒๓ กล่าววว่า

เวทยถาติ กาลวิปลาสเหมายํ นิทฺเทสฺตี อาห เวทยิตฺถาติ.

บทว่า เวทยถ แสดงเป็นปัจจุบันกาล แต่ที่จริงต้องแสดงเป็นอดีตกาลว่า “เวทยิตถ” อุทาหรณ์นี้เป็นการเปลี่ยนจากอดีตกาลเป็นปัจจุบันกาล.

๕. **ปริสวิปลาสนย** คือ วิธีที่เป็นการเปลี่ยนบุรุษหมายความว่า เปลี่ยนปฐมบุรุษ เป็นมัชฌิมบุรุษเป็นต้น.

อุทาหรณ์ว่า - ปุตฺตํ ลภถ วรทํ.

บทว่า “ลภถ” เป็นปริสวิปลาส เพราะเปลี่ยนจากอุตตมบุรุษ (เอยฺย) เป็นปฐมบุรุษ (เอถ) ดังนั้น ในชาตก อฏฺฐกถา ๗/๒๔๖ จึงกล่าววว่า

ลภถาติ ลภยฺยํ.

๖. **อกฺขรวิปลาสนย** คือวิธีที่เป็นการเปลี่ยนอักษร

อุทาหรณ์ว่า - สฺศโต.

บทว่า “สุคโต” เป็น อกฺขรวิปลาสนย เพราะเปลี่ยน ท อักษรเป็น ต อักษร สฺศโต มีความหมายว่า ผู้กล่าวดี ในวินย - อฏฺฐกถา ๑/๘๘ แสดงว่า-

สมฺมา คตตฺตปิ สฺศโต.

และในสารตฺตที่ปนีฎีกา ๑/๒๘๓ กล่าวอธิบายถึงเรื่องนี้ว่า -

เอตฺถ ปน ทการสฺส ตการํ กตฺวา สฺศโตติ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ.

ตัวอย่างของ วิปลาสนย พร้อมทั้งคำชี้แจงที่ได้กล่าวอธิบายไว้แล้วนั้น เป็นการอธิบายโดยย่อเท่านั้น หากต้องการพิสดารฟังดูในคัมภีร์ สทฺทนีติ สุตฺตมาลา สุตฺรที่ ๖๗๒ ว่า “ลิ่งควิปฺตฺติวจนกาลปริสฺกฺขรานํ วิปลาสโ” และคัมภีร์ สทฺทสสารตฺตชาลินี คาถาที่ ๗๒-๗๖ นั้นเทอญ ๕

จบ นย ๔๐

ได้กล่าว อุปจาร ๑๒ และ นย ๕๕ มาโดยลำดับ ทั้งนี้ ก็เพื่อหวังความเจริญแก่ พระศาสนาของพระศาสดา และหวังความเจริญแก่นักศึกษาผู้ใฝ่ใจในภาษาบาลี ขอผลสำเร็จ จงมีแก่นักศึกษาทุกท่านด้วยเทอญ ๕

จิรํ ติฏฺฐตุ สทฺธมฺโม.

* * * * *

รายชื่อผู้ร่วมทำบุญสร้างหนังสือ
“เนตติหารัตถทีปนี”

1	วัดจากแดง	10,000 บาท
2	พระมัชฌม สนฺตจิตฺโต	2,000 บาท
3	คุณกาญจนา เรืองจินดา	10,000 บาท
4	พลโทนรวิทย์ - คุณเสริมสุข ปัทมสถาน และครอบครัว	10,000 บาท
5	คุณรัชนี้ ตรีพิพัฒน์กุล	10,000 บาท
6	ดร.รัตนา ศิริจิตร และ ครอบครัว	10,000 บาท
7	คุณประพีร์ บุรี	9,000 บาท
8	ม.ล. อากาวดี เทวกุล	6,500 บาท
9	พลตรี นพ นพพร วัลลภา เขยพันธ์ุ์	5,500 บาท
10	คุณประเสริฐ-คุณสุวรรณา เตชะวิบูลย์	5,000 บาท
11	คุณศรีอนงค์ กীরติวรานนท์	5,000 บาท
12	คุณมาลี ศิรินิมิตรผล	5,000 บาท
13	คุณสมบูรณ์ ศุภศิริภิญโญ	4,500 บาท
14	คุณมรกต เชิดชูวงศ์สันติ และครอบครัว	4,000 บาท
15	คุณศิริมา เจนจินดาวงศ์	3,000 บาท
16	คุณอุษณีย์ สว่างกุล	3,000 บาท
17	คุณสวัสดิ์-คุณสมล สามัคคีนิษฐ์	2,000 บาท
18	คุณก้องรัฐ ศิรินิมิตรผล	2,000 บาท
19	คุณจินตนา ศิริสันธนะ	2,000 บาท
20	คุณแม่ ปรรารถนา และคุณมาลัย ว่องวัฒนโรจน์	1,500 บาท
21	คุณสุภาณี สายสนธิ์	1,000 บาท
22	คุณจันจูรี อนุกุลกิจกุล	1,000 บาท
23	คุณบุญยกักร์ วณิชพันธ์ุ์	1,000 บาท
24	ดร.อังครัตน์ เพ็รียบจริยวัฒน์	1,000 บาท
25	ดร.อภิชัย และ ดร. นารี บุญธีราร	1,000 บาท

26	คุณจันทร์เพ็ญ ตั้งมั่นอนันตกุล	1,000 บาท
27	คุณเพชรรัตน์ สุวรรณมานนท์	1,000 บาท
28	คุณชนาธิป คล้อยสวาท	1,000 บาท
29	คุณกรพินธุ์ โอพารเสถียรกุล	1,000 บาท
30	คุณสุทัศน์ภรณ์ และ คุณวรรณพร วงศ์ตระกูล	500 บาท
31	คุณศิริพร มงคลทวีสิทธิ์	500 บาท
	ยอดรวมปัจจัย ณ วันที่ ๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๑	120,000 บาท
	พิมพ์จำนวน ๓,๐๐๐ เล่มๆ ละ ๔๐ บาท รวมเป็นเงินจำนวน	120,000 บาท

สาธุ สาธุ อนุโมทามิ.

